

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

17372

891.99

U-48

891.99
U-48
WS

200

Ս Ի Լ Ո Ւ Ա Ն

592

22

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ

Վ . Մ .

136

Բ Ա Ղ Դ Ի Մ Է Կ Խ Ա Ղ Ը

Տ Է Ր Ե Ի Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ի Չ
Տ Ի Գ Ր Ա Ն Ճ Ի Վ Է Լ Է Կ Ե Ա Ն

2003

Կ . Պ Օ Լ Ի Ս

Տ Պ Ա Գ Ր . Ճ Ի Վ Է Լ Է Կ Ե Ա Ն
1890

3789

(1)

ՄԻՆՈՒԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ

Վ. Մ.

ԲԱՂԴԻ ՄԷԿ ԽԱՂԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Գ. քաղաքի մէջ կը բնակէր մի փարթամ ընտանիք: Բոլոր քաղաքացիք խորին ահնածութեամբ կը խօսէին նորա մասին: Աւետիս պէյ Գասպարեան առատաձեռնութեան, աղքատասիրութեան տիպար լինելով գրաւել էի հասարակութեան ուշադրութիւնը:

Հայ, Յոյն, Տաճիկ կը յարգէին նորան իբրև գիտնական, կատարյալ մարդ, մանաւանդ կայսերական կառավարութենէն հետզհետէ շնորհուած շքանշաններու, ատղասներու շնորհիւ՝ բարձր էր հասարակութենէն:

Գասպարեանի անցեալը միտին էր:

Նա արհեստ, վաճառականութիւն կամ շահու ու է շօշափելի, հատաառն աղբիւր չունէր, սակայն հարուստ էր:

Արծաթը մագնիսական զօրութեամբ առ ինքն կը քարչէ հասարակութեան յարդանքն ու համարումը: Գրեթէ ամէն երկրի մէջ ահնածելի է ո՛չ միայն խելանի, այլ և յիմար հարուստը...: Աւետիս պէյ մեծ գերունէր: Կառավարութեան բարձր պաշտօնեաներ, աղջերու ներկայացուցիչներ պէյի սերտ բարեկամներն էին...:

Նա խելացի, մեծ, սիրելի էր, իսկ խոշոր թերութիւններն անգամ կը ծածկուէին ոսկու շլացուցիչ գէզերու տակ: Նա կ'իշխէր Ազգ մարմիններուն՝ թաղական, հոգաբարձու և այլ խորհուրդներու անդամներ իւր խրատելակներն էին:

Գասպարեան ընտանիքը կը բաղկանար չորս անհատէ, ինքը, կնիք գուստարը՝ Մարին, փոքրիկ որդին՝ Ստեփանիկ:

1303
39

Պէյը լայն, կունտ, ճաղատ ճակատով, սուր, վառվառն աչերով, կայտառ, գեղադէմ, հաղիւ 50 տարեկան մի մարդ էր:

Ուսումն առած էր Բարիզի նախ՝ Մուրատեան, ապա՝ Հայկազեան ուսումնարանին մէջ: Նաեւ Տիկին Գայանէ Գասպարեան ուսեալ էր, գիտէր Հայերէն, Ֆրանսերէն, Անգլիերէն խիստ լաւ: Եթէ թուլամորթ չլինիր, անշուշտ Տ. Տիւսափի պէս պիտի փայլէր գրականութեան մէջ: Նա ունէր բարձր տաղանդ և արտաքոյ կարգի ձիրք: Երեկոյթներու մէջ հիւրերը ապուշ կրթած կը հեռանային նորա մօտէն: Խորամանկ էր, գիտէր ամէն մարդու հետ վարուելու եղանակը:

Այս ընտանիքը կարծես երկրի միակ երջանիկ գերդաստանն էր, չունէին ո՛ր և է թեթեւ վիշա, թեթեւ հոգ: Օրիորդ Մարի 16 տարեկան կը լինէր, միայն նորա մասին մերթ ընդ մերթ կը խօսէին այր ու կին: կը մտածէին նորա ապագայն միտ բերելով...:

1874 թուի վերջերն էր:

Պէյը գահլիճի մէջ, անգլիական թիկնաթուռի մէջ օրօրուելով կը կարգար մէ ազգային վէպ, երբեմն լողութեան դործարանը ուշադիր լարելով ամենաթեթեւ մրմունջն իսկ լսելու համար կը թողուր կարգալը, մէկու մը սպասող մարդու պէս: Քանի մը ժամ յետոյ ներս մտնելով օրիորդը՝ հօրը հետաքրքրութիւնը գոհացուց:

- Հայրիկ, - ասաց նա, - եկաւ նոր տեսուչը:
- Իրա՞ն... - գիւրքը մի կողմ նետելով. - կըստպատէի:
- Հիմայ մեր դռնէն անցաւ:
- Դու տեսա՞ր...:
- Այո՛, բարձրահասակ, գռուզ մազերով, գեղեցկադէմ՝ հաղիւ քըսն տարեկան երիտասարդ մ'էր...:

- Լաւ, ինչ ուղարկէ սպասաւորը:

Օրիորդը ժպտելով դուրս թռաւ, իսկ պէյը սկսեց ճեմել:

- Ո՛վ լինելու է, տակաւին չ'ստացայ Սրբազանի նամակը, - կը մենախօսէր պէյը. - Ունի՞ ուսում... ո՞ր վարժարանի մէջ է կրթուել, կարո՞ղ է տեղույս երկսեռ վարժարանները կառավարել, այս իշու գլուխ, սրիկայ վարժապետները զսպիւ...:

Խորհրդածութիւնը կիսատ մնաց, մի բարձրահասակ, նիհար, գունատ երիտասարդ ներս մտաւ և ակնածութեամբ կանգնեցաւ պէյի առաջ՝ ձեռները խաչաձեւ կուրծքին տարած, կամ բարեբա՛ն:

- Աւտօ՛, - ասաց պէյը, - վարժարանը գիտես ես՛:
- Գինամ աղա՛ ջան, - պատասխանեց Սասնցու բարբառով:
- Գնա՛ ուրեմն վարժարան...:
- Հե՛կա՛ հըյրանի՛ մքի...:

- Պ. Աստուածատրեանին ասա՛, նոր եկողը առնէ՛ մերը դայ...:

- Վրը իմ աչաց, աղաջան, - ըսելով կուզէր երթալ:

- Սպասէ՛, աւանակ...:

- Կեցիրիմ՝ հըյրօ՛, իշկէ՛, հուհու չըմ ժածի...:

- Տիկինը վա՞րն է:

- Խըխ, - կոկորդը հնչեցնելով՝ որ կը նշանակէ այո:

- Վեր ուղարկէ, ըսէ՛՝ աղաս կուզէ՛:

Մինչդեռ լեռնականը դուրս կ'ենէր գահլիճէն, Տ. Գայանէ զուարթ գէմքով կաճապարէր պէյի մօտ երթալ:

- Տիկին՛, ասաց Աւետիս պէյ դիմաւորելով նորան, - պատրաստութիւն տես՛ այս երեկոյ հիւր ունինք:

- Գիտեմ... բայց՝ Գասպարեան, տեսնելու արժանի հիւր, առաջին անգամ կը տեսնեմ այդպիսի հրաշագեղ երիտասարդ:

- Հրաշագե՛ղ...:

- Աննըման՛ ըսէ, - հառաչելով բաղմոցին վրայ ինկաւ, - Գասպարեան, ինք քսան տարեկան կայ՝ չկայ, Տիտանի հասակ, հրեշտակի դէմք, սեւ, անուշ աչեր ունի անպիտանը...:

- Եթէ չճանաչէի քեզ, Գայանէ՛, պիտի կասկածէի:

- Խե՛նթ, - ամուսնուն ճակատը համբուրելով, - ինչե՛ր կանցնին մրտքէդ... ես միայն քեզ կը սիրեմ, բայց՝ գիտես որ Պէրպէրեանին պէս չեմ զլանար բարին ու գեղեցիկը դրուատել:

- Այդպէս, հէ՛, գեղեցիկ է, գիտուն է, կամ՝ Հէրքիւլէս մ'է:

- Եթէ խելացի, պարկեշտ և հարուստ լինի՛...:

- Շուտի՛կ, Մարին գլուխը՞ հանես... այո՛, գէշ ծրագիր չէ:

- Հաւատա՛, Գասպարեան, շատ լաւ պիտի լինի...:

- Ուրեմն՛ լաւ պատրաստութիւն տես:

- Երեկոյեան լաւ կ'ուսումնասիրեմ: Հետը խօսելով կը կշռեմ խելքը, գիտութիւնը, իսկ հացի ատեն՝ ուշադիր պիտի դիտեմ պատառաքաղ, դդալ, դանակ գործածելու ձեւերը... է՛, ի՞նչ կըսես, չէ՞ կարելի մակարեղել թէ որպիսի ընտանեաց զաւակն է, բայց և այնպէս՝ ազնուակա-

նի հով ու դրոշմ ունի անպիտանը:

- Մի՛ սատանայ՛ կիներ, որչա՛փ լաւ ծուղակներ կը լարէք:

- Երկաթը տաք տաք կը ծեծեն, սիրելի՛ս:

Տիկին Գայանէ դուրս ելաւ սպասուհուն հրահանգներ տալու: Երեկոյեան մութը կը սաւառնէր: Անկիւնները ցցուած լամպարները մեղմադձուտ, կիսաշէջ աստղերու պէս կը փափփէին: Վարժարանէն Գասպարեանի ապարանը գնացող լայնարձակ փողոցը լցուած էր բազմութեամբ:

Աստուածատրեան և անծանօթ երիտասարդը՝ հետաքրքիրներուն նայ-
ուածքին ենթակայ՝ լռին կը յառաջանային :

Տ. Գասպարեան ապարանի դուռը դիմաւորեց հիւրերուն : Աստուա-
ծատրեան փեղոյրը գաւազանին միացնելով մտաւ դահլիճ , իսկ անծանօ-
թը վարանմամբ աչքը դրան կողմը նետելով կարծես մէկուն կ'սպասէր :
Աւտոն չկար : Օրիորդ Մարի , ժպտաւ ի շուրթ , անմիջապէս մտեցաւ շը-
շնչելով :

- Ինչ կամենար ազնիւ պարոնը
- Ոչինչ , կուզէի + + + մի տեղ կախել
- Ահ , ներողութիւն , կարող էք ինձ տալ :

Պէր սրտի անձկութեամբ դուռը բացեց ընդունելու բեռնի հիւրը՝ որ
արդէն ներս կը մտնէր :

Պ. Աստուածատրեան Պ. և Տ. Գասպարեանները ներկայացուց , և ապա
ընկեր : Տիկինը թիկնաթու ցոյց տալով :

- Նստիք խնդրեմ , - ասաց :
- Նրեւի , - դիտեց , պէյը - շատ նեղութիւն կրեցիք ճանապարհին
- Ո՛չ , - անչափ պատասխանեց նորեկը , - կառավարս մի հնազանդ մարդ
էր - Ուրախ եմ՝ պէ՛յ , որ Ձեզ մօտ գալու բաղդն ունեցայ :
- Մեր պարտքն ու սովորութիւնն է միշտ ձեզ պէսները հրաւիրել ,
հարասիրել : Միթէ անպատճառ տեսնելու էիք
- Այո՛

- Լաւ . - ոտքի ելնելով , - խնդրեմ ինձ հետեւիլ

Անծանօթը Գասպարեանին հետեւեցաւ , մտան դահլիճի կըշտի սենեա-
կը , որ Օրիորդ Մարի մազերը կը կոկէր հայելիի առաջ՝ նստած . անծա-
նօթը նմարելուն պէս ամօթխածութեամբ ոտքի ելաւ :

- Նորանիկ դուստրս , - ներկայացուց Գասպարեան , - Օրիորդ Մարի
Գասպարեան , - ապա անծանօթը ցոյց տալով աղջկան , - Օրիորդ , պարոնը
կովհասցի է , ներսէս Սահառունի

Մարի ժպտելով սեզմեց երիտասարդի ձեռը :

Գասպարեան միջոց չը տուեց խօսելու , ակնարկով հրամայեց դուրս
երթալ : Մարի հնազանդեցաւ : Երբ առանձին մնացին ,

- Պ. Ներսէս , - ասաց նա , - միայն ենք , խօսեցէ՛ք :
- Խօսելիքս քիչ է , - ծոցէն մի նամակ հանելով , - Ն. Սրբազնութիւն
տեմութեան կը գրէ :
- Ինչու , - մրմուռաց պէյը , և պահարանը պատուելով , կարգաց հե-
տեւեմը :

Սրբի՛ւ պէյ .
Արդ . վարչութիւնն ստացաւ այն հանրագրութիւն , որով կամրաս-

տանուէր տեղւոյդ վարժարանաց Տեսուչ , Աստուածատրեան էֆէնտի
իրր գինեմոլ , անկրօն և այլն , և իբր անյարմար անձն տեսչական և ու-
սուցչական նուիրական պաշտօններուն :

«Վարչութիւնն խորին ցաւ զգաց նորա նկատմամբ , որովհետեւ՝ պաշ-
տօնի սրբութիւնը կը պահանջէր այդ թերութեանց հակառակ բարե-
մասնութեամբ օժտեալ տեսնել զինքն :

«Արդ , Քաղ . Ժողովի մէջ այս տխուր խնդիր քննուելով՝ որոշուեցաւ
նորա պաշտօնանկութիւնն ի տեսչութենէ : Ուստի ազատ էք զայն պա-
հել իբր պարզ դասատու կամ թոշակի մնացորդը վճարելով հեռացնել
լռելեայն՝ որպէս զի իւր կուսակիցները խորովութիւն չյարուցանեն :

«Տեղւոյդ Պատ . Թաղ . խորհրդոյ Ատենապետ և անդամ դատական
ատենին կառավարութեան՝ Մեծ . Զաքար էֆ . լսելով Քաղ . Ժողովի ու-
րոշումը , խնդրեց մի ուսումնական անձ ի տեղի Պ . Աստուածատրեանի :

«Խորհեցանք մեր վարժարանի յաջողակ դասատուներէն մին առաքել ,
բայց նա լսելով Պ . Ներսէս Սահառունի դիմանական երիտասարդի մեծ
հռչակը , որ առաջնորդարանս հիւր էր , յատկապէս զայն խնդրեց :

«Արդ , թէպէտ չէր վայլեր Պ . Ն . Սահառունի դիմանականին պէս մէ-
կուն տալ այդ աննշան քաղաքի վարժարանաց տեսչութիւնն , այսու ա-
մենայնիւ ~~ուսումնական~~ կերպով որոշեցինք ուղարկել ամսական եօթ . Օսմ .
լիբայ թոշակով :

«Պ . Ներսէս ուսումն առած է Թ . Ն . Դ . մէջ , ապա մտեր է Գերմա-
նական Համալսարան , աւարտեր է Պատմական , Մանկավարժական և
Հոգեբանական մասնաճիւղերը մի փայլուն զարդ հանդիսանալով Հայոց
գրական աշխարհին : Համալսարանէն «Եղև» ստանալէն յետոյ՝ մի տարի ի
Վիննտիկ աշակերտել է Հ . Հ . Միսիթարեանց՝ հիմնապէս ուսանելով Հայ
լեզուն :

«Այսպիսի ներկուռ անհատներ կարող են բարեկարգել վարժարան-
ներ , հիմնական կրթութիւն և դաստիարակութիւն տալ մատաղ ման-
կանց :

«Վարչութիւնն և Ձեր առաջնորդը լիայոյս են՝ թէ յոյժ գոհ պիտի
լինիք նորա ուղղութենէն և որ ամենամեծ բանն է իւր օրինակելի վարք
ու բարքէն :

«Նամակս պաշտօնական չէ , այսու ամենայնիւ ներկայացուցէք Ազգ .
թաղականութեան : Իսկ յաջորդ . թղթաբերով կ'ստանաք պաշտօնական
նամակ Պատ . վարչութիւնէն խմբագրուած :

«Առ այժմ խնդիրը պահեցէք Աստուածատրեան կուսակցութենէն մին .
չեւ Զաքար էֆ . ի ժամանումը և բարեհաճեցէք զՆերսէս ձեր տան մէջ

հիւրընկալել մինչեւ ց'առաքումն պաշտօնագրին .

«Այսպէս նկատեցէք՝ թէ աստիճական կը լինիք

«Ձեր բարեկամ Վահան Արքեպիսկոպոսին՝

Սուաշնորդին եւ Վիճակին .»

—Ինչպէս կերեւի, հայ՝ Սահառունի, — ժպտելով դիտեց պէյը գոհ
դէմքով, — նորին Սրբազնութեան սիրելագոյն բարեկամներէն, ըստ գաղ-
ղիական առածին, և իմ բարեկամներէն էք :

—Նորին Սրբազնութիւն թէ դուք, Վսեմաշուք Տէր, — պատասխա-
նեց ներսէս ամօթխած աղկայ երկչոտութեամբ, — Ձեր սիրելի լինելը
կապացուցանէք : Ձեր տուած գովեստը կընդունիմ իբր խրախօյս

—Ուրիշ տեղ պաշտօն վարած էք, սիրելի՛ պարսն :

—Ո՛չ . . . տակաւին անգործ եմ

—Ո՛ր Համալսարանն էիք :

—Նախ՝ Գորպատի, ապա Լայպցիկի, Բէռլինի

—Ո՛հ, շատ ուրախ եմ, Պ. գիտնական, երջանիկ են քաղաքիս մա-
նուկները . . . Տաճկաստանի մէջ Ձեզ պէս ուսեալներ հազուադիւր են,
ուսման զէկը անվարժ ձեռներու մէջ կը փշրի

Աստուածատրեան կասկածեցաւ : Չայրութէն կ'եռար թիկնաթուռի մէջ,
երբեմն աչերը Մարիին սեւեռելով՝ կարծես վագրի պէս կուզէր յօշոտել,
հօրը վրէժը անպարտակիր օրիորդէն լուծել : Իսկ Տ. Գասպարեան զբա-
ղած էր փոքրիկ Ստեփանիկով՝ որ թռչնիկի պէս կը ճլվար մօրն ական-
ջին տակ

Մի ժամ յետոյ, պէյը ներսէս թեւն առած մտաւ ներս :

ԳԼՈՒԽ Բ .

—Մարի՛, — ասաց պէյը աղջիկան, — օղի կամ կօնեակ պատրաստէ՛ զա-
ւակս, կարելի է մեզ մասնակցի և Պ. Սահառունի :

—Պատրաստ է, — պատասխանեց Օրիորդը շիկնելով, — եթէ կամենաք
ես անձամբ մատակարարեմ . . .

—Ո՛չ, — ընդմիջեց պէյը, — պարոնները արդէն մարդիկ են, կարող
են իրենք իրենց ծառայել :

Մի ժամու չափ խմել, խօսելէ յետոյ ելան սեղանատուն՝ որ ապարա-
նի ներքնայարկն էր : Տ. Գասպարեան ներսէսը հրաւիրեց իւր և ամուս-
նի մէջ տեղը դրուած աթոռը բազմելու, իսկ Աստուածատրեան՝ օրիոր-
դի դէմքը բազմեցաւ :

Տիկինը գողունի նայուածքով կը քննէր նորեկի ձեւերը, շարժումնե-

ըր՝ ինչպէս կանխաւ պէյին ըսած էր, մերթ ընդ մերթ զարմացական
հայեացք նետելով ամուսնին, որ ըսել կամենար՝ «այս մարդը իշխանի
պէս կուտէ»

Դեռ ընթրիքը չաւարտած՝ երկու մարդ ներս մտան :

Որովհետեւ կը խօսէին Տաճկերէն, այդ պատճառաւ հարցուց ներ-
սէս .

—Այլազգի՞ են, Վսեմաշուք Տէր

—Ո՛չ, Հայ են, — պատասխանեց պէյը, — թէպէտ հասարակ, բայց՝ եր-
կունն էլ խիստ խելացի մարդիկ էին, դուքա են այս քաղաքի գլխաւոր
խառնակիչները : Կը տեսնե՞ս այդ ծերուկը, հասարակ սափրիչ մ'է, Հայե-
րէն կարդալ, գրել, խօսել չիտէ : չը նայելով իւր արտաքին երեւոյթին
հի հար է բառին ընդարձակ նշանակութեամբ : Լաւ քննէ՛ նորա ընկերը,
երիտասարդը, ծերուկին կը գերազանցէ, դորա հոգին կարծես գաղտ-
նեաց հոտեր կ'առնէ, կասքօնի պէս կասկածօտ, շան պէս հոտով գոչւե-
տիրասէր, վրէժիւնդիր, անվեհեր է : Մին միւսը կը գերազանցէ, իրար-
մէ խորամանկ, ճարպիկ լինելով սերտ բարեկամներ են դարձած :

Ներսէս՝ իբր խտրադիմայ, սկսեց քննել նոցա դէմքերը :

Երկունն այլ դէր, միջահասակ էին, մին միւսին բեկորն էր : Բայց
ծերը ցորենամորթ՝ երիտասարդը կարմրագեղ, ծերը խորշմած, թար-
շամած, երիտասարդը առողջ, ճկուն և ուշադրաւ, առաջինը՝ լայն պըն-
չերով վուռօնցելի քիթ, լայն ճակատ, խորամուխ, սուր աչեր, իսկ եկ-
րորդը՝ սուր, բարակ քիթ, պայծառ ճակատ, վառվռուն աչեր, ծերը
հանճարեղի, երիտասարդը քննադատի դէմք ունէր

Ծեր սափրիչը պէյին ականջէն հարցուց . — Ա՛յն է

—Ս, յս՛, — պատասխանեց Գասպարեան՝ մտի չերտը կլլելով, — բայց Ձեր
տեսածներէն չէ, Յակովբ աղա՛, այս քաղաքը գուցէ ունեցած չէ քի-
ւէ . . . վարժապետ, անանկ չէ մի ես՛ . . .

—Իրաւ է : Տաճկերէն ալ գիտէ

—Հա՞, Պ. Ներսէս, — հարցուց Գասպարեան բարձր ձայնով, — Տաճկե-
րէն ալ գիտե՞ս . . .

—Ո՛չ, — պատասխանեց Ներսէս երկար խորհելէ յետոյ — չգիտեմ . . .

—Ուրեմն՝ գործը դժուարացաւ, Տաճկերէն գիտնալու ես՝ գէթ խօ-
սիլ, որովհետեւ մեր աշակերտները Հայերէն չգիտեն :

Պ. Աստուածատրեան ցնցուեցաւ : Գաղտնիքը իմացաւ, Ներսէս ու-
սուցիչ էր, գուցէ ուսուցչապետ էր : Սիրտը ուժգին բաղխեց, այլայլե-
ցաւ : այսու հանդերձ ձայնին դողդողալը զսպելով, մտտեցաւ նորա ա-
կանջին, փսփսաց

—Հէ՛, հէ՛, պաշտօնակի՞ց էք :

— Այո՛ւ . . .
 — Ուսուցիչ թէ . . .
 — Ուսուցիչ . . .
 — Այստեղ պիտի մնաք . . .
 — Կարելի է . . .
 — Շուտիկ, լաւ տեսուչ մը պիտի ունենաս . . . իմ վարժապետներս
 ինձմէ շատ դո՛հ են . . . խօսէ՛ նայինք, ս՛ր տեղ ուսում առար . . .
 — Հապա ի՞նչպէս ընենք, Պ. Ներսէս, — հարցը կրկնեց պէյը, — դուք՝
 Տաճկերէն, սաները՝ Հայերէն խօսիլ չգիտեն . . .
 — Կը սովորեցնեմ, դրանից դիւրին ի՞նչ կայ . . .
 — Այս քաղաքի մէջ կարելի չէ, — մէջ ընկաւ Աստուածատրեան իւր
 ըտեւիքէն դո՛հ դէմքով, — ես այնչա՛փ աշխատեցայ . . .
 — Սէն . . . — ընդմիջեց երիտասարդը զայրոյթը սիրաբար մղելով,
 իւր երկրացուց աղճատուած լեզուաւ, — մենք կը խօսինք ուղղաճ ուս պէս . . .
 Դու մեր չօճուխներուն անաստուածութիւն կը սովորեցնես տըր, նասը՛ւ
 կըլլայ քի հայճա չեն սորվի . . . — ապա Ներսէսին դառնալով, — մենք իմա-
 ցանք . . . աղւոր մը չիյտեմ համայն . . . նասը՛ւ, սըտեղ պիտոր մնա՛ս մի . . .
 — Յայտնի չէ՛ սիրելի՛ քեզի՛, — ընդմիջեց Դասպարեան, ապա խօսքը
 Ներսէսին ուղղելով — այս չուսուականին անունը Ստեփան է՛ քեզի՛ կը-
 սենք, վերջը կը պատմեմ՝ թէ ինչո՛ւ այդպէս կ'անուանենք . . .
 — Պ. Ներսէս տո՛ւնդ պիտոր պառկի, էլլէ . . .
 — Այո՛, բարեկրօնս, պարոնը իմ սիրական հիւրս է . . .
 — Տեսչարան պիտոր չերթա՛յ մի . . .
 — Ո՛չ . . . այն տեղ դորժ չունի . . .
 — Ես ալ «ո՛չ» կըսեմ տըր, — խորամանկ ժպտով, — մենք իմացած ենք՝
 օր մեզի համար է եկած . . . պէտք է դպրոցը մնա՛ս . . .
 — Լաւ . . . վերջը կը խօսինք այդ մասին . . .
 — Վերջ մերջ եօք՝ . . .
 Պէյը երկու խառնակիչներն առնելով դահլիճ մտաւ, իսկ Ներսէս և
 Աստուածատրեան մնացին տիկնոջ մօտ . . .
 — Պարոն, — հարցուց Ներսէս դաշն ձայնով, — ձեր մասին ինչո՛ւ նը-
 պատուաւոր կարծիք չունին . . .
 — Ինչո՛ւ մարդիկ նախապաշարուած են, — պօռաց Աստուածատրեան . . .
 — Մի մարդ չէ կարող ընդհանուրին սիրելի լինել, — մէջ մտաւ տիկի-
 նը, — Պ. Աստուածատրեան գէշ չէ . . . բայց ժողովուրդն ալ լաւ չըսեր . . .
 — Կրո՛ղ, լերբը, — մրմռաց Մարի Ներսէսին նայելով . . .
 — Ներեցէ՛ք, Տիկին, — ասաց Ներսէս, — թէպէտ Պ. Աստուածատրեանի
 պատմութիւնը լսել եմ, նոյն իսկ իրանից հասկնալու համար հարցրի . . .
 Անտարակոյս, մի անհատ չէ կարող ընդհանուրին սիրելի լինել, բայց և

ախպէս ատելի դառնալու համար հարկաւոր են բանաւոր, այլ խօսքով,
 շօշափելի պատճառներ . . . Առանց պատճառի ոչինչ չկայ, ասումէ Յոյն
 իմաստասէրը, Հետեւապէս պատճառներ կան . . .
 — Պարոն, պարոն, — ունաց Աստուածատրեան, — փորձը պիտի լուծէ
 այդ հարցը. տակաւին նոր էք, սպասեցէք . . . տեսա՞ք այն երկու ողոր-
 մելիները, նոքա շա՛տ խաղեր պիտի խաղան և Ձեր գլխուն, պիտի զըր-
 պարտեն՝ ինչպէս . . .
 — Կը մեղանչէ՛ք, Պ. Աստուածատրեան, — միջամտեց տիկինը յօնքը
 պուստելով, — զրպարտութիւն չէք, այլ՝ իրականութիւն . . . կուրանա՞ք . . .
 — Բայց և այնպէս . . .
 — Ներսէս, պարոն, ինձ չես կարող պատրել . . .
 — Իմ աչքին կատարեալ մարդիկ էին երեւում, — ասաց Ներսէս . . .
 — Վերջը կիմանաք ոչ կատարեալ լինելները . . .
 Սպասուորը դալով հրաւիրեց ի դահլիճ . . .
 Տիկինը կառաջնորդէր՝ որուն կը հետեւէր Պ. Աստուածատրեան, իսկ
 Ներսէս մտախօ՛հ՝ օրիորդի հետ կերթար . . . Մարի շնորհալի ձեւերով կը
 յայտնէր իւր խոր յարգանաց հաւաստիքը . . . Կը խօսէին տարբեր խնդրե-
 ներու վրայ . . . Բարեկրօն գո՛հ դէմքով կը ծխէր . . . Սափրիչը կը քննէր Ներ-
 սէսը, Մարի վերջինին համար բերեց մի թիկնաթու և մի աթու Էլ ինքն
 առնելով նստեցաւ նորա մօտ . . .
 — Մարի՛, աղջիկս, — հրամայեց Դասպարեան, — մի՛ նստիր, գնա՛ երգա-
 բանդ բեր, կ'երեւի թէ Պ. Ներսէս լաւ ձայն ունի, կարող է մասնակ-
 ցիլ քեզ . . .
 — Մարի անմիջապէս վեր ելաւ, բերեց երգարանը, պատրաստեց դաշ-
 նակը, Ներսէսը նուազելու հրաւիրելով . . .
 — Անչուշա կարող էք նուազել . . . ես նոր կուսանիմ . . .
 — Ոչ այնքան լաւ, — պատասխանեց պաղարին երիտասարդը դաշ-
 նակի առաջ նստելով, — ապա՛, օրիորդ, ի՞նչ կամենաք նուազել . . .
 — Դուք ընտրեցէ՛ք, աչնի՛ւ պարօն, ահաւասիկ երգարանը, այս եր-
 գերէն միոյն եղանակը կարող էք նուազել . . .
 Երգարանը հաւաքածու էր սիրահարական երգերու, մեծաւ մասամբ
 Ներսէսին անձանօթ . . .
 — Եթէ կամենաք, — կանխեց օրիորդը, — երգենք Գամառ-Քաթիպայի
 Դու տեսել ես երկնքումը . . . երգը, որ ի հարկէ ծանօթ է ձեզ . . .
 — Լաւ ուրեմն, սկսեցէք ինդրեմ . . .
 Ներսէս սկսեց նուազել վարժ մատներով և մերթ ձայնակցիլ օրիոր-
 դին . . . Պէյը սխալուած չէր, Ներսէս հիանալի ձայն ունէր . . . Տիկ. Դաս-
 պարեան քամակը լամպարին տուած, դէմքը ստուերի մէջ կը զննէր
 Ներսէսը ստրէն ցլուլու . . .

— Այս ի՞նչ գեղ, ի՞նչ գիտութիւն, ի՞նչ շնորհալի քաղաքավարութիւն, ի՞նչ հանճար, ի՞նչ ձայն, — կըսէր իւրովի, — այսպէս գեղանի կին չկայ, ո՞ւր մնաց երիտասարդ. ո՛չ, տեսած չեմ մի համալսարանական պուրիչ և հիանալի... իշխանի պէս ընթրեց անպիտանը, զօրապետի նըման կը շարժի, բարձրագոյն ընտանեաց զաւակի տիպն ու դրոշմը ունի... բնութիւնը օժտել է նորան ամէն բանով: Երանի՛, այո՛, երանի-քեզ հետ ամուսնացող աղջիկան... աղջիկ երիտասարդ, մինչեւ ի հոգ երջանիկ պիտի լինի: Մարին՝ ինչպէս կ'երեւի, կը սիրէ, կամ կուզէ սիրել... խաղա՛, աղջիկս, խաղա կնոջ յատուկ կնճռոտ խաղեր, որսդ անգուգական է, ձեռքէդ մի՛ փախցնէ, չպիտի գտնես դորա նմանը... Կէս գիշեր կը մօտենար. Աստուածատրեան քաղաքացի հիւրերուն հետ ոտքի ելաւ երթալու, Ներսէս եւս պատրաստուեցաւ:

— Դուք սպասեցէք, — պարանոցը փարեւով փափսաց պէյը: — Չեզ համար այս տեղ ունիք բնակարան...
 — Ներողութիւն, Տէ՛ր, — ժպտելով պատասխանեց Ներսէս, — ուրախութեամբ պիտի մնայի եթէ արկղերս Պ. Աստուածատրեանի սենեակը անխնամ մնացած չլինէին...
 — Այս ժամուս բերել կը տամ, աղջիկ պարոն:
 — Խնդրեմ՝ Տէ՛ր, ձանձրոյթ չկրէք:
 — Ո՛չ, ձանձրութիւն չէ:
 — Բանապաք, — մէջ մտաւ բարեկրօնը՝ որ կանգնած էր նոցա մօտ, — Հայճա ազուր մը չիտեմ օր զուրցեմ քեզի...
 — Ընդհակառակը լաւ էք խօսում, հասկանումեմ ձեր միտքը:
 — Աղէկ, ատանկ է նէ զուրցեմ: Պէյը ինձի կը ճանչէ տըր: Ես հէմ լաւ, հէմ գէշ մարդ եմ: Լաւ մարդուն կը սիրեմ կոր իմին աչքիս լուսին պէս, համմայ եիւզիւնու կէօրմէյէ կէլմէզ, մտիկ ըրէ՛, Գեզի չեմ սին պէս, համմայ եիւզիւնու կէօրմէյէ կէլմէզ, մտիկ ըրէ՛, Գեզի չեմ ճանչնար, լաքին աղէկ կերեւիս տըր... Եկէր աղէկ եղար, ջանքս քեզի զուրպան կընեմ տըր... Եկէր գէշ էղար՝ օր մը սը տեղս չես մնար տըր: Հիմակ բարեկամդ էմ. ես կը զուրցեմ՝ օր գիշերները սըտեղ մնաս, իշտէ կերթամ քուկին թախրմ գէպդէպդէք բերելու, ըռահատ օլ...
 — Լաւ, շնորհակալ եմ, սիրելի՛ բարեկրօն...
 — Ներսէս՝ Գասպարեանի հետ առանձին մնաց:
 — Տիկինը որոշեր էր Ներսէսի ինչքը, անկողինը ներքնայարկը թողուլ, — «ոչլրա կըլլան» — ենթադրելով, բայց երբ հետաքրքրութենէն շարժուած՝ անկողնակալի մի կողմը քակեց, զարմացաւ, իրենք չունէին այնպէս մաքուր, կոկիկ, ծանրագին մահիճ: Պ. Ներսէս ունէր երկու «ի-դէ» մաքուր, ընտիր ճերմակեղէն, փետուրէ բարձեր, սաւաններ և այլն. վերմակը պատած էր ընտիր կերպասով, որ արժէր եօթ ութ ոսկի: Տիկի-

նը այլայլած վեր ելաւ դահլիճ՝ ուր միայն ամուսինն էր:
 — Գասպարեան՝, — փափսաց ականջէն, — այս մարդը տարօրինակ մէկն է, հասարակ մարդ չէ:
 — Ի՞նչ գիտես...
 — Երեւոյթը աղնուական, ինքը ճոխ, գիտական, բայց ուսուցիչ՝ Դու պէյ ես, ունի՞ս բեհեզ անկողին:
 — Ո՛չ, չունիմ...
 — Լաւ, սիրելի՛ս, այս մարդը ունի:
 — Իրա՞ւ:
 — Երկու «ի-դէ» ալ խիստ ընտիր ճերմակեղէն...
 — Արդարեւ զարմանալի է:
 — Այո՛, սիրելի՛ս, վերջը նայինք:
 — Արդէն կերեւի աղնուական լինելը. ինք Բալուցի է, կը գրենք մեր Մարութ աղային, կիմանանք գաղտնիքը:
 — Այժմ ո՞ւր գնաց...
 — Դուրս ելաւ:
 — Վերջապէս՝ պէյ, ձեռքէ փախցնելու չիգար, այսպիսիները գիտաւոր են, յանկարծ կ'երեւին հորիզոնի վերայ և յանկարծ կանհետանան:
 — Այո՛, բայց տակաւին սպասենք: Տեղեկութիւն ստանանք:
 Մարի լամպարը ձեռին առաջնորդեց Պ. Ներսէսը:
 — Պարո՛ն, — առաց տիկինը ընդ առաջ երթալով, — ինչո՞ւ դժուարաւ զիջաք մեզ հիւր մնալ... կարծեմ կարող էինք՝ եթէ ոչ ըստ արժանւոյն, գէթ ըստ մեր կարողութեան հիւրընկալել ձեզ...
 — Ներեցէ՛ք, աղնուաշուք Տիկին. — պատասխանեց Ներսէս. — անչուշտ՝ կը հաւատաք այդպիսի բաներ ի նկատի չունենալուս. միայն գոյքս չէի կարող թողնել Պ. Աստուածատրեանի մօտ:
 — Լաւ ուրեմն՝ գոյքդ բերուեցաւ, եթէ կամենաք՝ տեղաւորել տամ ձեզ յատկացուած ննջարանին մէջ:
 — Ծնորհակալ եմ, Տիկին:
 — Ինչպէս կերեւի, Գ-ս-Ներսէս, խիստ փափկասուն էք, խնդրեմ մեր յարաբերութիւնը պարզ, «անփաստ» լինի, նկատեցէք ինձ ձեզ սիրող մի մայր, տունս ձեզ բնակավայր, իսկ տան անգամները իբր սիրասուն բարեկամներ... անկողինդ եւս բերուած է, բայց ես կուզէի ձեռք չը դպցնել, թողնել կապուած... քանի որ մենք ունինք պատրաստի ձեզ արժանի տեղաշորեր:
 — Դուք գիտէք, Տիկին, բայց ինչո՞ւ չէք ուզում իմը քանդել...
 — Լաւ ուրեմն՝ թո՛ղ ձերը պարզուի:
 — Կը պարտաւորեցնէք՝ Տիկին:

լինելով արհամարհեց բարեկամներու խորհուրդը, անուղղայ մնաց իւր ցա-
ւալի բնթացքին մէջ:

Դիւրագրգիռ ժողովուրդը ցնցուեցաւ, զայրոյթը եռաց նորա զանա-
զան խաւերուն մէջ, ոտքի ելաւ հալածելու, ժողովրդի թշնամին գրկեց
հալածեալները, պառակտում, կուսակցութիւն առաջ եկան:

Ահա՛ այս ժողովրդի մէջ ընկաւ և Ներսէս անգիտակցարար յանձն
առնելով Տեսչութիւն: Աստուածատրեան զգալուն պէս սկսեց դաւա-
ճանել, անուանարկել ի զուր:

Պ. Աստուածատրեանի անցեալն անմխիթար էր: Մի անգամ տեսնող
փորձառու մարդը կարող էր մակաբերել մեր ստորեւ ըսածները:

Միջահասակ, հիւանդոտ, աչիւրը կարճատես, ցաւոտ, դունտ, ծայրը
տգեղօրէն վեր ցցուած՝ ի նշան յիմարութեան՝ մի այլանդակ քիթ ու-
նէր, լայնեզր բերան, սեւ, ոլորուած, տգեղ մօրուք Պ. Աստուածատր-
եանի դէմքը կը ծրագրէին:

Նորա աղքատ, անխնամ մնալուն համար՝ իւր հայրենակիցները ու-
ղարկել էին ազգային մի բարձրադոյն ուսումնարան: Տակաւին լսարան
չի մտած՝ մերկացաւ իւր դիմակը՝ անյիշելի պատճառներով, առանց վը-
կայագրի Տեսչութիւնը յանձնեց ոստիկանութեան, կառավարութեան
հրամանով արտաքսուեցաւ իւր հայրենիքն թ: Մի քանի ամիս խեղճ,
աղքատ մնաց, ապա շնորհիւ վահան արքեպիսկոպոսի, որմէն խնդրել
էր իւր ազգական քահանայն, ուղարկուեցաւ Գ. քաղաք իբրեւ Տնօրէն-
Դասատու Ազգ. վարժարանին:

Վերջապէս՝ Աստուածատրեանի էութիւնը լաւ հասկցուեցաւ:
Եթէ հարցնելու լինի մէկը նորա մասին, այսպէս կը ներկայէ ժողո-
վուրդը, մի քննազով, պարծենքոտ, ստախօս, խռովարար, քսու, ապե-
րախտ, մի խօսքով մարմնացած շարութիւնն է Պ. Աստուածատրեան, և՛
որ աւելին է, գող է, նա գողացաւ մեր սուրբ տաճարին դարեւոր բուր-
ուառը՝ որ ականակուռ, արծաթեայ էր, ...»

Բայց ըստ իս՝ յոռետես, զրարան լինելուն համար՝ տալու էր նաեւ
Չոյիլ անունը ...»

Չաքար էֆ. գալուն պէս՝ ժողով կազմեց. թաղականութիւնը հետեւ-
եայք գրեց ուսումնահոգաբարձութեան:

Ժողովրդի հանրագրութիւնը յարգուելով՝ Ազգ. վարչութեան կող-
մէ վճռուած է Պ. Աստուածատրեանի պաշտօնանկութիւնը:

Ազգ. թաղականութիւնն սոյն երկտողով կազմարարէ Պատ. Հոգա-
բարձութեան այսօր եւեթ պաշտօնանկել Պատուածատրեան Տնօրէնու-
թենէ և հրաւիրել զՊ. Ներսէս Սահառունի յիշեալ փափուկ պաշտօնները

վարելու:»

«Ի դիմաց Թագ. խորհրդոյ
Ատենապետ
Չաքար ...»

Նիստէն անմիջապէս յետոյ՝ Չաքար էֆ. պէյի մօտ գնաց, Ներսէս և
Գասպարեան թէյ կը խմէին երբ նա ժպտելով ներս մտաւ:

— Հա՛, բարձ՛, — միմուաց պէյը էֆէնտիի ձեռը սեղմելով, — ե՛րբ ե-
կար, ինչո՞ւ իմաց չը տուիր՝ որ ընդառաջ գայի:

— Այո գիշեր եկայ, — ըսաւ նստելով:
— Է՛, ինչպէ՞ս, ողջ առողջ ես ...»

— Շատ լաւ, քէֆդ կը հարցնեմ, — Ներսէս ձեռը սեղմելով, — դո՞ւք
ինչպէ՞ս, լաւ է՞ք, Ներսէս էֆէնտի ...»

— Լաւ եմ, Ենորհաւորում եմ Ձեր անվտանգ ժամանումը:

— Գոհութիւն Աստուծոյ, եկայ և կարգադրեցի Աստուածատրեանի
խնդիրը: Պաշտօնանկ եղաւ: Վաղը եւեթ հաճեցէք հաստատուիլ Տեսչա-
րանը, որպէս զի՛ չը նշմարուի ձեր բացակայութիւնը ...»

— Պաշտօնական հրաւիրագիր գրեցէ՛ք, — ըսաց պէյը, — Պ. Ներսէս ա-
ռաջնակարգ ուսուցիչ է: Կը յուսամ թէ ազգային մանկտին ընդ հովան-
եաւ բարեխնամ կառավարութեան, ձեռամբ Պ. Սահառունիի լաւ պիտի
դաստիարակուի: Երէկ վսեմ. կուսակալ շատ դո՛հ եղաւ վարժարանները
Պ. Ներսէսին յանձնուելուն, Ներսէս ներկայացաւ ն. վսեմութեան և
լաւ ընդունուեցաւ:

— Անշուշտ պաշտօնագրով պիտի հրաւիրուի: Եթէ գիտնաս, պէ՛յ, թէ
որչա՛փ նեղութիւն կրեցի: Հէ՛, ըսէ՛, դո՛հ պիտի չլինի՞ս: Տասն անգամ
առաջնորդարան գնացի, միջնորդներ գտայ, հաղիւ յաջողեցայ համոզել
Սրբազանը Ներսէսը (մեզ տալու, — Ներսէսին դառնալով, — էֆէնտի՛,
Սրբազանը շատ կը սիրէ Ձեզ, քանի՛ անգամ յանձնարարեց ինձ ձեզ լաւ
նայելու համար, ձեզ հսկելու համար:

— Գիտեմ, երախտապարտ եմ ն. Սրբազնութեան:
Ներսէս գուշակելով՝ որ առանձին խօսիլ կուզեն, դուրս ելաւ: Երբ
առանձին մնացին՝ ասաց Չաքար էֆէնտիին:

— Գասպարեան՝ շատ բաղդաւոր ենք, լսեցի՞ր, համալսարանական է
մեր Պ. Սահառունին:

— Այո՛, թող համալսարանական լինելը՝ խիստ ազնիւ, պարկեշտ, հե-
զահոգի, խոնարհ երիտասարդ է, քսան օր է՝ տանս մէջ կը բնակի, Տի-
կինը զարմացած է, հազար անգամ ըսաւ, «պէ՛յ, այսպիսի ուսուցիչ տե-
սած չեմ ...» է՛, դու այն ասա, ինչպէ՞ս յաջողեցար եօթ ոսկով բերել:

— Պատմութիւնը երկար է, յետոյ ...» Քաղաքի մէջ խռովութիւն չը
ծագի՞. կ'երեւի մի բան կայ՝ որ Աստուածատրեան պաշտօնագիրը ըն-
գունելէ վերջ ըսել է, «տեսնե՛նք»:

— Անտարակոյս պիտի ծագի:
— Ուրբեմն ...»

1503
39

մայ Բարեկենդան է, մի շաբաթ յետոյ պահք, ես Կ. Պոլիս պիտի երթամ փոքրիկ հաշիւ սը կարգադրելու: Իմ բացակայութեանս ատեն՝ ազատաբար, իբր տան տէր բնակեցէք տանս մէջ, դաստիասեցէք Մարիին մինչեւ իմ վերադարձը: Բան է, ո՛վ գիտէ, եթէ չուզեն քեզ պահել, կամ դու չուզես Ազգ. վարժարանաց մէջ պաշտօն վարել, չհեռանաս կամ իմ գալստ, տանս մէջ կեցի՛ր իբր տնային դասատու: ամիսը 7 ոսկի ես կը վճարեմ քեզ գալուս պէս:

— Լաւ, բայց, եթէ մնալու լինիմ, պէ՛յ, չպիտի ընդունիմ ձեզանից թոշակ... ես կարօտ մարդ չեմ:

— Եղա՛ւ...:

— Որովհետեւ ես էլ ձեզ եմ սիրում, սիրելի՛ իշխան, ես չեմ կարող բարեկամիս ծառայելով դրամ կորզել...:

— Ամենեւին, պէտք է ընդունիս:

— Երբէ՛ք:

— Լաւ, այդպէս ենթադրենք, Բարեկամը փոխանակ վարձքի կարծեմ չպիտի մերժէ մի թանկագին նուէր... Ձեզ կը նուիրեմ ձեր զտած ոսկին, իմ կենաց հատորը, հոգւոյս բեկտրը:

Ներսէս պէյի միտքը ըմբռնելով կարմրեցաւ, իսկ պէյը շարունակեց.

— Ինչպէս ըսի՝ հարստութիւնս եղբօրէս մնաց, աւելի մեծ հարստութեան տէր եղայ մօտ ժամանակներս: Ծերունի աներս մեռաւ անժառանգ, ունեցածը Մարիին կտակելով: Եօթ, ութ ագարակ, քանի մը քեզ ապարաններ, 150,000 լիբայ թողեց աղջիկան, ահա՛ այդ պատճառաւ կ'երթամ Կ. Պոլիս հարստութեան տէր լինելու: Այս ամէնը Մարիին է, Մարին էլ քուկդ է, սիրելիս...:

Ներսէսի տխուր այտերէն քրտանց կայլակներ հոսեցին:

Այն օրը շատ տխուր էր Ներսէս, կը մտածէր պէյի ըսածներուն վերայ, կը մտածէր իւր վրայ...:

Միեւնոյն օրը ստացաւ պաշտօնական նամակը և գնաց վարժարան, պէյին հետ: Ուսուցչական խումբը, ընդ որս և Պ. Աստուածատրեան, խորին ակնածութեամբ ողջոյնեցին նոր Տեսուչը: Ո՛չ մի խռովութիւն չձագեցաւ: Պ. Աստուածատրեան բոլորովին լուռ մնաց և հնազանդեցաւ Տեսչի հրամաններուն:

— Բարեկրօ՛ն, — կը հարցնէր երբեմն Ներսէս, — ինչո՞ւ ուրեմն լաւ է այժմ Պ. Աստուածատրեան:

— Քէօքիւնէ քերթիթ սուլու, — կը պատասխանէր նա, — ի՞նչ կրնայ կոր ընել... դու քուկին գործիդ նայէ:

Ներսէսի պաշտօնը անփուշ էր, բայց սիրտը փչալի: Մարին իւր հետ կարգել կուզէին նորա ծնողքը, իսկ ինքը սիրտը նուիրած էր մի ուրիշի...:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Մի գիշեր Պ. Պ. Աստուածատրեան, Սահառունի, մինչեւ ժամ երեք, նստած էին պէյի տունը, մի մարդ ներս մտաւ՝ ակնածանօք ողջունելէ յետոյ, ասաց.

— Պ. Աստուածատրեան, աղաս ձեզ կոյ դէ:

— Ձէ կարող գալ, — դէմքը ժամածուելով՝ պատասխանեց պէյը, — այս տեղ գործ ունի, եթէ տէրդ անպատճառ պէտք ունի պարոնին՝ թող աւաւօտուն տեսնէ:

— Մի գուցէ կարելոր բան մ'ունենայ, — դիտեց Աստուածատրեան Գաղղիերէն լեզուաւ, — եթէ կարելի է, թոյլատրեցէք՝ պէյ, երթալու և անմիջապէս վերադառնալու համար:

— Լաւ ուրեմն, ձեզ կէս ժամ միջոց:

Աստուածատրեան լռելեայն սպասաւորին հետ դուրս ելաւ:

— Ո՞վ է Պ. Աստուածատրեանին կանչողը, — հարցուց Ներսէս:

— Կանչողը՝, — ժպտելով դատասխանեց Գասպարեան, — երբեմն այս քաղաքի միակ բռնապետ, «չէպէտ» է, իսկ այժմ ամենամեծապատիւ աղայն է: Եթէ չէք ձանձրանար պատմեմ ձեզ նորա անցեալը՝ որով պիտի կարողանաք գաղափար մ'ունենալ մի քառորդ դար առաջ ապրող թրքահայուն վրայ և ճանչէք նորա անցեալը:

— Ուրախութեամբ պիտի լսեմ ձեզ՝ վսեմաշուք Տէ՛ր...:

— Լաւ ուրեմն: 25-30 տարի առաջ Սահմանադրութիւն չունէինք, կայս. կառավարութեան կողմանէ կը նշանակուէր մի ազդեպետ բաւական ընդարձակ իշխանութեամբ: Ազգապետը կը տեսնէր մանր ու խոշոր դատեր, նա ունէր՝ յանցաւորները դանակով իրաւունք տրուէր իշխանութիւն: Մի խօսքով՝ իրեն յանձնուած ժողովրդի տէրն էր:

Այդ կանչողը, — շարունակեց պէյը ուղեւորուելով, — Թումաս Էֆէնտի կ'ըսուի, բռնասէր, ինքնահաճ, ստորին մէկն է: Ինչպէս պատմել եմ քեզ, երբ ես փախստական եկայ այստեղ, դորա հայրը՝ Գէորգ աղան, կենդանի էր, այս քաղաքի «չէպէտ» էր: Նորա խօսքը՝ պատգամ, հրա մանր չգիտեմ ինչ էր... մեծ ու փոքր կը դողային նորա դէմ... նորա անցած փողոցէն չէր կարող ուրիշ հասարակ մահկանացու անցնել, կամ դէմքը ժպտել, անմիջապէս դան, բանտ, տուգանք կը տային պատժելու յանցաւորը: Տեսա՞ր այն երկու մարդիկը, Սափրիչը և Ստեփանը, նոքա եղան միակ պատճառ բռնաւորի տապալման ու մահուան:

«Ստեփան փոքր եղած ատեն մի օր գլուխը կարմիր ֆէ՛ դրած՝ բռնաւորի դռնէն կանցնի, ո՛ր նա էլ նստած է եղել:

Թմբած օրիորդը կարծես սթափեցաւ . Աչերը շողացին , դէմքը զուարթացաւ , մօտեցաւ նուագարանը պատրաստելու , երգարան բերելու .

— Ա՛հ . . . խեղճ , — իւրովի ասաց Ներսէս , — խեղճ աղջիկ . . . որքա՛ն դժբաղդ ես դու .

Մարի նուագարանը Ներսէսի առաջ հրեց , ձեռք նորա ուսին , շունչը գրեթէ չնչին , դէմքը դէմքին հպած , փսփոսաց .

— Մի լաւ երգ . . . սիրելի՛ Ներսէս , իմ ուղածներէն . . .

— Դուք ընտրեցէք , — պատասխանեց Ներսէս յետ հրելով .

— Լաւ ուրեմն , հրամայէ քո երգարանը բերեմ . . .

Ներսէս շառագունեցաւ վարանելով .

— Գնա՛ բեր . . . աղջիկ՛ս , — հրամայեց մայրը մոլորագին նայուածքով .

Մարի միջոց չը տուեց խօսելու , դուրս գնաց և անմիջապէս վերադարձաւ մի ձեռագիր ձեռքը .

— Այդ ո՞ր տեղ էր , — կակաղեց Ներսէս .

— Դուրսն էիք թողած , — պատասխանեց Մարի , — կը ներէք , այնպէս չէ՞ եթէ ճշմարիտը խոստովանիմ . . . « Մայրէ ի ծայր կարգացի . . . »

Ներսէս ճակտի քրտինքը սրբեց .

— Խիստ ընտիր երգեր են , — աւելցուց օրիորդը , — որչա՛փ պիտի սիրէի դոցա հեղինակը . . . եթէ ճանաչէի . . .

— Մարի՛ , — միմռաց մայրը հաղիւ լսելի ձայնով , — Մարի՛ . . .

— Լաւ ուրեմն , — ասաց Ներսէս , — ընտրեցէք մի երգ . . .

— Արդէն ընտրել եմ . . . « Առ վարդուհի » երգը .

— Բայց . . . եղանակ . . .

— Դիւրին է . օրինակի համար « Մի՛ մոռանար . . . » երգի եղանակը .

— Լաւ . երգենք .

Ներսէս սկսեց եռանդով սահեցնել մատները և աշխուժիւ երգել Մարիի հետ նուբբ , անուշ ձայնով .

Ահաւասիկ երգը .

« Ա՛ռ վարդուհի՛ , մի փունջ ծաղիկ ,

Բուրաստանից եմ քաղել . . .

Հոտոտելիս քո անունը

Տխուր ձայնով նուագել ,

Այս քեզ նուէր ,

Հոգւոյս իմ սէր . . . »

« Եթէ ժպտի կարմիր մեխակը

Բուրէ անուշ իւր հոտեր ,

Նա տիպարն է այրած սրտիս ,

Նա է ստոյգ քեզ նուէր ,

Ա՛ռ , հոտոտի՛ր

Եւ ինձ յիշի՛ր . . . »

« Դուքա աչնան արեւի տակ
Ծըլան , ծաղկան ծաղկոցում ,
Իեզ յիշելով շաղ եմ տուել
Նոցա վերայ գիշերում

Իմ արտասուք

Եւ սրտի սուգ . . . »

« Շրթունքս սեղմեր սրտիդ բացուած
Վերայ կարմիր վարդերին ,
Յիշի՛ր դու ինձ , յիշի՛ր անցեալը ,
Պաղատում եմ տրամագին . . . »

Այն է իմ փառք ,

Սիրո՛ւն հոգեակ .

« Անագորոյս ճակատագիր՝
Ո՛հ , ծանրացաւ իմ բաղդին ,
Մնա՛ս բարեաւ , գուցէ ընդ միշտ
Հեռացաւ քո սիրելին . . . »

Երբ ինձ յիշես

Ո՛հ , չարտասուես . . . »

— Միթէ անգու՞թ է՝ որ չարտասուէ , — խորհրդաւոր ժպիտով ասաց տիկինը՝ երգը աւարտելէ յետոյ , — միթէ քա՞ր է , որ աղիքը չը դալարին գուցէ անզուգական սիրականին վրայ . Պ . Ներսէս , եթէ Եւայի աղջիկն է , իւր մօր հաւատարիմ տիպարն է , միշտ պիտի յիշէ , յիշէ՛ ու լայ . . . »

Ներսէս հառաչելով դէմքը շուռ տուեց արտասուքը ծածկելու . Իսկ Մարի խորին թախծութեամբ հարցուց .

— Ո՞վ է այդ վարդուհին , Պ . Ներսէս . . . »

Ներսէս չը կտարեց սիրուն օրիորդի սիրտը , զիջաւ ասել թէ , վարդուհի մի սիրադրուած օրիորդ է , թէ իւր բարեկամը երկտասարդական բունն սիրով սիրած էր նորան և այդ երգը , մի ծաղիկէ փունջի հետ նուերած նորան , թէ օրիորդը արհամարհել էր երբեմն իւր պաշտածը և ուրիշ մը գտել .

Պէ՛յը՝ իւր սովորութեան հաւատարիմ , կը խուկար թիկնաթուռի մէջ . ո՛չ երգն էլ լսած և ո՛չ պատմութիւնը . Զարթելուն պէս հրամայեց պառկել և քաշուեցաւ իւր ննջարանը .

— Մարի՛ , — հրամայեց տիկինը , — պարանին առաջնորդէ՛ , անկողինը մաքրէ՛ , եթէ կամիս՝ սաւանները փոխէ՛ .

Մարի լամպարը առնելով առաջնորդեց , երբ մտան ննջարան ,

— Պ . Ներսէս , — հարցուց նա , — դուք չէ՞ք վարդուհու սիրականը .

— Ո՛չ . . . օրիորդ , ես չեմ , կանայք լաւ նախագգացութիւն ունին . . .

ախուհետեւ Եւրոպայի ճանապարհորդներու մօտ : Քահանայ, թաղական, հոգաբարձու ախուհետեւ առանց Ներսէսի բան չէին ընել, նորան խորհուրդ հարցնել անհրաժեշտ էր :

Աստուածատրեան բոլորովին փոխուեցաւ կարծես, ո՛չ կը նախանձէր և ո՛չ կը տրտնջար Ներսէսի փառացն համար : Այս իրողութիւնները կը լսէր Գասպարեան ի Կ. Պոլիս, ուրախութենէն կը թռչէր . . . կը տեսնէր բարեկրօն, կը բերկրէր, անձնուէր բարեկամութիւն կուստեր նորան :

Ամեն կին կը հիանար Ներսէսի վրայ, ամէն օրիորդ կուզէր պաշտել այն երիտասարդ՝ որ իրենց հայրերն ու եղբարքը դրաւել էր ազնուութեամբ : Ուրեմն չպաշտէ՞ր Մարի այս սիրուն, ազնիւ, բարձր երիտասարդը՝ որ ամենի ուշագրաւ առարկայն էր, չսիրէ՞ր նորան որուն ինք ի մօտոյ կը ճանաչէր, կը կշռէր ազնիւ զգացումները : Եւ ո՞վ լինէր Մարի ու չը սիրահարեր : Ուրեմն իրաւունք ունէր նա սիրելու : Ըստ երեւոյթին՝ Ներսէս ուրիշ ո՛ր է մտածութեան առարկայ չունէր, Գպրոց — Եկեղեցի, երկուորեակ անբաժան քոյրերն էին իւր պաշտածները : Դրպէն յառաջադիմութեան, բարեկարգութեան, եկեղեցւոյ յարատեւութեան, պայծառութեան մէջ կը կայանար նորա փառքն ու պարծանքը : Նա ինք անձամբ կ'իրադրէր իւր յառաջադրած ամէն մի գաղափարը, բարի օրինակ հանդիսանալով հասարակութեան արձակմանէն Գասպարեանի մեկնելէն մի ամիս յետոյ, վարժարանի արձակմանէն վերջ, Ներսէս տուն գնաց, տիկինը այն տեղ չէր, Մարի միայն նստած կարծեմ կարտասուէր, տակաւին թաց էին գեղանայն խոնավ արտեւանունքը, երբ Ներսէս հարցուց անմեղ ժպիտով . . .

— Վա՛յ, արտասում էք, օրիորդ, և ինչո՞ւ . . .
— Ո՛չ, չեմ լար, — պատասխանեց Մարի դահլիճը մտնելով :
Ներսէս կարեւորութիւն չտուեց տեսածին, չըբեցաւ իւր կաշեպատ արկղի առաջ, նա թղթերը աչքէ կ'անցնէր, Երկու առարկաներու վրայ փոփոխակի սեւեռեցան աչերը յուզմամբ, Մին մի հասակաւոր, ճոխ հագուած Տիկինոջ, միւսը մի մանկամարդ օրիորդի լուսանկար էր, Ներսէս յետ չըջելով վերջին պատկերը՝ կարգաց հետեւեալը . . .

« Մերելիք ի՞մ Ներսէս,
« Բո լուսանկարը արդէն իմ սրտուռն է կախուած . . . իմն էլ թղթի վրայ նկարուած քեզ կ'ուղարկեմ : Բարեհաճի՞ր գտնէ աչքիդ առաջ ու նենալ . . . վշտացեալ վարդուհիդ . . . »

— Անառա՛կ կին, չարագործ կին, — մրմուռաց Ներսէս լուսանկարը մի կողմ նետելով, — ո՛չ թէ սրտիդ մէջ, այլ չը գիտեմ ուր կախեցիր հէք Ներսէսի հոգին . . .
Ներսէս սկսեց միւսը քննել :

— Պարոն, — ասաց Մարի, լուսանկարը ձեռին, մեռելատիպ դէմքով յանկարծ նորա առաջ ցցուելով . . . — այժմ հասկացայ . . .

— Ի՞նչ հասկացաք, — պատասխանեց Ներսէս :
— Այս չէ՞ վարդուհին, — լուսանկարը ցոյց տալով, — միթէ ինձմէ գեղեցիկ է նա, հիանալի՞ է նա . . . քեզ պաշտելի՞ է նա
— Է՛հ օրիորդ, — վշտացնում էք ինձ, ինձ տուէք այդ լուսանկարը, կորչի ինքն էլ, իւր լուսանկարն էլ . . . նա այժմ չ'ինչ է ինձ համար . . .

— Չպիտի տամ, — յետ յետ գնալով :
— Պատճա՞ռ, ինչո՞ւ չպիտի տաք :
— Եթէ միւսը ինձ տաք, այս ձեզ կը յանձնեմ :
— Ո՞րը կամենում էք ասել :
— Մեռելի մէջինը, Պ. Ներսէս :

Ներսէս ըմբռնեց սիրոյ հրդեհի անշիջանելի լինելը :
— Կը տա՞ք, — հարցուց Մարի տրտմապէս ժպտելով :
— Ո՞ւր է սր տամ, Մարի՛, ինչը՞ տամ :
— Ահա ասի՛կ, — մի ականակուռ Գրիգոր հանելով գրոցէն, — միտալեօնը թո՛ղ ձեր սիրած օրիորդին լինի, միայն պատկերը, միայն պատկերը, Ներսէ՛ս, չնորհեցէք ինձ իբր ողորմութիւն : — Չը կարողացաւ շարունակել, դէմքը գոցեց ձեռներուն մէջ, արտասուաց կլորիկ, փայլուն կաթիլները սրածայր սիրուն մատներու արանքէն սկսեցին թափիթփիլ : Ներսէս մի քանի րոպէ վարանելով դիտեց, ապա մօտեցաւ տրտմագեղ օրիորդին ասելով . . .

— Մարի՛ . . . այդ զարդը ո՛չ թէ սիրուհու, այլ հանգուցեալ Տիկին մօրս պարանոցի զարդն էր, նա մեռած ատեն ինձ տուեց . . . Սիրուհի չունիմ . . . հարսնացու չունիմ, գուցէ սահմանուած էլ չէ ունենալ, պատկերը իմ պատկերս է : Թող ձեզ լինի բոլորը . . .

— Գիտեմ, — արտասուքը սրբելով սիրտ առաւ գեղանին, — գիտեմ և այդ պատճառաւ կուզեմ . . . ինձ միայն պատկերն է պէտք, իսկ Գրիգոր ձեզ կը դարձնեմ . . . պահեցէք, գուցէ պէտք դայ . . .

— Ո՛չ, մետալեօնը ինձ պէտք չէ, այն էլ ձեզ լինի, միայն թէ մայրդ չը տեսնէ :
— Ապահով եղիք, նա չպիտի տեսնէ, ինձ հետ պիտի տանիմ գերեզման . . .

— Մարի, ինչո՞ւ այդպէս կը խօսիս, ինչո՞ւ կարտասուես, պատմի՞ր ինձ . . . ինչո՞ւ կեանքը դառնացել է քեզ :
— Կը հարցնէ՞ք, պարոն, չդիտե՞ք, գուցէ . . . բայց՝ իրաւ . . . չըմբռնեցիք միտքս՝ Ներսէս . . . Է՛հ, վերջապէս պիտի ըսեմ . . . կը սիրեմ . . . կը սիրեմ ձեզ . . .

— Բայց... Մարի...

— Ո՛հ, այո՛, գիտեմ... դուք ինձի չէք սիրել, մի սիրէք, բայց ես վարդուհի չեմ, Պ. Ներսէս... իմ անունս Մարի է, Մարին իւր վարու- ժանով կապրի, առանց նորան կեանք չունի սիրահար թռչունը: Ես քեզ ժամով կապրիմ... կը յուսամ թէ առանց քեզի կարողանամ ապրել: Մարի նկարագրեց իւր սրտի սէրը պաղատելով: Խոստովանեցաւ ամէն ինչ, պատմեց իւր յուսոյ երազները: Ներսէս լսեց սառն արեամբ:

— Ո՛ւր է ձեր երգարանը, — ի վերջոյ հարցուց Մարի:

— Չգիտեմ...:

— Ահաւասիկ ծոցիս մէջ է նա, — ցոյց տուեց ձեռագիր երգարանը, — գիտե՛մ, քո մատներով ես գրել... այդ պատճառաւ կը պահեմ... է՛հ, ո՛րչափ նուիրական ես դու ինձ համար, ո՛րչափ սիրելի ես ինձ համար, գուցէ չես ըմբռներ սիրոյս ուժգնութիւնը... չես ուզեր տիրել սրտիս գանձերուն, ծաղիկներուն, ո՛ր աւա՛ղ դեռ կօկոն պիտի թառամին: Ներսէս, այս երգարանը թող լինի ինձ այն մահաբեր խորշակը և թա- ռամեցնէ վարդն ու կօկոնն ի մայիսին, պիտի կարգամ զայն, պիտի կար- դամ ամեն օր, պիտի կարգամ և գերեզմանի մէջ... Վարմիր վարդ էիր դեռաբայ, ինչո՞ւ թառամած մնացիր, կենաց դարունն չի տեսած ինչո՞ւ փակուած մնացիր...:

Ներսէս մտախոհ՝ մերթ կը գունատէր, մերթ արիւնը գլուխը խու- ժելով կը շառագունէր այտերը...:

— Բայց, օրի՛որդ, ասաց Ներսէս ծանր, հանդիսաւոր ձայնով, — օրի- ո՛րդ, ինչո՞ւ ինձ սիրելու դժբաղդութիւնն ունեցաք: Ե՛րբ նայեցի ձեզ, ե՛րբ նշմարեցիք սէրը աչերիս մէջ... ե՛րբ կարդացիք զգացմանցս քար- տէսը ամենադոյզն սիրոյ նշոյլ տեսնելով: Ե՛րբ գտաք ինձ սիրելու և սիր- ուելու տրամադիր: Ո՛հ, օրի՛որդ, դուք սիրելու չէիք մի մարդ, սիրե- լու չէիք ինձ՝ որ անտարբեր էի ձեզ համար: Սիրելու չէիք ինձ, քանի որ չիջած էր աչերիս սիրարժարժ փայլակը դժբաղդութեան սեւ ամպե- ռում... կամ անարժան մի սրտի մէջ... սիրելու չէիք ինձ՝ քանի որ, ա- ասացէք, Մարի՛, մեղաւոր եմ ես, յանցաւոր եմ ես:

— Ներսէ՛ս, սիրելի՛ Ներսէս, այո՛, ճշմարիտ է, դուք երբէք չունե- ցաք սիրելու տրամադրութիւն, բայց ես կենթադրէի: Ես՝ որ սրտով կը պաշտէի ձեզ, կենթադրէի թէ դուք եւս պիտի սիրէիք ինձ... Ես ի՞նչ գիտեմ, սիրտս ինձ կը խաբէր, սէրը ոսկեղէն յոյսերով կը ժպտէր: Ձեր անտարբեր աչաց մէջ՝ ոչ թէ սիրոյ ծաւալ, այլ սրտաբեկութեան հետքեր կային: Ձեր միլամաղձոտ նայուածքը դիւթեց ինձ... միշտ անմեղ էր ձեր հայացքը, յարաբերութիւնը, խօսքը, բայց սէրը անձնապատաս է,

նա գինով զինուոր է, ծխի, միսի, արեան մէջ կորոնէ իւր վախճանը... Ես սիրեցի ձեզ, այո՛, բայց ինչո՞ւ, չգիտեմ, ինչպէ՞ս, չգիտեմ...: Ներ- սէ՛ս ես պարզ աղջիկ եմ, սէրը ինձ ծանօթ չէր, դուք անտարբերու- թեամբ առիթ ներշնչեցիք ինձ: Անտարբերութեամբ գրգռեցիք կանա- ցի հպարտութիւնս, ես ինքնին ծնրադրեցի ձեր առաջ: Եթէ նայէիք ինձ, եթէ սիրել ուզէիք ինձ, այսչա֛ի թշուառ չպիտի լինէի, այսչա֛ի չպիտի սիրէի և ձեր սիրտը արտասուելով խնդրէի: Դուք՝ այնչա֛ի ազնիւ, այնչա֛ի շնորհալի էք, որ, Ներսէ՛ս, վստահօրէն կուսական ճակատս դրի ոտքիդ տակ: Յոյսը իմ զօրաւիգն էր...:

— Բայց, օրի՛որդ, ես չգիտէի, ես զգոյշ էի...:

— Այո՛, չը գիտէիք, զգոյշ էիք, բայց ես կը հաւատայի, ափսո՛ս, տղայի պէս խոստովանեցայ... Ներսէ՛ս, չը գիտեմ ինչ խօսելս, չը գի- տեմ ուր լինելս, կարծեմ երազի մէջ եմ... լեզուիս արտայայտածը լոկ մարմնացած գաղափար է գիտակցութեան մէջ... կը թափառիմ այժմ անյուսութեան ովկիանի խորքը, վճեր կ'անջատեն ինձ քեզնէ, կզգամ թէ մի բան ընկած է ոտքիդ տակ՝ կը տրոփէ անօգուտ... այն իմ սիրտս է հողամած և ճակատս, որ կը շփուի գարշապարիդ փոշիներով: Ներսէ՛ս, վարդուհին լքած է քեզ, վարդուհին չը սիրեր քեզ, Մարին ոտներդ կը դրկէ, կերկրպագէ քեզ... միթէ կուզե՞ս սիրել սիրադրուժը, ջախճա- խելով, գերեզման գլորել քեզ պաշտողը... սիրել՝ ատելին, ատել՝ սիրե- լին կարո՞ղ ես, Ներսէս...:

— Ո՛հ, խեղճ տղայ, սխալ կը տրամաբանես:

— Ներսէ՛ս, պատասխանէ՛ հարցիս...:

— Ի՞նչ պատասխանեմ: Բռնի սէր կը լինի՞: Միանգամ սիրել եմ այն վատը... այո՛, թէպէտ վատ, սիրադրուժ... բայց և այնպէս...:

— Լաւ, չեմ ուզեր լսել եզրակացութիւնը...: Ներսէ՛ս, ինձ թող յի- շատակդ սուրբ պահելու իրաւունքը, ինձ շնորհէ այս նուէրներդ գերեզ- ման տանելու իրաւունքը, ուր չի մերձենար վարդուհու ձեռքը, ուր կը մարի նորա նախանձը...:

— Մարի՛, ինձ ըսի՛ր, մի՛ անուցանել քո մէջ տխուր գաղափարներ: Այդ սէրը գոյացել է փոքր առ փոքր, կարող է ոչնչանալ նոյն եղանա- կաւ: Պիտի ապրիս դու, ապրիս և երջանիկ լինիս: Դու դեռ մանկուհի ես, չը գիտես ի՞նչ որոշելու, զգացումներդ դեռ չեն մարմնացած: Մո- ռացի՛ր ինձ, պիտի գտնես քեզ պաշտող միւր:

— Է՛հ, ո՛չ, ո՛չ, էլ չկայ ինձ ապրելու յոյս: Աշխարհ՝ աւեր, երկինք՝ խաւար է ինձ համար: Ես ինձ ըսի, ա՛հ երջանկութիւնը ինձ կը կանչէ, թշուառութիւնը գրկեցի, կենաց դարունն է ըսի, անգութ ձմեռն հա- սաւ արագ, սիրտս անբիծ սիրով լցաւ, դաժան վշտեր պաշարեցին, ման-

կութեան տարիքն անցան, գերեզմանի շիրիմը տեսայ, ուրախութեան օրերն՝ ահա՛ խոր տխրութեան տիպար դարձան. դեռ հեռի է՝ կըսէի մահը. այն սիրոյ դուռն ինձ կը հասնի... անուշ խոհեր, վառ երազներ, զգայնութեանց տենչն ու կարօտ իրենց տեղի կընտրեն շիրիմ...:

Ներսէսի աչերը լցուեցան արտասուքով, Մարի՛ գունատ, դալկահար, չըթունքը դողդողալով ասաց.

—Մի՛ լար, Ներսէ՛ս, մի՛ լար, սիրելի՛ս, այո՛, տխուր էին խօսքս, բայց քեզ չեն վերաբերիր... ես իմ քրոջ Իւրէն կը նկարագրէի. ես իմ թշուառութեանց եղայ առաջին ողբերգու...: Ես անարժան եմ քեզ, անարժան եմ տիրելու այն սիրտ՝ որուն միայն պէտք է երկնային էակ, սիրատարփիկ զգայնութեանց մի երկիւղած քահանայուհի...—Մարի կարծես յափշտակուած էր, յանկարծ լռեց, աչերու արցունք սրբեց, գէպի դուրս երթալով՝ մըմնջեց վշտաբեկ ծռելով,—Քալէ՛, քալէ՛ ինզճ աղջիկ, միթէ սառ գերեզմանը չպիտի՞ սիրէ քեզ, քալէ՛, հեռացիր, հեռացիր նորա մօտէն... Թո՛ղ նա չը տեսնէ արտասուքը...:

Ներսէս մի ժամու չափ յուզուած, տխուր կերթեւեկէր սենեակի մէջ, ապա յանկարծ՝ փեղոյրը խլեց, շտապով դուրս ելաւ. Արագ առաջ անցաւ փողոցներէն, լայնածաւալ դաշտի մէջ ճեմեց մտածելով.

Երեկոյեան եկաւ տուն, խիստ տխուր էր նա, տիկինն էլ չհարցափորձեց: Մարի չկար. Երկուսը միասին ընթերցին, առանձնացան իրենց նընջարանները...:

Այսպէս անցան երեք օրեր: Ներսէս Մարիին չտեսաւ, նա դպրոց էլ չէր գալ: Երրորդ օրը օրիորդաց բաժինը գնացած ատեն նշմարեց Օր. Գասպարեանի բացակայութիւնը.

- Տիկին, ո՛ւր է Օր. Մարին,—հարցուց մեծ վարժուհուն.
- Չը գիտէ՞ք,—պատասխանեց ժպտելով:
- Ոչ,—մըմնաց Ներսէս զարմացմամբ.
- Իրօք, չգիտէ՞ք, Պ. Տեսուչ, զարմանալի էք...:
- Ոչ,—բոլոր մարմնով գրեթէ դողալով:
- Հիւանդ է խեղճ աղջիկը երեք օրէ ի վեր, այսօր տեսութեան գնացի, Պ. Տեսուչ, խեղճ տղուն Աստուած հասնի, Կի՛ճ տրամադրութիւն ունի... Մայրը ձեզ ոչինչ չըսաց...:

—Ոչ... ես չգիտէի, այժմ կիմանամ...:

—Լաւ ուրեմն, Ծառան բժշկի ուղարկեց, միանգամ դուք էլ գնացէք տեսնելու, Մարին շա՛տ հիւանդ է.

Ներսէս շուարած գնաց տղայոց բաժինը մտածելով:

—Ա՛հ... ցաւալի է այս, թշուառակա՛ն դու, խեղճ օրիորդին մահուան առիթ պիտի լինիս... նորա անէծքն ու արտասուքը պիտի ծան-

րանան սրտիդ վերայ, խղճիդ վերայ... ո՛հ, անիծեալ լինիս, Վարդուհի:

—Փեղոյրս ինձ բեր,—հրամայեց տնտեսին, առնելով հապճեպ հեռացաւ. Տիկին Գասպարեան տխուր, սրտաբեկ խոհատան մէջ նստած կը հրամայէր այս ու այն կերակուրը պատրաստել, երբ Ներսէս ներս մտնելով ողջունեց և հարցուց.

—Մարին հիւ՞՞նդ է, Տիկին...:

—Այո՛,—պատասխանեց ցրտութեամբ.

—Հազար ներողութիւն՝ Տիկին, որ չկարողացայ պարտքս լաւ կաաարել...: Հիմայ լսեցի օրիորդի հիւանդութեան դառն համբաւը.

—Թէպէտ երեք օրէն աւելի է հիւանդանալը, բայց... այսօր, Պ. Ներսէ՛ս, այսօր շատ տկար է, իւր ննջարանը գիտէք, եթէ կամենաք գնացէք միանգամ...:

—Լաւ. բայց մարդ կա՞յ հիւանդի մօտ...:

—Ոչ... սակայն՝ դուք գնացէք...:

—Եթէ կարելի է... միասին գնանք:

—Գնացէք.—թոթովեց մայրը՝ արտասուքը սրբելով,—կը հաւատամ ձեզ նորա ոսկրակազմը...: Բոլորովին մաշուած է, Պ. Ներսէս, դժբաղդ է Մարին... բժիշկը լաւ չասաց...: Պէտք է հեռագրել պէյին...: այս է նորա միակ պահանջը...: Անհունապէս վերաբորուած է սիրտս:

Ներսէս արագ արագ վեր ելաւ աստիճաններէն, առանց փեղոյր, թիկնոց մերկանալու՝ մտաւ օրիորդի ննջարանը.

Արեւի ճառագայթները կը բեկբեկէին վարագոյրներու ծալքերուն մէջ, մերթ անուշ հով, մերթ տապ բերելով. ամեն ինչ տաին ու վրայ էր սենեկի մէջ, այս տեղ հանդերձ, այն տեղ դեղերու շիշեր, մի տեղ կանացի զարդեր, մի տեղ թաղարներու ծաղիկներ անխնամ թափուած: Մանկուհին երբեմն խուլ հառաչներ կարձակէ, կը ներհէ կիսովին վերմակը բացած, գէմըր գունատ, աչաց աղբերակունքը կապուտցած, դեղնած, նիհար ձեռները կուրծքին վրայ խաչածեւ ծալլած՝ կարծես կսպասէ մահուան խոժոռադէմ հրեշտակին իւր վշտահար հոգին նմա աւանդելու:

Ներսէս յուզուեցաւ, արտասուքը հոսեց նորա աչերէն, գողգողալով՝ զղջացող մեղաւորի պէս, մօտեցաւ նուիրական մահճին, օրիորդի ձեռը իւր ձեռաց մեջ առնելով մըմնջեց յուշիկ.

—Մարի՛... Մարի՛... աչերդ բաց... ես եմ... Ներսէսը, ես եմ, Մարի՛... ինձ էիր ուզում, ինձ կանչում... ահա եկայ, զարթիր, տեսնեմ ի՞նչ կուզես:

Անզգայ օրիորդը չէր լսած, կը ներհէր խառն ընդ մահուան.

—Սորա դառն մահուան պատճառ դու ես՝ ապիրատ, —կըսէր մի ձայն

Ներսէսին, — պիտի մեռնի նա, իւր ծաղիկ հասակը իջնէ մահու փոս... նա սէր չունէր, երազներու ովկիանի մէջ նաւարեկ չէր, վիշա չունէր, կակիծ չունէր, այդ ամենը նորա համար դու քու հետ բերիր... անխոհեմ մայրն ու հայրը քեզ արժանիքէդ աւելի յարգեցին, սիրեցին, անմեղ օրիորդի քով դովեցին... հրապուրուեցան:

Նա մեռնում է... դու ի՞նչ ես, հրե՛շ, քեզ ատողը կը պաշտես, իսկ պաշտողը մահուան կը դատապարտես: Տե՛ս, տե՛ս այս խաչաձեւ ծալլուած փոքրիկ, սիրուն դակահար ձեռները, տե՛ս, լւի՛ր սրտին կակծալի ելեւէջը և տե՛ս մանիշակագոյն կոպերն ու խառնուած թերթերանքը: Նոքա քեզ համար այդպէս եղան, գուցէ սիրտը մինչեւ ի վերջ քեզի համար պիտի բարախէ: Դեռ պիտի յամառի՞ս մի վատ յիշատակի ստուերին տակ, դեռ պիտի պաշտե՞ս նորան... մի վարկեան եւս. ահա՛ կը մեռնի նա: Օ՛ն... շտապիր, զարթեցո՛ւր, չոքի՛ր նորա առաջ ամբարտաւան սրտիդ ծկները խոնահեցնելու, վերցուր քեզ համար տրոփող, տղմի մէջ թաւալուած վիրաւոր սիրտը և դիր սիրոյ սուրբ սեղանի վերայ...:

Ներսէս շուրջ նայեց, նկատեց՝ սր մարդ չկայ, նորա ձեռը համբուրելով:

— Մարի՛, Մարի՛, — թոթովեց, — Մարի՛, զարթիր քեզ հետեմ, ա՛հ... խեղճ տղայ... մի ահեղ վիշտ էլ դու ինձ տալու էիր սահմանուած:

Մարի չէր լսեր, Ներսէս կասկածելով շապկի և ֆանելայի կոճակները արձակեց, ուզեց ձեռք սրտին դնել կենդանութիւնն ստուգելու համար, երգարան և մետալեօն միասին ամփոփուած էին, ձեռները դողդողացին, չկարողացաւ յառաջադրածը իրադարձել, ձեռք տալ անարատ էակի կրծքին՝ որի պահապանն կարծես Սաստուած ինքն էր: Ներսէս կը սարսէր բոլոր մարմնով, հողին սարսափի մէջ էր, ի՞նչ ընէր... Ահ ու դողով մեկուսացաւ:

— Ս՛հ, գո՛ւ, դու եղար պատճառ... ի՞նչ ունէր այս հէգ մանկուհին, աղաւնու պէս անմեղ, տատրակի պէս զուարթ էր նա... դու նորա հոգին խռովեցիր, սիրտը սիրով ալեկոծեցիր... ահաւասիկ մեռնում է նա, զոհուած է նա իւր սիրած տղամարդից զրկուելուն համար: Վարդուհի փառասէր էր, Ներսէս խաբեց, թշուառութեանդ մէջ ուրացաւ քեզ... դաւաճանեց սիրոյդ դէմ, այս հէգ մանկուհին ընկած վիճակիդ մէջ սիրեց քեզ, սիրեց, չը սիրուեցաւ... սիրելը ապացուցանելու համար մեռնում է նա: Տակաւին՝ Ներսէս, սիրում ե՞ս Վարդուհուն, պաշտելին առնում և մահուան ծայրը գլորում քո երգարանն ու հրե՛շ իբր սիրոյն փոխարէն նուիրելով...: Քննի՛ր սիրտդ... այո՛, չես կարող սիրել, բայց կարող ես սպաննել... աճապարէ՛, խլէ նորան զգերեզմանից այժմ... յե-

տոյ որոշիր ընելիքդ: Քանի որ չես կարող քո սիրած դրուժանուհու հետ պսակուիլ, գէթ կարեկցութեան գորովով գրկիր նորան, սնունդ տուր նորան, ազատիր նորան, Վարդուհույ յոյս չունիս, չես կարող ճակատող նորա ճակտին միացնել, սիրախառն ատելութիւն մնուցանում ես քո մէջ, մին նուազում միւսն երթալով աճում՝ է քո մէջ, մի օր սիրտդ յափուր պիտի մնայ, կարող պիտի լինիս տալ Մարիին... այդ դեղնած չրթունքէն ստացիր յոյս, այդ գոցուած աչերէն ստացիր լոյս... սէր առ սիրոյ զօհից: Շտապի՛ր, ընելիքդ որոշեցիր, Մարին պիտի փորձես սիրել ակամայ կեղծելով մինչեւ ի վերջ և ի հարկին անունդ տաս նորան, ուրեմն փորձիր զարթեցնել, քանի որ չէ մեռած, փրկի՛ր քեզ սիրողի կեանքը՝ քոնը նորան տեղ տալով...: — Ներսէսի խղճին մէջ այսպիսի բիւրաւոր խորհուրդներ կը խուժէին, վերջապէս՝ պիտի փորձէր ակամայ սիրել, մինչեւ իսկ ամուսնանար նորան փրկելու համար: Ուստի ներքին ձայնէն յաղթուած՝ բերանը մօտեցուց օրիորդի ականջին, մինչդեռ իւր թունավէժ արցունքը Մարիի այտերը կը թըլէին, մրմուաց:

— Մարի՛, Մարի՛... ես եմ... ուղածդ քեզ տալու եմ եկած...:

Ներսէս կարծեց մի տխուր ժպիտ նկատել նորա դեղնօրակ այտերին վրայ:

— Օ՛հ, — ասաց ինքնին, — երկիւղ չկայ... կարծում է թէ երազ է, շարունակենք, — ապա բարձր ձայնով, — Մարի ջան, ես Ներսէսն եմ... քեզ համար եկայ... կը սիրեմ քեզ:

Մարիի դէմքը կծկուեցաւ, ինքն բոլոր մարմնովը ցնցուեցաւ, աչքը կիսովին բացեց, Ներսէս իւր մօտն էր... նուազեցաւ...:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Բազուի նաւթահանքերէն միոյն մէջ՝ գործաւորաց վերատեսուչ էր Կ. Պոլսեցի Մարութ էֆ. Գաւալեան անուն երիտասարդը:

Նա ամիսը 150 ռուպ. կստանար և բոլոր ծախքը տիրօքը կը վերարէրէին, ուստի՝ գրեթէ 150 ռուպլին նոյնութեամբ օգուտ էր էֆէնտիին:

Նա բարձրահասակ, կայտառ, բաւականին գեղադէմ, մրայօն մի երիտասարդ էր: Գիտէր Հայերէն, Պարսերէն, Ռուսերէն, Տաճկերէն խիստ լաւ խօսիլ և գրել: Ունէր և գրելու տաղանդ՝ մանաւանդ բանաստեղծական ճիւղի մէջ, սիրոյ կոկիկ քառեակներ, բռնաղբօսիկ յանգերով ոտանաւորներ կարող էր գրել: Բայց պարբերական գինեմալութիւնը զինք խլած էր ասպարիզէն, զրկել էր գրագէտի փառքէն:

Գործարանատէրը խորին ակնածութեամբ կը վարուէր նորա հետ, որովհետեւ լսել էր՝ որ նորա հայրը կ. Պոլսոյ նշանաւոր հայերէն է եղել, լսել էր՝ որ ինք, Բաւալեան, երբեմն մեծ, բայց անանկացած վաճառական է: Նա ամէն ինչ յանձնած էր նորան, ուստի Բաւալեան մեծ հեղի- նակութիւն և վարկ ունէր առեւտրական գործի մօտ, կարող էր ի հա- նակութիւն և վարկ ունէր առեւտրական գործի մօտ, կարող էր ի հա- շիւ իւր միլիոնատէր տիրոջ, մեծամեծ գումարներ առնել և գործածել: Գործարանի տէրը՝ իշխան Թիլթանեւ, կը բնակէր Մոսկուա, տար ուէ տարի հաշիւ առնելու, գործարանը աչքէ անցնելու համար միայն կուգար Բաղու, քանի մը օր կը մնար, կերթար: Այնուհետեւ Բաւալեան էր լիազօր տէր գործարանին... Նա միեւնոյն անձին և գործին ծառայել էր երեք տարի ամենայն հաւատարմութեամբ:

Արդ, Բաւալեան անդիմակ ներկայելու համար պիտի բաւականանա՞մք նորա մի քանի նամակները մէջ բերել, որ Ներսէսին աւար էր թողած սպաննուած պահուն, որով ընթերցողը աւելի որոշ գաղափար պիտի ու- նենայ նորա մասին և պիտի կարողանամ շարունակել պատմութիւնը ա- ռանց աւելորդաբանութեան:

«1873ի. 30 Դեկտ. Բագու»

«Պաշտելի՛ Տիկին».

«Ո՛հ, որչա՛մի դառն է պանդխտութեան ամրակուռ անուրը ինձ հա- մար, որչա՛մի տխուր է նոյն իսկ ուրախութիւնը առանց քեզ, քանի յի- շեմ՝ արտասուք աչքերս կը ծածկեն, հառաչանք սրտիս մէջ կը մարին, սիրտս արիւնով կը լեցուի»:

«Արդեօք վերստին պիտի տեսնե՞մ քեզ, ի՛մա Տ. Գասպարեան, պիտի գտնե՞նք իրար տխմար պէյին քով և վայելե՞նք երջանկութիւն ի միա- սին: Կը հաւատաս թէ պիտի կատարուին անուրջներս... մի՛ մեղադրեր, սէրը անուրջներու, առաջօք տեսիլներու աշխարհ մ'է, նորա համար ամեն ինչ կարելի, ամեն ապառաժ շախախտելի է, սիրելի՛ս: Այո՛, լիայոյս եմ թէ պիտի գտնենք իրար տխմարին քով»:

«Մի հսկայական ծրագիր ունիմ, անպատճառ պիտի իրագործեմ զայն այս րո՛ւն, կը հայտնանամ, կը թռիմ, քովդ կուգամ, կ'որոշենք վեր- ջին ընելիքնիս»:

«Սիրելիդ իմ, նամակիդ մէջ կըսէիր՝ թէ «մանկացեր եմ յանձին Մա- րիի...» իրա՞ւ, նա քեզ կը նմանի՞, քո սիրուն զմայլելի դէմքդ ունի՞... ես չէի կարծեր, փոքր ատենը սիրուն չէր, Գրել ես թէ՛ «Մարին քեզի համար պիտի պահեմ՝ որպէս զի նորանով սքողենք մեր անցեալը, ներ- կայն ու ապագայն...» բայց, տիկին, կարելի՞ է այդ: Եթէ խիղճ ու- նենայի նա զի՞ կարգիլէր, այսու ամենայնիւ Ղովտի օրինակը կարգաբա- ցնէ և զայդ»:

«Ի՞նչ քաջ գիտես՝ որ Մարի ինձի կին լինելու սահմանուած չէ, որով- հետեւ արեանս կաթիլները նորա երակաց մէջ կը սողան... բայց ան- շուշտ մեր նպատակին հասնելու համար ոչ մի միջոց արհամարհելու չենք, անշուշտ և մի աննշան պատճառ, կամ միջոց պիտի բարձրանայ նպատա- կի բարձրութեան հետ...»:

«Պէյը անարգ գործիք մ'է մեր ձեռաց մէջ, կոյր վստահութիւն ունի վրադ, վարդով չը դպչիր, ծանօթներուն աւաջ կը պնդէ՝ թէ դուք էք երկրագոյնիս մէջ միայն հաւատարիմ կինը... լաւ է, թո՛ղ սուտուփուտ խօսի, գովէ, գուն ալ կեղծէ մինչեւ ծրագրիս իրագործումը.— Գիշեր, ցերեկ քեզ կ'երագեմ, կը մտածեմ, սիրելիդ ի՛մ, գաղափարներու յոր- ձանք մը կ'ողողէ միտքս, յանկարծ լոյս կ'առնեմ... կապահովին ընե- լիքս... բայց տակաւին քիչ մ'ալ տոկանք, ժամանակ կայ»:

«Գրելիքս շատ՝ ժամանակս քիչ է, թղթատարը կը մեկնի»:

«Մի կրկին տեսութիւն, սիրելիդ ի՛մ, ընդունէ քոյդ անձնուէր»:

«Մ. Բաւալեանի համբոյրը»

Այս նամակին Տ. Գ. Գասպարեան կը պատասխանէ հետեւեալով.

«1 Սեպտ. 74 թ. Ի Գ...»

«Սիրեցեա՛լ Բաւալեան, Անհուն բերկրութեամբ լափեցի նամակիդ բովանդակութիւնը, ու- րախութեան քաղցր արտասուք թրջեցին զայն: Քեզ տեսնե՛լ, ի մօտո՛յ, անհաւատալի է ինձ... Այո՛, շատ դառն է սիրած անձէ մը հեռի ապ- ըրել, չտեսնել և յարաժամ մտածել նորա վերայ»:

«Ուրախ եմ, իրար տեսնելու ժամանակները կը մօտենան, սիրելիդ ի՛մ, այն ժամանակ կը վայելենք մեր հինաւուրց սէրը անգործութեամբ: Պէյը տակաւին պէտք է մեզ, գոնէ քանի մ'ամիս ալ պահենք զայն, այ- նուհետեւ ուղարկենք իւր հօրը քով ընդ միշտ ննջելու և մեզ ազատ թողնելու»:

«Արդարեւ Մարին ինձ կը նմանի, իմ բեկորս է, կուսական իմ վաւժը- ուուն սիրտս ունի, անցուցած օրերս կը յիշեցնէ, կուզէ սիրել ու սիրուիլ, թէպէտ փոքր է տակաւին, գիտես ես՝ 16 տարու է, բայց մեծ է սիրտը, զօրեղ է զգացումը նորա մէջ: Ճշդիւ նորա հասակն ունեցած ատենս ես ալ այնպէս էի: Նորա սիրտը քեզի պիտի տայի, ինչպէս գրել էի, բայց պատասխանդ բանաւոր է, նա քո արիւնն է, դու նորա հայրն ես... խղճի խայթեր չեմ ուզեր օր մ'ունենալ...»:

«Այս օրերս տեսչական պաշտօնով տեղս եկած է Բագուցի Պ. Ներսէս Սահառունի անուն գիտնական, շնորհալի, ազնիւ, արդարակորով երի- տասարդը, ի՞նչ խորհուրդ կուտաս, Մարին գլուխը հանե՞նք, թէ պա- ճենք Մարին իբր վերջին միջոց մեր յարաբերութեան անվթար յարա- տեւութեան համար»:

Այսօր Բարեկենդան է, չեմ կարող առանձնանալ սրտիս կարօտն ու ու սէրը գծելու, չեմ կարող երկար գրել, պէ՛յը գուցէ կասկածի, թո՛ղ թաղուի նա իւր կոյր վստահութեան մէջ...

«Միրով և կարօտիւ»

«Մնամ քոյդ»

«Տ. Գ. Գասպարեան»

«Պաշտելիդ ի՛մ»

«Նամակդ բոլորովին ապահովեց ինձ: Այո՛, պէտք է Մարին ուրիշի մը տալ, Սահառունիէն լաւը չկայ: Այդ պարօնը զգայուն, անուշ երիտա- սարդ մ'է, կարծես մի միայն սիրելու և սիրուելու համար ծնուած... «Գիտե՞ս, տիկին, ո՞վ է այդ Սահառունին, անշուշտ՝ ո՛չ, նա չըսէր իր ով լինելը, բայց ես նորան լաւ կը ճանաչեմ, ուստի ներկայացնեմ ձեզ զայն»:

«Պ. Ներսէս Բագուի բարձր ընտանիքներէն միոյն կը պատկանի: «Ուսման շրջանը աւարտելէ յետոյ մտաւ զինուորական ծառայութեան, մի քաջ սպայ եղաւ, օր աւուր աստիճանը կը բարձրանար: «Երիտասարդ սպայն կը սիրահարի Վարդուհի անուն աղջկայ մը հետ. քիչ ժամանակէն աղջիկը ուրիշ սիրահար մը ճարելով զինք կը լքանէ: Նախանձոտ Սահառունին հակառակորդին հետ կը մենամարտի առանց կանխաւ հրաման ստանալու և կսպաննէ»:

«Երեք ամիս առաջ կառավարութիւնը զինք պիտի բանտարկէր, լսելուն պէս փախաւ եկաւ Տաճկաստան, Ներսէսի յանցանքը թէպէտ մեծ է, բայց, ի պատիւ նորա ծերունի հօրը, որ քննու է, զինք անպարտ հռչակեցին, որովհետեւ մենամարտել էր, ո՛չ թէ վատաբար սպաննել»:

«Արդ, Ներսէս իւր հօր միակ ժառանգն է որու հարստութիւնը կը հասնի մէկ, կամ մէկ ու կէս միլիօն ըուպլու: Բագուի մէջ ունին ճոխ կալուածներ, գործարաններ, իսկ գաւառները 40-50 մեծ ու փոքր գիւղեր... Հայրը նորա ուր լինելը չգիտէ, ես ալ չեմ ըսեր մինչեւ դու գործը լաւ մ'ամբացնես ուղածիդ պէս»:

«Մրադիրս քանի մ'օրէն պիտի գործադրեմ...»

«Կը յուսամ շուտով գալ և փարել քեզ լի կարօտով»

«Քոյդ»

«Ս. Գաւալեան»

1873 թ, 4 ն Մարտի, ի Բագու

Մարտի վերջերը, մի տխուր գիշեր էր

Ամպերու ահագին սեւ բեկորներ կը գլորէին իրար ետեւէ և հետըզհետէ կը գոցէին երկնից գամբթը, Հիւսիսային սաստիկ քամին կը մըռնչէր փողոցներու մէջ, մարդ չէր համարձակէր դուրս ելնելու: Տակաւին կէս գիշեր չեղած՝ մի որոտում սարսափեցուց Բագուն, յակամայս շատեր դուրս ելան: Թէպէտ երկինք ամպամած, գիշերը մթին, ցուրտ-բայց և այնպէս քաղաքը լուսաւորուած էր: Նաւթի գործարաններու կողմէն կըգար մի սաստիկ լոյս...

— Հրդեհ... հրդեհ, — աղաղակը զարթեցուց. Բագուի հասարակութիւնը, խուժանը դուրս թալով խուճապեց դէպի եղերավայրը:

Ահռելի տեսարան: Կարծես դժոխք մարմնացել էր ի Բագու. մի հրեղէն լիճ երթալով կը ծաւալէր աջ և ահեակ: Ո՛չ միայն մի, այլ քանի մը գործարաններ հրոյ ճարակ են եղել... Կրակի բոցը սանձարձակ վիշապի պէս, մերթ մինչեւ երկնից արտեւանը բարձրանալ կը նկրտի, մերթ զայրացած ալիքը ծայրատելով կոհակ, կոհակ կ'սողոսկայ փլատակներու վերայ թագաւորելու: Սեւ մխի խոր հեղեղներ դարիւ դարիւ կը թռչին վեր բոցին հետ, յանկարծ գարշ հոտով կը մթագնին մարդոց աչքը, կը խեղդեն կոկորդը, ապա կը միանան սեւ ամպերուն:

Մի դալուկ, տխուր լոյս կը պատկերացնէ տեսարանը: Ծէնքերու ճարձատիւն, դղրդոց, հրդեհի, հողմի մոնչիւն, խուժանի գոռում, գոչում, լաց, աղաղակ մի տեսակ ողբ կը յօրինէին տեսանելի դժոխքին շուրջ: Մարդիկ սեւ խօլականներու պէս կ'երեւէին բոցերու առաջ, յանկարծ կը թաղուէին թանձր մխի հոսանքին մէջ... հեռուստ դիտողը ճիշ կարձակէր...:

Հրդեհը երթալով կը գալարի, ամբոխը կը թողուլուր գրաւած տեղը, կը փախչի հեռու լափլիզող հնոցէն:

Մի տեղ կը քակուին կը կործանին հոյակապ շէնքեր, ուրիշ տեղ մ'ալ նոր կը բռնկի, մի տեղ սուկմամբ կը դիտեն հանդիսականք կրակի առատ աւերը, մի ուրիշ տեղ փլատակաց տակ կը թաղուին, բոցերու մէջ կը ճենճեցին Մշեցի չուառ մշակներ...:

Քաւալեան էֆէնտի այլալլած, գլխիբաց, մազերը խառնուած, սրտաճսլիկ ձայնով կաղաղակէ,

— Ազատեցէ՛ք... ազատեցէ՛ք, կոհ ազատեցէ՛ք. մէկ միլիոն մանէթ կոչնչանայ նորա մէջ...:

Ոչ ոք չչարժեցաւ տեղէն, ձայնին մէջ կերեւէր կարծես սուր հեգնութիւնը, կամ ահռելի ոճիրը անդիմակ: Ամեն մարդ կաշխատէր մի սեւ կեանք ազատել, մի կիսամեռ, խորոված մշակ կորզել մարմնացած մահ-

աւան ծախիչ ատամներէն, փոխանակ ենթադրական միլիօն պարունակող արկղին, կը ջանային կորստեան մատնուած ողորմելիներ ազատել. Գաւալեանի ձայնը մարաւ առանց արձագանգի:

Ժամեր անցան, անցաւ և գիշերը. Առաւօտուն դադարեցաւ եղերանաց դաշնադիր քամին, չքացան Աստուծոյ տեսքը ոճրէն հեռացնող ամպերը, արշալուսի կարմրած ցոլքերը հսկայական թռչունի փետուրներու պէս սաւառնեցան հօրիզոնի անծայրածիր խաւերուն մէջ. Երեւի հրդեհը պատկառելով բանաստեղծական առաւօտէն՝ մեղմեց ու թղնութիւնը. Սհուելի բոցերը շիջան, վաւատակներէն սպիտակաթոյր ծխի կոհակներ միայն կելնէին:

Մի և նոյն օրը իշխան թիլթան և Գաւալեանէն հետեւեալ հեռագիրըն ընդունեց.

«Այս գիշեր հրդեհ ծագելով մեր գործարանը ոչնչացաւ՝ ընդ որս և դրամարկղը որու մէջ դրուած էր ձեր ուղած մի միլիօն թուպլին... Մըշակներէն շատեր հրոյ ճարակ եղան, ոմանք ազատեցան՝ ոչ առանց փաշակներէն շատեր հրոյ ճարակ եղան, ոմանք ազատեցան՝ ոչ առանց փաշակներէն շատեր հրոյ ճարակ եղան, ոմանք ազատեցան՝ ոչ առանց փաշակներէն շատեր հրոյ ճարակ եղան...»

Սարսափեցաւ ազնուասիրտ իշխանը. Երկու օր յետոյ Գաւալեան կստանար հետեւեալ հեռագիրը.

«Վնասի քանակութիւնը ծանուցէք կայսերական կառավարութեան և ապահովիչ ընկերութեան. — Ես այսօր ճանապարհ ելայ Բագու գնալու համար...»

Գաւալեան իւր տիրոջ հրամանին համաձայն փնտրեց որ անկ էր. Մանրակրկիտ քննութեամբ այս եզրակացութեան հանդան թէ «հրդեհը պատահամբ է ծագած ոչ թէ մասնաւորի մը կողմէն» և է դիտուումով...»

Գաւալեան էֆ. ազատութիւն խնդրեց իւր տիրոջմէն և հետեւեալը գրեց տիկին Գ. Գասպարեանին.

«Տն ապրիլի 74 թ. Բագու»

«Պաշտելիդ ի՛մ.

«Այսօր ճանապարհ կելնեմ քեզ գալու, վերջապէս՝ յաջողեցայ ծրարելու իրագործել, ընդ երկար տառապելէ յետոյ վերստանալ երջանկութիւն...»

Քոյդ

«Մ. Գաւալեան»

ԳԼՈՒԽ Է.

Գաւալեանի նամակը հասնելուն պէս Տ. Գասպարեան հեռագրեց ամուսնուն և լռելեայն պատրաստութիւն տեսաւ.

Գաւալեան պէյի ուղղատուութիւնը չարաչար գործածելէ յետոյ, պատիւը արատաւորելով հանդերձ արժանացած էր նորա անձնուէր բարեկամութեան իւր տարփուհուն շնորհիւ:

Գասպարեան այնչափ անկեղծ, բարի, պարկեշտ, առաքինի և բարեկամութեան սահմաններուն քաջածանօթ մարդ էր՝ որ չէր կարող հաւատալ թէ կարող է իւր հինաւուրց բարեկամը երկդիմի, վատ և բարեկամութեան սրբազնութեան դէմ մեղանշող լինել:

Մանաւանդ տիկինը՝ ո՛ր սիրով էր հետեւած պէյին, որ պաշտել էր մի ժամանակ և տակաւին կը կեղծէր՝ ապահովել էր նորան:

Գասպարեանի հաւատքով՝ իւր կինը պարկեշտութեան միակ տիպարն էր, միմիայն զինք սիրող ամուսին. դաւակաց ապագայն խորհող, բարեկարգող, գործվագութիւն մայր էր:

Անհաւատարմութեան գաղափարը մտքէն անգամ անցնել ոճիր էր.

Ուստի՝ Գաւալեան հաստատուելով ի Գ. իբր հին բարեկամ ազատ մուտք ունէր պէյի տունը:

Մարի առողջացած էր Ներսէսի յոյս տալովը, իւր խելքն ու միտքը միայն զայն պաշտելն էր. Ներսէս եւս քիչ քիչ վարդուհին մոռանալով կը յարէր Մարիին, կղզար այլ եւս սրտի բուռն սիրով սիրէրը, վասնորոյ կը խորհէր նորա ձեռքը խնդրել...»

Գաւալեան մի քանի անգամ հանդիպեցաւ Ներսէսին պէյի տանը մէջ, երբէք ծանօթութիւն չը տուեց. Ներսէս չէր կարող ճանաչել նորան և չը գիտեր թէ նա Բագուէն է եկած: Մանաւանդ Գաւալեան ներկայացած ժամանակ լաւ տպաւորութիւն չէր ըրած Ներսէսի վրայ. նա մի տեսակ նախապաշարուած փիլիսոփայ էր. Երբ մէկը իրեն ներկայացնէին՝ անմիջապէս կը գրէր թողած տպաւորութիւնը և ըստ ախմ կը շարունակէր յարաբերութեան: Մարիէն իմացաւ Գաւալեանի ինչ լինելը, հասկացաւ՝ որ նա պէյի և տիկնոյ Գ. Գ. է և նորա խորհրդով կը կարգադրէին իրենց գործերը: Ուստի՝ տարօրինակ չէր երբեմն Գաւալեանը Տիկնոյ հետ առանձնացած տեսնելը, կամ միասին օղի խմելը գաւաթի շունկոյցներով:

Վատ կասկածներու առաջ ազնիւ հողիներու ոսկեղէն բերանները գոց միշտ. Ազնիւ մարդը վատութեան մէջ իսկ լաւութիւն կորոնէ. Ինչպէս բլբուլը փշալից թփերու մէջ Գաֆուր վարդ... Ներսէս բոլորովին անկասկած էր, չէր կարող ենթադրել թէ առանձնութիւնը կարող է վատ նպատակաւ լինել:

Այսպէս անցան երեք ամիսներ: Պէյը Կ. Պոլսէն վերադարձած չէր: Ներսէս անվթար կը շարունակէր խղճի մտօք ազգային բուրաստանը մը- շակել և յոգնած ժամուն Մարիով զբաղել:

Քաւալեան՝ որովհետեւ անգործ էր, իբր անգործ մարդ գիշեր ցերեկ պէյի տունն էր: Միշտ տիկնոջ հետ, միշտ օղու շիշը, անխառն ժօտերը կը խմէին գաւաթ գաւաթի բաղխելով:...

Ոչ ոք չէր կարող կասկածիլ Տիկնոջ և Քաւալեանի յարաբերութեան մասին, Գ. քաղաքացին մեծ համարում ունէր Տ. Գասպարեանին վրայ և գիտէին որ նոքա մտերիմ բարեկամներ, հայրենակիցներ էին:

Ներսէս օգոստոս ամսի մէջ միայն զգաց Մարիի խուլ ատելութիւնը դէպի Քաւալեան: Օր առօր կը փոփոխէր նորատի օրիորդը և յայտնա- պէս ցոյց կուտար իւր խորին զոռանքը:

Ներսէս շատ հետաքրքիր եղաւ պատճառը իմանալու, և չը կարողա- ցաւ իսկապէս վերահասու լինել:

Մարի՝ ուրախ, զուարթ աղջիկը, բոլորովին փոխուեցաւ, տխուր, մը- տախոհ էր միշտ, երբեմն՝ ներսէսի մօտ նստած ժամանակ յանկարծ սրտի խորքէն կը հառաչէր և սիրունիկ աչիկներուն մէջ կը փայլէին արտաս- ուայ փոքրիկ կայլակները:

— Երեւի, — կըսէր Ներսէս մտովի, — կը ցաւի օրիորդը շուտով ձեռքը չը խնդրելու, չամուսնանալու համար... Երեւի վախնում է՝ թէ մի գուցէ լքուի ինձանից:

Այսպէս անցաւ և օգոստոսը: Մի երեկոյ Ներսէս հրաւիրուած էր պէյին դրացի արհեստաւորներէն միոյն տունը ընթրելու: Մարի շարունակ կ'երթար՝ կը գար, «մայրս ձեզ կուզէ, Պ. Ներսէս...» կըսէր դրան արանքէն: Այնչափ կրկնուեցաւ ատ- բանը՝ որ վերջապէս Ներսէս կիսատ թողուց ընթրիքը և Մարին թեւն առնելով դուրս ելաւ:

Գիշերը մութ էր և ամպամած:

Մարի կը դողար բոլոր մարմնով: — Ի՞նչ ունիս, Մարի, — հարցուց Ներսէս, — ինչո՞ւ կը դողաս, ի՞նչ բա- նի համար տիկինը կանչում է ինձ...:

— Ներեցէ՛ք, — կակազեց օրիորդը սրտաշարժ ձայնով, — ներեցէ՛ք խա- բելուս, մայրս չէ կանչողը, այլ ես...:

— Լաւ... Բայց քո բացակայութիւնը չէ՞ նշմարուում...:

— Ո՛չ: Մայրս կը կարծէ թէ միտսին այն տեղ ենք: Ես իմացուցի քո հրաւիրուած լինելդ և ընկերուհիս պատճառ բռնելով ըսի՝ թէ չես էլ կերթամ սափրիչին, կընթրենք և միտսին կը վերադառնանք...:

— Լաւ ուրեմն, ինչո՞ւ չընթրեցիր և ինձ ընթրելու չթողիր:

— Այժմ կիմանաս: Ի՞նչպի աղբիւնքը երթանք, ձեռներ ու խօսինք...:

— Բայց, Մարի՛, մութ գիշեր է...:

— Ես մթութիւն կուզեմ:

— Երթանք ուր որ կուզես...:

Յառաջացան դէպի աղբիւնքը: Ներսէս կզգար Մարիի սրտին գահավէժ բարախումը:

Գողափարներու շեղջեր կը պաշարէին միտքը... ու գգին սիրոյ ցնորքը կեռար մայրերուն մէջ, այսու ամենայնիւ կը զսպէր ինք զինք:

Քաղաքէն դուրս ելած ատենները Ներսէս զգաց ձեռքին վերայ մի քանի տաք կաթիլներու ընկնելը: Խորհեցաւ: Մարիի արտասուքն էր:

— Մարի՛, արտասու՛մ ես դու, — մրմնջեց երիտասարդը դողդոջուն ձայ- նով, — ի՞նչ ունիս, սիրելի՛ս, ահա ելանք քաղաքից, առանձին ինք ես ու դու, խօսի՛ր, պատմի՛ր ինձ, ի՞նչն է վշտացնում քեզ: Է՞ր կարտաս- ուեւս...:

— Այո՛, եկանք այստեղ՝ որ վշտերս քեզ բանամ, պաշտելի՛ Ներսէս, լսէ՛ ինձի: Ըսելիքս ծանրակշիռ է... բայց՝ դու խելացի ես, գիտուն ես, կարող ես անմիջապէս դարմանել վշտերս... միջոցներ գտնել:

— Յառաջաբանդ խիտ է: Վերջաբանը տեսներ, Մարի՛ջան, ահա- ւասիկ՝ ուշադիր քեզ եմ լսում...:

— Ներսէս ջան... մի ամիս է հանգստութիւն չունիմ...:

— Ես արդէն նշմարել էի այդ...:

— Այո՛, նշմարեր էիր: Բայց՝ պատճառը չը գիտես... Ներսէս, անտա- նելի է դարձած ինձ հայրենի տունը... կուզեմ հեռանալ քեզ հետ...:

— Անշուշտ պսակուելներիս պէս պիտի հեռանանք:

— Ես այժմ իսկ կուզեմ...:

— Անտարակոյս պէտք է պատճառը բացատրես:

— Պատճառը մի՛ հարցնեք...: Հայրենի յարկի տակ խիտ կը նեղուիմ, Պ. Քաւալեանի ներկայութիւնը անտանելի է ինձ... չարագուշակ դէմք ունի, կատեմ զինքը բնազդմամբ, չեմ ուզեր երեսը տեսնել...:

— Բայց... Մարի՛...:

— Լսէ՛, Ներսէս ջան, երբ նորան տեսնեմ՝ սիրտս կը բարախէ, աչերս կը մթագնին, միտքս կը մոլորի, բոլոր մարմնով կը սարսուռւմ, կը դո- ղամ և չգիտեմ ինչո՞ւ լալ կուզեմ... Այդ մարդը հրեշ մ'է, Ներսէ՛ս, ճիւղ է անիծեալը: Հազարաւոր տխուր զգացումներ կը պտորեն սիր- տըս, կուզեմ խեղդել զինքը:

— Սակայն, Մարի՛, չէ՞ որ նա ձեռ ընտանեաց լաւ բարեկամն է...:

— Այո՛... բարեկամ է, մանաւանդ հօր լաւ բարեկամ... կուզէ պա- տիւն ու հարստութիւնը երկինք բարձրացնել... կուզէ ամէն բան ընել հօր բարօրութեան, երջանկութեան համար:

— Ուրեմն ի՞նչ բանից ծնվում է հակակրօթիւնը քո մէջ

— Թողնե՛նք, սիրելի՛ս, անպէտք խօսքը, բուն խնդրոյն դառնանք . . .

Մի հարց միայն ունիմ քեզ ուղղելու Ներսէ՛ս, կը սիրե՞ս ինձ

— Տակաւին կասկած ո՞ւմ ես . . .

— Լաւ ուրեմն . եթէ կը սիրես ինձ՝ պէտք է մենք էլ մենք, ես ու դու, հեռանանք այս երկրէն . . . այո՛, հեռանանք . . . կը զգու՛րիմ . . . Ներսէ՛ս, ես կուգամ քեզի հետ . տա՛ր ուր որ կուզես, տա՛ր հօրդ տունը . . . Բագու երթա՛նք, մեղք է ծերունի հայրդ, նա ամէն օր քեզի համար կուլայ .

— Դու ի՞նչ գիտես հայր ունենալս, — հարցուց Ներսէս հետաքրքրութեամբ .

— Գիտեմ, Ներսէս ջան, ամէն ինչ գիտեմ . Ռուս կառավարութիւնը ներել է յանցանքդ, այսուհետեւ ազատ ես վերագառնալ ի Բագու, ազատ ես շարունակել սպայական ծառայութիւնդ

— Մարի ջա՛ն, դու ումի՞ց իմացար այդ բաները

— Քաւալեանէն . նա քեզ շատ լաւ կը ճանաչէ . Գլխէդ անցածները մի առ մի մօրս պատմեց ինչպէս էր, ես ներկայ լինելով լսեցի ամեն բան . . . Վարդուհին զղջացած է

— Նշանակութիւն չունի զղջալը Ուրեմն ինչո՞ւ ինձ հետ չէ ծառայութեանում այդ ֆիւթի ֆաւալեանը .

— Նա գիտցածը պահելու, չծանօթանալու մէջ շահ ունի .

— Ի՞նչ շահ կարող է ունենալ

— Օրինակի համար մեր ամուսնութիւնը, որովհետեւ նա կը կարծէ թէ՛ եթէ դու գիտենաս կառավարութեան ներքը, Վարդուհու զղջալը, կը լքանես ինձ

— Ուրեմն ցանկանո՞ւմ է նա տեսնել մեր ամուսնութիւնը .

— Պայմանաւ, կը ցանկայ՝ եթէ իւր մի կեղտոտ ծրագիրը գործադրէ, այսինքն՝ եթէ յաջողն հայրս պահել, չի ցանկար՝ եթէ չը յաջողին, այն ատեն ինձ կնութեան պիտի ուզէ

— Մարի, ի՞նչ կըսես, երբ այդպիսի վատ խորհուրդներ լսել ես, ինչո՞ւ մօրդ չես իմացնում . . . թո՛ղ կուտա՞ս պէ՛տին դրել

— Ո՛չ, ես առաջը կառնեմ այդ ո՞ճրին . Բայց պէտք է մենք հեռանանք, որպէս զի օգտակար լինինք . Պէտք է դու բոլորովին լուս մնաս, երբէք ակնարկութիւն չընես, որովհետեւ չպիտի յաջողին

— Խօսք կուտամ .

— Շատ լաւ, կը հաւատամ խօսքիդ

— Ուրեմն մօրդ իմացնեմ լուեւայն մեր չուելը և այնպէս երթանք

— Ամենեւին իմաց մի տար և մի խօսիր ո՛ր և է բան . Ի՛նչ, միթէ պէտք ունի՞ս օժիտի, կ'ակնկալե՞ս ո՛ր և է բան

— Ո՛չ բնաւ . . . ի՞նչ օժիտ

— Իմ օժիտ բերելս անհրաժեշտ է

— Երբէ՛ք, ե՛ս օժիտի համար ամուսնացող չեմ . ես գլխովին հակառակ լինելով այդ վատ սովորութեան ցածութիւն եմ համարում օժիտ պահանջելը . դրամի հե՛տ պէտք է պսակուել .

— Ուրեմն, պէտք չէ մօրս իմացնել, պատրաստ երկու ձիեր կան, այս գիշեր եւեթ կարող ենք ելնել Մէրսինի նաւահանգիստը և առաւօտուն մտնել շոգենաւ, ուղղակի Փօթի կամ Օտէսաս երթալու պայմանով, ի՛նչ, չի՞ լինիր

— Սակայն՝ Մարի՛, ինչո՞ւ այդպէս անել . լաւ չէ՞ օրինաւորապէս ամուսնանալից յետոյ դնալ, բոլոր Եւրոպան շրջելից յետոյ հասնել Բագու

— Լաւ է՛ այո՛, բայց մեր դիրքը ունեցողներու համար չէ . Ներսէս՛, կանխադրացմամբ կը դուշակեմ՝ թէ ապերժանիկ պիտի լինիմ այստեղ մնալով և հօրս մահուան պատճառ .

— Մարի՛, կցկտուր խօսքից ոչինչ չեմ կարող հասկանալ և մակարեքել այն՝ ինչ որ չես ուզում ասել . ինչո՞ւ նա պէտք է դաւադրէ պէ՛տ կեանքի դէմ . . . ի՞նչ շահ ունի .

— Չեմ կարել ասել, — պատասխանեց Մարի .

— Ինձանից ծածկում ես բուն պատճառը

Մարի փղձկեցաւ, արցունքը սրբեց, ապա շունչ առնելով՝ ըսաց .

— Ներսէս ջա՛ն, ինձ մի՛ հարցեր այն՝ ինչ որ չեմ կարող ըսել Կը ստեղծեմ, չեմ ուզեր մեր այս տեղ մնալը . . . այս երկիրն անտանելի է ինձ համար . . . օր առօր կը հալիմ, կը մաշուիմ երբ կը գա՞մ տակաւին այս տեղ լինելներս . . . կատեմ այս երկիրը և պիտի ատեմ մինչեւ ի մահ . Ներսէ՛ս, փախու՛ր, հեռացո՛ւր, ազատե՛ ինձ, տա՛ր, ուր որ կուզես, կամ սպաննէ՛ ինձ այս ամայի ծառաստանին մէջ՝ ուր միայն տերեւներու կոծր կը լսուի . այո՛, ուրախութեամբ պիտի մեռնիմ քո ձեռօք, որովհետեւ սիրած մարդուս բազուկն է այն, բայց . . . մնա՛լ այս տեղ, մնա՛լ սարսափ ազդող տան մէջ՝ կարելի չէ Ներսէ՛ս, եթէ չը սիրէի քեզ, անծանօթ լինէի քեզ՝ ես ինքնին կը հեռանայի, կը փախչէի անծանօթ երկիրներ

— Մարի՛ ջան, — միջամտեց Ներսէս, — նպատակդ տխուր ո՞ճով նըկարագրում ես ինձ . . . բայց՝ լի՛ր, ես չեմ կարող առեւանգել քեզ, ըսպասի՛ր, թո՛ղ պէ՛ր դա, նորանից ձեռքդ խնդրեմ . պսակուինք և այնպէս հեռանանք, քանի որ բուն պատճառը ծածկում ես .

— Ես սարսափի մէջ եմ

— Ընդհակառակը քո կասկածները անտրամաբանական, սին, բոլորովին տղայական են, որովհետեւ ֆաւալեան չէ կարող ո՛ր և է վնաս հասու-

ջանել պէյին, քանի որ այժմ մենք իմանում ենք՝ թէ գուցէ մի օր ուզէ այդպիսի մի բան սարքել:

—Ուրեմն կը մերժե՞ս...

—Բոլորովին:

Մարի լուեց: Ներսէս դարձաւ դէպի քաղաք:

—Գու ինքնին խորհի՛ր, Մարի, — երկար լուռութենէ վերջ ասաց Ներսէս, — Գաւալեան ի՞նչպէս պիտի յանդգնի սիրող ամուսնի, սիրող դքստեր և սիրող փեսայացուի գրկերում սպաննել պէյը: Ե՞՞՞ յանդգնի իսկ գործել, ես ինքս և նորա բաժինը կը տամ...

—Ես կը հնազանդիմ քեզ առանց համոզուելու, առանց ապագային պատասխանատու լինելու...

—Համոզուի՛ր, Մարի՛ ջան, համոզուի՛ր, պէյը չպիտի զլանայ մեզ առնանացնել, որովհետեւ ինքն արդէն խոստացած է ինձ: Գաւալեանի թըշնամուսնանքը ոչինչ պիտի լինի, որովհետեւ՝ մենք թափանցած ենք նորա գաղտնիքի խորերում: Ո՞ր պատուաւոր մարդը կարող է իւր խօսքը դըրժել, ո՞ր չարագործը յանդգնում է յայտնի համարձակ ձեռնամուխ լիժել, ո՞ր չարագործը յանդգնում է յայտնի համարձակ ձեռնամուխ լիժել ո՞ճրի: Մի՛ յուսալ: Մենք պիտի պսակուինք, կրկնում եմ, մենք պիտի վայելենք մեր սէրը նոյն իսկ նորա առաջ և ապրեցնենք սիրելի պէյը մեր գրկերում...

—Ինչպէս ըսի, չեմ համոզուի՛ր, մեղքը վերջ:

—Շատ լաւ:

Վերադարձան տուն առանց խօսելու:

Մարիի սիրտը ցաւած էր Ներսէսէն, դժբաղդ սիրուհին չէր կարողացած համոզել նորան: Իսկ Ներսէս կորոնէր խնդրի բուն պատճառը: Նոյն երեկոյ երկունս էլ տխուր էին, իրար չէին ժպտիր:

Մի-մի փաւալեան և Տ. Գասպարեան կը պարպէին օդու լի գաւաթներ բուռն ոգեւորութեամբ առանց մտածելու օրիորդի և Ներսէսի վերայ: Վերջինը մտազբազ նստած էր մի անկիւն, կորոնէր գաղտնեաց հանգուցները...

Ընթրիքէն յետոյ դուրս ելաւ պարտէզ ճեմելու:

Ընթերցողը կը յիշէ՝ թէ գիշերը մութ էր, ոչինչ չէր երեւեր:

Ներսէս անցաւ մի քանի ծառուղիներու միջով, մեքենայէս դիմեց խոհատան կողմը, լուսամուտի առաջ կանգ առաւ յանկարծ, որոշապէս հետեւեալ խօսքը լսելուն համար:

—Հըմալ հէ՛, — կրտէր վայրենի սպասաւորի առոյգ ձայնը, — դու չըքու գի ծիկիկ եղնիլ, մալը միրաթ, կըսիս դու քուրտիս, հայտուտիս...

—Ի հարկէ, — պատասխանեց մի կանացի ձայն, — կուզես ինձի ձեր լեռները տանիլ, ոչլի, աղտի մէջ փթեցնել, խենթ, ես կուզամ...

—Լօ՛, հըյրա՛ն, աչէ ի՞նչ տի մլեմ, փշուր մի ժղլինք, Հասկենանք զիրար միտք... էսա աղի տուն ծի ըլ, քի ըլ դժոխաց աւայի: էսա տան մէջ ասու կրակ տի թափի, զիլիկ, ծիլիկ երեցու, զըմենըլ մոխիր դառցու... էսա տան միջ տիւն շուր բուննի դրուկ, դու հըմկայ ը՛ զի՞նչ կէսիս... Միբ յուդայ մնալն գէշի, հըյրա՛ն...

—Աւտօ՛, Աւտօ՛, խենդ ու խելառ հերիք դուս տաս, ի՞նչ կայ, ի՞նչ է եղեր, սիրելը մե՞ղք է... ըշտա օրիորդն ալ Ներսէսին կը սիրէ. ան օրիորդը՝ Աւտօ՛, օր դու կըսես թէ՛ մալի (հրեշտակ) սիրելը մեղք է նէ, ինչի՞ դուն ալ ինձի կը սիրես... ամեն օր կըսես երբեք չուշ՛:

—Սպետկերիս սըրպ-Աղբերիկ, դու ժխօ քղիք հուհու խելք չունիք, ըծօ՛, աղջիկ, դու զիմ թափիաթ գիննաս, կի ճանչնաս ըղ խինդ Աւտօն, իս սուտ բան ըսիլ, զըուցիլ չը գինանք, միբ ըսած կէսինք... վալլա՛, բիլլա՛, թա՛լլա, թըհ բագչինք զուր չաղիգալ, իս գուրծը ուրիշ աւա տիսնինք...

—Չունը՛ խենթուկ գլխուդ, լիզուդ ալ չեմ հասկնայ...

—Զիմ սիրտ ժխօ կի հասկնաս...

Այս միջոցին լուեցաւ համբոյրի ձայնը...

Ներսէս անձայն կսպասէր, գաղտնեաց հոտը առնել կարծեց:

—Դու՛, Շուշօ՛, ըզ մըր սիր ու զընունց սիր միկ կիսպիս, հըյրան, աչ է՛, իսըլ, դու ըլ աղատինք, խիտրաց մըջիք տի՛ պսակի էրեց, հըմա զի՞նչ կէսիս մըր խանումին, յօրի՞ն շուր հալալ, պառու աւամարդ թորկուկ գիշուկէն կէ՛նի: յօրի՞ն զպէյ կղտտի, ըզ Մօրութ աֆանտի սիրի...

—Ամա՛ն Աւտօ՛, հերիք խենթու խելառ դուս տաս: Մառաները շատ բան կը լսին, կը տեսնեն, ոչինչ խօսելու, պատմելու չեն: Դու ալ լուռ եղիր, մի խօսիր... Հազար անգամ ըսիր թէ «ըզպէյ կիսիրիմ», շատ լաւ, անոր թէ օրիորդին խաթեր համար լուռ կենալու ես: Գիտե՞ս, Աւտօ, յայրենէ՛ք սոսկալի հետեւութիւն կունենայ: Այս տեղ քաղաք է, ձեր գաւառը, Մալիք չէ, այդպէս բան մը իմացուելուն պէս օրիորդին ալ, պէյին ալ պատիւը կը մեռնի...

—Ուր քիֆնի, ը զի՞նչ կեղնի՛ թըհ էղնի, ծի ի՞նչ, քի ի՞նչ... Գիննա՛ն, Շուշօ, ըզ միբ շինըլինը իմըլ ին: Տի՛ պատմիմ: Մեր գաւառցիք հըմլա բան չընդինաս, թըհ կիկմիզուր մարդ թօրկուկ զուրիշ սիրի, իրիկ գէն կիսպանի, զարնուա հօւր ու մուր կիտանի զընուր պապուն՝ կիսի, — վաւի՛ր, պապօ, էտարդը աղջկայ արնուտ չապիկնի, մալըմիրաթը, զիմ տան շիմին մուր քիսից, մկայ՝ ըզինք ըսպանի, շուր հուր ու մուր քի բերի, ա՛ռ ըզը՞ կնկայ լաչակ գլուխդ ի պատի:

—Ըսպիտկերիս Սըբ — պէբեկ, Սըբ — Գըբեկ, Սըբ — Խաւիկ ըզը՞ թուր

կտրուկ էնին, շա՛օ, — կասի պապը, — քու ըլ, իմըլ չիմաց կղտիր մաքրի-
ցիր օ՛

«Պապ կառնի ըզ հուր ու մուր, զարուն հալալ կէնի՛:
— Ես ըսի՛ թէ այստեղ կիլիկիա է, Սասուն չէ՛ Աւսո ջանս:
— Մենք հրմաղ բան չըսիրինք... զուր աղի գալ հու հու մարդու չըմ՝
ըսի. աղէն ուր իկաւ, կի պատմիմ զիմ լսած ու տեսած ինք գիննա զուր
բան՝

— Լաւ, մինչեւ գալը մի՛ խօսիր...
Ներսէս այլ եւս չը ժուժեց. բոլոր մարմնով կը դողար, ահա ելի յայտ-
նութիւնը սարսափով համակեց ողին: Քիչ քիչ մօտեցաւ խոհատան լու-
սամուտէն դիտելու:

Սպասաւոր Աւսոն և Շուշան սպասուհին էին խօսողները:
Չորս կողմը նայեց լրտեսի աչքով, ապա ներս մտաւ:
Շուշան երկիւղով վեր ցաթքեց, բայց՝ անվախ Սասնցին ժպտելով ըն-
դունեց, նորա համար ոչինչ անբնական չէր:

Ներսէսի խնդրանաց համաձայն՝ պատմեց թէ ինք, օրիորդ Մարի և
Շուշան քանիցս ուշադիր դիտած, տեսած էին տիկնոջ արարքը ֆաւալ-
եանի հետ:

Ներսէս շանթահարեցաւ ցաւալի ճշմարտութենէն:
Մարիի կցկտուր խօսքին իմաստները հասկցաւ և նորա սրտի տագ-
նապներուն, հեռանալ ուղեւուն բուն շարժառիթը:

ԳԼՈՒԽ Ը .

Միջօրէի տապախառն խորշակը թուլացուցած էր գործարանաւոր և
անգործարան մարմինները... Թուշուններ չէին երեւեր: Մարդիկ հով
տեղեր էին քաշուած, ծառերու ծարաւի տերեւներն անգամ անշարժ,
կեղիչ արեւու ուղղահայեաց ճառագայթներուն ենթակա էին:

Գ. Քաղաքի, — վարժարանի ընդարձակ գաւիթը՝ թէպէտ ծառազարդ,
դատարկ էր կարծես: Սաներէն ոմանք ճաշեր էին իրենց տներուն մէջ և
վերադարձեր կը խաղալին հաստաբուն կաղնիներու հովերուն մէջ:

Տեսչարանի լուսամուտները ծածկել էին ծիրանի վարագոյրներ, սրբ
մերթ անշարժ և մերթ նաւու հողմկալի առագաստներու պէս ուռելով,
փռփռալով կերկարէին, երեւան կը հանէին սենեկի կահ կարասիքը:

Օրիորդաց կողմը նայող լուսամուտներէն միոյն մի փեղկը բաց էր մի-
այն: Ուշադիր անցորդը կը նշմարէր մի պատկեր ապակու մէջ, մի զոյգ-

աշեր անթարթ սեւեռուած: Կարծես կենդանի պատկեր էր:
Ներսէս ինքն էր մահճակալի վերայ տարածուած:
Նա հիւանդ էր:

Բաց թողած լուսամուտի ապակուն մէջ կը տեսնէր որոշապէս գաւթի
ամեն մի անկիւնը խաղացող մանուկները, եկող գնացողները:
Բայց նա կապտեց, կը նայէր միայն մինը տեսնելու համար:
Իւր սիրական Մարին կուշանար...:

Ներսէս գունատ, տխուր, ընկճուած էր բոլորովին:
Նորա հիւանդութիւնը ֆիզիքական չէր, այլ հոգեկան:
Երբ Աւսո պատմեց իւր տեսածները, լսածները, ինք լսեց Մարիի
գուշակած գաղտնին, մտքին մէջ ծնաւ մի սարսափելի կարծիք:

Ինք լաւ նկատած էր Մարիի ֆիզիքապէս և հոգեպէս մօրը նմանիլը:
Գիտէր որ մի և նոյն իմացականութիւն, զգացողութիւն, կամայն
զօրութիւն ընդհանրապէս կը լինին նմաններու մէջ առաւել կամ նուազ
տարբերութեամբ: Հետեւապէս՝ եղբակացուց թէ մի օր Մարի եւս պիտի
մեղանչէ իւր դէմ, մի օր Մարի եւս անառակութեան մէջ գլորուելով սև
մուր պիտի քսէ ամուսնի, զաւակներու և ամբողջ ցեղի ճակտին: Այս
այսպէս ենթադրելէ յետոյ՝ իւր մէջ սկսուեցաւ ներքին պատերազմը:

Երկրորդ օրն եւեթ փոխադրուեցաւ ի տեսչարան:
Բուռն յուզումը քունը խոնգարեց: Տկարացաւ և ֆիզիքապէս, ինք
զինք անկարող համարելով անկողնէ ելնելու՝ մի քանի օր պառկեցաւ իբր
հիւանդ:

Խեղճ երիտասարդը կը տանջուէր:
Ներսէս իբր գիտուն, գաստիարակուած մարդ՝ արդարեւ մեծ տեղ
ունէր, յաչս ո՛չ միայն հասարակութեան այլ և զարգացած գիտուննե-
րու, որովհետեւ՝ դրական ասպարէզի մէջ յայտնի էր իբր բաւաստեղծ,
պատմաբան և յօդուածագիր: Սակայն մեծ զարգացման հետ ունէր նաև
մեծ թերութիւններ որ ի մանկութենէ ունականալով մասնաւոր հանգա-
մանքներ էին դարձած:

Ո՞վ կարող է ուրանալ այս յայտնի իրողութիւնը՝ թէ ժառանգական
ախտի պէս և հոգեկան յատկութիւններ ցեղէ ցեղ կը փոխադրուին: Ըն-
տանեկան լաւ կամ յոռի սովորութիւններ կը մնան յորդուող սրբի: Ան-
մեղ մանկան հասողութեան, զարգացման, դաստիարակութեան տարե-
րաց նախնական ազդեցութիւնները ընտանեկան յարկի տակ կը պարունակ-
ուին: Ներսէսի գիտութիւնը այլափոխած չէր նորա հոգին, օրօրանէս ա-
ռած սկզբանց հաւատարիմ գերի, ընտանեկան սրբութեան երկիւզած
քահանայ էր նա: Ինք քաջ հոգեբան՝ մատաղ մանուկներու զուարթ հո-
գիներուն դեկավար, չէր կարող եղերել իւր կիրքերը, չէր կարող խորա-

Օրիորդները ծառաստանի մէջ ցրուեցան, որը խաղալու, որը ձեռագործով զբաղելու: Մարի առանձնացաւ, լուսամուտի գէմի հինաւորը կաղնին ընտրեց, նստաւ հաստ բունի առաջ, ստուերին մէջ և սկսեց՝ իբր թէ ձեռագործով պարապել: Բայց խելքն ու միտքը տեսչարանն էր:

Ինչպիսի՛ գաղափարական սեւ մշուշներ չէին ծածկեր իմացական երկնից անամպ տեղերը, ինչպիսի՛ աղէտալի պատկերներ չէին յաջորդել իրար նորա վառուած երեւակայութեան խորքը... առաջօք տեսիլներէ կը սարսուէր գեղանին:

Կուզէր մտքէն վանել տրտում ստուերները, բայց՝ ի զուր... աչքին առաջ կը բացուէր հարսնարանի տեղ մահու փոս, կենաց տեղ անորոշ ապագայ, փեսայի տեղ մի անշունչ դիակ...:

Յուզուեցաւ խորապէս, արտասուաց ոլորները ծիրանածայր այտերն ողորկեցին, ակամայ հեծեծեց:

— Ա՛հ... խեղճ ներսէս...:

Կարծես յանկարծ ուշաբերեցաւ թեթեւ աղաղակէն:

Չորս կողմը նայեց, մարդ չկար, ոչ ոք չէր լսած ներսէսի նուերական անուան յեղյեղումը:

Ցաւերով լի հոգին յաւէտ կերպէ արթնութեան մէջ, միայն առարկաներու ներկայութիւնը կը հրահրեն կամքի թմրած զօրութիւնը: Մարդ առանց կամքի երազի մէջ է:

Մեղմ քամին կոծեց տերեւներու մէջ, սլվլացին սօսիները, սարսուեցաւ ծառաստանը, այլեկօծեցան ծառերու երկնաբերձ սաղարթները: Մարի տեսաւ և արեգը: Սիրտ առաւ:

Մեքենապէս խելագարի նման ոտքի ելաւ առանց ընելիքը կանխաւ որոշելու: Անգիտակցաբար, ձեռագործը շարունակելով՝ գնաց դէպի տեսչարան ներսէսը տեսնելու:

Ինչպէս յիշեցինք վերը՝ լուսամուտի մի փեղկը բաց էր:

Ներսէս լրտեսել էր օրիորդի ամեն մի շարժումը և լսել հառաչանքը սրտի անձկութեամբ: Ուստի՝ աչքով հետեւեցաւ:

Երբ զգաց տեսչարան գայը, հապճեպ հագաւ թիկնոցը և նստաւ մահճակալի մէջ տենդային յուզմամբ:

Սիրտը կը փփփէր տեսնել, կամքը կ'ուզէր շտեմնել:

Ոգին հակասութեան մէջ էր:

Շատ չանցաւ, Մարի ներս մտաւ:

Օրիորդի շրթունքը կարկամեցան, ոտները դողդողացին, աչքերը վերստին լցուած կանացի անդուգական զէնքով, վճիտ արտասուքով, բայց չը կարողացաւ սա քայլափոխել...:

— Մարի՛, դո՛ւ ես, — մրմուռաց ներսէս դառն ժպիտով օրիորդի վարանումը նկատելով, — Ինձ տեսնելու եկար...:

— Այո՛, — թոթովեց գեղանին, — քեզ տեսնելու եկայ... Ի՞նչ հիւանդութիւն է:

— Ոչի՛նչ: Անփաստ տկարութիւն է: Մօտ արի՛... նստի՛ր, ահաւասիկ աթոռ:

Մարի դանդաղելով մօտեցաւ, փոխանակ նստելու՝ ընկաւ, այնպէս որ աթոռը ճարճատեց:

Լուութիւնը երկար տեւեց:

Ո՛չ մին և ո՛չ միւսը կը համարձակէին խօսիլ...:

— Ներսէս ջան, — վերջապէս ասաց օրիորդը կերկեր ձայնով, — Ինչո՞ւ թողիր մեր տունը... գոնէ պիտի կարողանայի մինչեւ առողջանալը հրկեւ քեզ:

— Է՛հ... Մարի ջա՛ն, այլ եւս բաւ համարեցի մնալ... որովհետեւ մեքանի ամիս հիւր եղած էի ձեզ... չնորհակալ եմ: Այս տեղ էլ լքուած չեմ, տեղացիք միշտ ինձ մօտ դալով՝ խօսում, թեթեւացնում են վրէտերս, սփոփում են սիրտս...:

— Բայց, սիրելի՛ ներսէս, այս տեղ քեզ մի բան կը պակասի...:

— Ո՛հ, այո՛, հասկանում եմ, քո խնամօտ ձեռն է պակասում...:

— Գիշեր, ցերեկ, պիտի հսկէի քեզ անկողնիդ առաջ չօքած:

— Վնաս չունի, Մարի ջան, այժմ էլ թո՛ղ Աստուած հսկէ:

— Լաւ...: Բայց ինչո՞ւ եկար, ներսէ՛ս, ինչո՞ւ մերժեցիր մօրս խնդիրը, ինչո՞ւ չլսեցիր Քաւալեանի յորդորը, չը յարգեցիր իմ դառն վիշտը, առանձին թողուցիր թշնամուն մօտ...:

— Մարի ջա՛ն, սիրտս չէր ուղում... պէտք էր այս տեղ գալ անպատճառ...:

— Այո՛, պէտք էր զիս միայն թողնել, ներսէ՛ս, պէտք էր ինձ չը տեսնելու համար գալ... պէտք էր, որպէս զի դառն ցաւեր որդերու պէս սպառեն այն կեանքը՝ որ այլ եւս պէտք չէ քեզ: Այո՛, պէտք է լսելին զգացնել Մարիին՝ թէ այլեւս չե՛ ինչ հոմար:

— Մարի արդէն վերաւոր է սիրտս հին ու նոր խոցերով, մի՛ բանար նոցա լայնացած բերանները... ո՛հ, թո՛ղ ժամանակը ինքնին լրացնէ մեր բուրբի բուրբ, փարատէ տարակոյսները...:

— Բայց, ներսէս, ծածկուած վէրքն է մահաբեր... ժամանակին դարմանելն է անհրաժեշտ... Ի՞նչ ունիս, ինչէ՞ն... ստացար նոր վէրքը... կաղաչե՛մ յանձն սիրոյդ, խօսի՛ր, պատմի՛ր ինձ...:

— Դու ինքդ քաջ գիտես, Մարի ջա՛ն, քո գիտցածն է և իմ գիտցածը:

— Լաւ ուրեմն, խօսի՛նք շարաշուք խնդրոյն վրայ...:

— Խօսի՛նք...:

— Գեղ ո՞վ իմացուց, սիրելիդ ի՞մ...
 — Ձեր սպասաւոր Աւտօն...
 — Պարկեշտ տղան իրաւունք ունի...
 — Բայց՝ անգիտակցաբար: Ի՞նչ մեղքս պահեմ, ինքնաբերաբար, ան-
 անգիտակցաբար լրտեսեցի, առանց ուզելու...
 — Լաւ: Բայց՝ այդ խնդիրն ի՞նչ յարաբերութիւն ունի մեր ճակա-
 տագրին հետ:
 — Ոչ միայն յարաբերութիւն, այլ... խիստ առնչութիւն ունի նոյն
 մեր կեանքին հետ, մեր պատուոյն հետ:
 — Հետեւեալէ՞ս... բարեկամ...
 — Գուք աւելի լաւ գիտէք:
 Մարի փղձկելով Տրանի գլուխը ձեռներուս մէջն առաւ:
 Ներսէս ընկրկեցաւ հարուածելէ: Արդահատեցաւ օրիորդի կացու-
 թեան վրայ, սիրտը մորմոքեցաւ:
 — Ուրեքն, — շարունակեց Մարի շեշտելով, — վերջացած է ամէն ինչ:
 — Ո՛չ: Ընդ միշտ կը սիրեմ քեզ... սիրող բարեկամ եմ քեզ...
 — Երանի՛ թէ... — մրմուռով գուրս ելաւ Մարի:
 Ներսէս վերստին ընկղմեցաւ խորհրդածութեան խորքը:
 Երեկոյեան, դպրոցի արձակմանէն վերջը, Մարի իբր արդարութեան
 պատուհաս ներկայացաւ մօրը...
 Երեկոյեան սէրը կը հալածուի ծնելական սիրոյ ստուերէն:
 Կնոջ համար սիրած տղամարդը բարձր է ամէն էակէ:
 Մարի գուշակելով ներսէսի օրոշումը զայրացաւ անառակ մօրը դէմ,
 միտքը դրեց մի առ մի յանցանքը երեսին տալ:
 Ներկայացած պահուն խրօխտ էր նա: Աչերը կը շողային տարօրինակ
 փայլով, երեսը կը վառէր անուշ հրապոյրով:
 Բարկութեան մէջ իսկ գեղանի էր նա:
 — Ի՞նչ ունիս, աղջիկս, հարցուց Տրիկին Գասպարեան այլայլելով...
 — Կը հարցնե՞ս, մայր իմ, չգիտե՞ս ի՞նչ ունենալս...:
 — Ո՛չ... խօսի՛ր, ի՞նչ կայ:
 — Արդէն խօսելու եմ եկած, լաւ որ առանձին էք...:
 — Այո՛, առանձին ենք... քեզ պիտի լսեմ:
 — Լաւ չէ՞ր, մայր իմ, ինձ ծնած միջոցիդ խեղդէիր, թաղէիր, ծովը
 նետէիր, քան թէ պահէիր այսօր մանուկ հասակս խաւարելու: Դժբաղդ
 ամուսնիդ փաստաբանն, անհաւատարմութեանդ պատուհասն, ոճրիդ
 ծնունդն ես եմ, մայր իմ...: Լաւ չէ՞ր ինձ ոճրագործի միջոցաւ յայն-
 ժամ բառնալն աշխարհէ, քան թէ գատապարտելն ցաւալի կենաց...:
 — Մարի, թո՞թովեց տիկինը, — ըսածներդ չեմ հասկնար, ի՞նչ ոճիր է,
 ի՞նչ բան է:

— Լաւ, մայր ի՞մ, եթէ չէք հասկնար, հարցուցէք պարտաւ հօրե՛ր, ո՛չ
 թէ պէյէն, այլ՝ վատագգի Գաւալեանէն,
 Կարծես կայծակ ընկաւ տիկնոջ գլխուն, կամ գնտակ՝ ոտքին տակ:
 Արիւնը գլուխը խուժեց, սարսափը երակներուն մէջ սողաց, անցեալն ի մի
 վայրկեան պատկերացաւ աչքին առաջ...: Ինքզինք կորուց, բաւ չգտաւ
 պատասխանելու: Կարծեց թէ կերպղէ:
 — Մարի՛, Մարի՛, — ունաց սարսափահար, այլայլած դէմքով, — Մարի՛,
 ի՞նչ կըսես... մայրդ կանպատուես:
 — Գործդ քեզ կանպատուէ:
 — Ո՛հ... վայ ինձ...:
 — Ես չեմ անպատուել, մայր ի՞մ, այլ՝ այս նամակները:
 Մարի ահաբեկ մօրն աչաց առաջ պարզեց այն նամակները, Գ. Քա-
 ւալեանի գրած, որոց մէջ գաղտնիքն կը յայտնուէր շարժօրէն: Շանթը
 երկրորդ անգամ ընկաւ: Տիկինը իւր բանականութիւնը կորուց, ինք
 իւր անձի տէրը չէր:
 — Մայրեր, — ասաց Մարի բուռն յուզմամբ, — արտասուալից աչօք, —
 մայրեր իրենց զաւակներու բարօրութեան, երջանկութեան համար կեանք
 պիտի ունենան և շատեր ունին, բայց՝ դժուար, մայր ի՞մ... իմ թշուառու-
 թեան, ապերձանկութեան համար միայն եղեռներով լի կեանքդ շարու-
 նակեցիր...: Մայրեր իրենց պարկեշտութեամբ կորսան պատուական փե-
 սայացուններ աղջիկներուն, դու քո անպարկեշտութեամբ խլեցիր սիրա-
 կան փեսացուս գրկէս: Մայրեր իրենց կեանքը կուտան զաւակներու կե-
 նաց փոխարէն, դու որդւոյդ կեանքն ու պատիւը կեղտոտ տրփանաց
 զոհեցիր:
 «Հաւատարիմ ամուսնի՛ անհաւատարիմ կին, պարկեշտ աղջիկայ՝ ան-
 պարկեշտ մայր: Ի՞նչ ընելու է մեծարոյ ամուսինդ... ի՞նչ վայ տալու է
 իւր անիծապարտ գլխուն ողորմելի, լքուած, սիրազուրկ դուստրդ...
 ի՞նչ է քո պատիժը... ո՛հ, անիծեալ լինիս դու, անիծուի ինչատակդ,
 անիծուի անբարոյական անունդ...»
 Տիկինը ցնցուեցաւ, թմրութիւնը կատաղութեան փոխուեցաւ: Մի
 ոտիւնով սեղմեց յանդուգն օրիորդի կարապի վիզը կքելով ուժեղ բաղ-
 կին տակ: Մարի դողդողաց, այլայլեցաւ յերերալով, մեղոյ աչերը լետ
 շրջեցան, ըզգայաղիւրկ ընկաւ մօրը բազկին տակ առանց դղրդիւնի:
 Կատաղի վագրուհին կիսամեռ օրիորդը թողլով, շառաչմամբ բացեց
 իւր ննջարանի դուռը, մի ոտիւնով խլեց ծածուկ պահարանէն մի փոք-
 բիկ դաշոյն, ուղացաւ դէպ ի դահլիճ անհուն կատաղութեամբ:
 Տեսնելու էր զայրացած կինը պարկեշտութեան դիմակը մերկացած:
 Աչերը կը շողային ահաբեկ վրէժխնդրութեամբ, բերանը կը փրփրար ան-

լուր լուրտանքով... Թորենի կատարեալ տիպարն էր նա,
 Հազիւ մի քայլ առած էր դէպի Մարի, երբ միւս դուռը դարձաւ
 ճանշող ծխնիններու վերայ և ֆաւալեան ժպտելով ներս մտաւ,
 — Արի՛, գոչեց հոմանուհին, — արի՛, վերջացնենք շին կեանքը,
 ֆաւալեան անմիջապէս թռաւ դէպի նա, Տիկինը խրախուսուած ըն-
 կաւ դասեր վերայ և դաշնակը շեշտակի շամբրեց...

ԳԼՈՒԽ Թ.

Աւատիս պէս անցած դարձածէն ո՛չ մի բան չգիտեր:
 Նա Մարիի մեծաքանակ ժառանգութիւնը ձեռք բերելով յանձնեց
 Անգլիական Դրամատան տոկոսով, կնիքը, աղջիկան և փոքրիկ զաւակին
 համար Բարիզեան նոր համեմատ ընտիր հանդերձանք, գոհարե-
 ղէն և այլ անհրաժեշտ իրեր գնելով ճանապարհ ելաւ:
 Ծովային ճանապարհորդութիւնը ամառնային եղանակի մէջ սքանչելի
 է. Պատմական Տարտանէլը, Քսերքսէսի յուզած ծովը, Գարեհ-Վշտառպ-
 եայ խրոխտ իշխանի պարտութեան վայրը, դեռ հրապուրիչ էր իւր հին
 ու նոր ամբուլութիւններով: Անցորդին կընծայէր հետաքրքրութեան սի-
 բուն պատճառներ, Ձմիւռին, Փոքր Ասիոյ հրապուրիչ թագուհին, զու-
 գորդեալ գեղեցկութեան կատարեալ տիպարը սիրելի էր ամեն ազգի,
 ամեն աստիճանի, դասակարգի անձանց: Յոյնը կը տեսնէ այն տեղ ճոխ
 անցեալը, փառաց դարերու շեղը, Իլիոնի աւերակներուն հետքը, Եփե-
 սոսը, Բերկամոնը և այլն որք մի և նոյն ցամաքի վերայ իրարմէ հեռի
 բայց մի են կարծես: Հայը կը տեսնէ արդի գրականութեան օրրանը,
 վանանդեցի, Մսեր ևն. այն տեղ ծնան, այն տեղ վիպական բուրաստանը
 մշակեցին Տէտէեան հարազատք, այն տեղ դեռ կը գործէին Չիլինկիր-
 եան, Մամուրեան գրական դիւցազունք...
 Հապա Յունական Արշիպեղաքոսի պարը, կղզիներու, կղզեակներու հի-
 նաւուրց շարքը, Միջերկրականը՝ պատմաբանին առաջ կը բանան Յու-
 նական պատմութեան էջերը, Պերիկլէս, Դիմոսթենէս և այլն կարծես դեռ
 իշխէին այն տեղ:
 Կղզիներէն յետոյ կը գար Միջերկրականի լայնատարած ծովը:
 Գասպարեան ամէն առաւօտ, երեկոյ կեղնէր շողհնաւի տանիքը, վեհ
 բերկրութեամբ շուրջ կածէր աչերը մինչ կորնչել հորիզոնի մէջ: Երկինք
 անամպ, ծովը խաղաղ, տիեզերաց տեքն հրմայելի, ճանապարհորդն ու-
 բախ, զուարթ:

Երկինք ու ծով զիրար գրկած, ոչ մի լեւ չէր երեւիլ լայնածաւալ
 տարածութեան մէջ: Նրեղէն ահագին բլուրներ հալած կապարի պէս կը
 սողային նորածին արեւի ճառագայթներուն տակ, կամ հոյժածածան
 փոքրիկ կոհակներ վէտ վէտ կը տարուբերուէին առաւօտեան սիւղէն՝
 մի հսկայական գորգի խաւեր ու ծալքեր յորինելով:
 Ծոգենան իբր ծովային դժխոյ՝ Պիսիդի ամէն մի չար արգելքներն
 արհամարհող, կը սուրբար շեշտակի ետեւը մի փոքրագէղ ճանապարհ
 թողով, որի վրայ կը տարածուէր Տիտանեան՝ կուսի ժպին հերաց նման
 թխաթոյր ծխի ալիքը: մի ծայրը ծխնելոյղի, մի ծայրն ամալութեան մէջ
 կորնչելով և հորիզոնին պլլուելով:
 Գասպարեան՝ Ձմիւռինէն 36 ժամ, նմանօրինակ տեսարանի վեհ պատ-
 կերը դիտելով՝ հասաւ Մէրսինի նաւահանգիստը: Անմիջապէս ձի հեծ-
 նելով ածապարեց ժամանել ի Գ. իւր կարօտակէզ սիրասունները գըր-
 կելու:
 Արդէն թուիս գիշերը ծածկել էր քաղաքը երբ նա հասաւ իւր ապա-
 րանի առաջ:
 Աւտօ դուրս թռաւ, ձիուն սանձէն բռնեց ժուռ ածելու:
 Ուրախ մարդիկ չեն կարող տխրութիւնը շատ նշմարել,
 Երջանկին մօտ թշուառութիւնը սին ստուեր է:
 Պէյը չը նշմարեց սպասաւորի յուզումն ու տխրութիւնը, նորա վայ-
 րենի դէմքի մկանունքի կծկումները:
 — Վերն է տիկինը, — հարցուց հնչական ձայնով:
 — Հրամանքիս, — սպասախանեց լեռնականը:
 Գասպարեան զուարճութեան համար, ուզեց յանկարծ ներս մտնել
 դահլիճ առանց իմաց տալու: Ուստի՛ կօշիկները հանեց, որպէս զի ու-
 նաձայնը չը լսուի: Յուշիկ յուշիկ վեր ելաւ աստիճաններէն, անցաւ գաւ-
 թէն, նախասենեկէն, դահլիճի դրան առաջ կանգնեցաւ թողով նախկին
 զուարթ տրամագրութիւնն:
 Սարսափեցաւ խեղճ մարդը:
 — Թո՛ղ, սպաննե՛մ... — կոռնար կիներ:
 — Տիկին, — կը պօռար ֆաւալեան, — Տիկին, զաւակասպան մի՛ լի-
 նիր, ի վերջոյ ամէն բան երեւան կեղնէ:
 Գողահար պէյը զգուշութեամբ դուռը բացեց, չկարողացաւ առաջ
 երթալ:
 Մարի գետին ընկած, տիկինը դաշոյնը նորա կուրծքը մղել կուզէր,
 իսկ ֆաւալեան սրինտ սեղմած էր վերջնոյն բազուկը:
 — Տիկին, — կըսէր, — եթէ ինձ կը սիրես՝ ինայէ՛ նորան:
 — Ի՞նչ է այս, — գոչեց պէյը՝ մի ուտիւնով կնոջն առաջ ցցուելով, —
 Ի՞նչ կայ, զո՞վ սպաննել կուզէք...

Յանցաւորները զարհուրեցան, տիկինը ետ ետ երթալով ահարեկ ինկաւ թիկնաթռուի մէջ: Իսկ Քաւալեան դուրս թռաւ: Պէյը նոցա շարժուաները չտեսաւ, միայն սիրական Մարիի վրայ նետուելով՝ առաւ գրքկին մէջ, բիւրաւոր համբոյրներով ծածկեց այտերն ու գոցուած աչիկները, ապա բաղադրեալ աղի շիշը հօտոտել տալով՝ սթափեցուց նորան...

- երբ օրիորդը աչքը բանալով զարմացած կը նայէր...
- Ի՞նչ կար, աղջիկս, - հարցուց պէյը...
- Ո՛հ... հայր ի՛մ, դո՛ւ ես...
- Այո՛... աղջիկս, ես եմ...
- Ո՛հ, արդար է Աստուած...
- Անտարակոյս: Սակայն... Մարի ջան, ի՞նչ կար...
- Վէրք չունի՛մ, հայր ի՛մ, ինձ չսպաննեցի՞ն...
- Ի՞նչ վէրք... ո՞վ պիտի սպաննէր, Մարի՛...:
- Ո՛չ... ո՛չ, կը դառանցեմ...
- Թըհ կուզէ՛ք, հըյըան, իս պատմիմ...
- Պէյը յետ նայեցաւ, պաղարիւն Աւտօն կանգնած էր:
- Ի՞նչ պատմիս, Աւտօ՛, - հարցուց նա:
- Ի՞նչ ուր էղիլի, պապօ՛...:
- Դէ՛, պատմէ՛...:
- Տիկինը զՄարի սպանիլ կուզիր, չունքի զուր խայտառակութեն զէնը կ'իսնա, զէնը տեսաւ իմը կ'որ իսու Շուշօ տեսիր ինք, հըյըան ի՛մ քի: Ձուզուրդն ասիմ քի, աղա ջան, ըզքօ մալ մերթ ձկիկ հարրամ կաթ կիրի, ըզ մօրութ աֆանտի կի սիրի, կուզիր մը կայ զաղջիկն ըսպանիլ՝ չունքի զուր միղքն էրիսն է դու...:
- Աւտօ՛, Աւտօ՛, - գոչեց Մարի լալով սպասաւորին փարելով, - Աւտօ՛, մի՛ խօսիր... ո՛հ, մի պատմիր...:
- Ձարդարն ու զուղիղն ըսեցի, հըյըան իմ քի, Մարի՛ ջան...:
- Դիւրաբորբօք, զգայուն պէյը փոխուաւ կարծես:
- Երեսին կարմրութեան յաջորդեց դալկութիւն:
- Սառն հանգարտ ինկաւ աթոռի վրայ, հրամայեց Մարիին ուղիղը խօսիլ, ամեն ինչ ճշմարտապէս պատմել...
- Յաւալի՛ բան, ամբաստանեալ մայրը իւր դստեր վկայութեամբ պիտի գատապարտուէր...
- Պէյը երեք վկայներուն էլ խօսեցուց պաղարիւն դատաւորի պէս, ապա մի քանի ըրպէ լուռ, մտախոհ սպասելէ վերջ,
- Ի՞նչ կը լսեմ, տիկին, - հարցուց յուզուած ձայնով, իբր պատուախնդիր ամուսին ցցուելով նորա առաջ լի ցամամբ, - Ի՞նչ կը խօսին այս վկայները, յորոց մին ծոցասուն զաւակդ է...:

Տիկին Գասպարեան՝ որ մինչեւ այն ժամանակ կապարի գոյն առած դէմքը ծածկած ձեռներով լալ կուզէր և չէր կարող, ընդոտս վեր ցատկեց, ծայրը բըթացած դաշոյնը գորգին վրայէն խլելով կարկառեց ամուսին ըսելով,

- Ա՛, առ այս դաշոյնը, սորանով զա՛րկ, սպաննէ՛ ինձ:
- Նա այսպիսով կուզէր մեղմել պէյի զայրութը: Բայց նա՛ դաշոյնը առաւ և հարցուց,
- Իրա՞ն են լսածներս, խոստովանէ յանցանքդ:
- Ճշմարիտ են... այո՛...:
- Ուրեմն մեղանչեցիր՞ ինձ դէմ... ապականեցիր՞ պատիւս առանց խղճի, խայթի, անառակ դու...:
- Տիկինը թալկահար, ուժասպառ ինկաւ աթոռի վրայ:
- Յանկարծ զայրութը սողայ պէյի երակներուն մէջ, վրէժխնդրութեան գաղափարը, պատուոյ զգացումը բորբոքեցան, կատաղութիւնը եռաց մայրերուն մէջ: Աչքը փայլատակեցին արտասովոր լուսով, Մեքենապէս նետուեցաւ առաջ, դաշնակը շողաց, մի խուլ հառաչ, խառն կերկեր աղաղակով մարաւ անպատիւ կնոյ շրթանց մէջ:
- Վարդով իւր ամուսինն չը դիպչող պէյը, դաշոյնով կը զարնէր կրծքին...:
- Ներսէս անցած դարձածէն անտեղեակ էր:
- Անկողնէն ելած գրասեղանի առաջ նստած՝ նամակ գրել կը փորձէր:
- Դրիչը կը կասէր:
- Վշտերու խուռն հեղեղներ կ'ողողէին հոգին:
- Կը գրէր մի տող և ապա մի ուրիշ, գրածը փոխանակ նամակ լինելու գուրս կը գար մի քերթուածի ազդու յառաջաբան:
- Կը նետէր այն, կառնէր մի ուրիշ թերթ, գարձեալ նոյն բանը:
- Այսպէս կէս ժամ անգիտակցաբար թուղթ մրտտելէ յետոյ, կարծես յանկարծ ոյժ առաւ, ոգեւորեցաւ, մեղոյ աչերը փայլատակեցին, սիրունիկ աղբերակները լցուեցան արտասուքով, գրիչն սողէ տող սահեց արագ արագ:
- Տաս ըրպէ չանցած իւր գլուխ գործոց քերթուածը, լի հմայիչ պատկերներով, անուշ փոխաբերութիւններով, այլաբանական շղթայներով, գրագիտական հոյակապ հանգամանքով՝ պարզ ոճը փեմ գաղափարի հետ, գաղափարի թռիչք վշտերու հետ, անուշ զգայումներ իւր սրտի տրտում պատկերը պարարելով կը մնային գրասեղանի վրայ և մի օր էլ պիտի մընային ընթերցողի հոգւոյն մէջ...
- Վիշտ, ցաւ, հոգեկան տառապանք անտանելի հոսանուտներ են սրախ մէջ լճացած: Հոգին կուզէ լեցնել, թարել կամ ծորել մտերիմ սրտերու

խորքը և կամ յանձնել գաղտնապահ թղթին: Վշտերը վանելէ յետոյ չունչ կառնէ վշտահարը, կ'ոգեւորի բանտէ ելածի պէս, հառաչելով կը նայի այն ուրուականաց լէզէօնին վրայ՝ որք պաշարել էին իւր ելից մահդի քաղին և պաշարել իւր չորս կողմերը:

Ներսէս շունչ առաւ, տխրանալով դէմքը զմայլելի գեղով փայլեցաւ, ճմլեց աւանդապահ թերթը, քերթուածը մի կողմ նետեց:

— Ներսէս... օգնութիւն, — այս միջոցին գոչեց Մարիի ձայնը:

Ներսէս վազեց, տենդայոյզ, գողահար դէպի լուսամուտը, երկաթ-եայ փեղկերը բացեց շառաչմամբ:

Այդ բոլորէն լուսնի աղօտ ճառագայթները ողողել էին փողոցները:

Գետնատարած լուսնի լուսով տեսաւ իւր սիրուհին:

Անմիջապէս վարժ մարմնամարզի պէս՝ չորս արջին բարձրութենէն ցաթկեց վար, գրկեց գեղանին՝ մրմնջելով:

— Ա՛հ... Մարի՛ս, խեղճ աղջիկ, ի՞նչ է պատահել արդեօք:

— Մայրս, մայրս — թոթովեց օրիորդը սրտաշարժ ձայնով: — մայրս մե-

ռաւ:

— Ի՞նչ ես ասում, Մարի՛... հայրս ինքն սպաննեց:

— Ո՛ր, այո՛, մեռա՛ւ նա... հայրս ինքն սպաննեց:

Ներսէս օրիորդը ոտքի հանեց, թեւն առնելով վազեց...:

Դատարկ էին փողոցները, գիշերապահ անդամ չկար: Ամէն մարդ կը ննջէր, միայն Մարի արթուն էր Ներսէսի հետ, միայն սղբացեալ պէյն արթուն էր մահուան առաջ...:

Տիկին Գասպարեան նստած էր թիկնաթուռի մէջ, դնտակահար թըռ-

չունի պէս սիրուն գլուխը մի կողմ ձգած, ձեռները տարածած, աչերը կիսաաքօղ, ժպիտը կիսաբաց շրթներուն մէջ մարած՝ կարծես տակաւին կընայէին սիրտտարփ իւր երբեմն պաշտած լքած, արհամարած ա-

մուսնին, սպանչին, դահճին, որ ուզեր էր իւր անարատութիւնը մերկա-

ցած պատիւը արիւնով լուանալ, Բուդայի պէս վրէժխնդրութեան ուր-

ուակը կարմիր ներկել, չգիտեմ ինչպիսի՛ բնազդմամբ, ոչ թէ կամքի յան-

կարծական, աննկուն որոշմամբ:

Արդէն ուղիսօրէն կը հոսէր արիւնը, ոտներուն տակ տարածուած

Պարսկական փափուկ գորգի խաւերուն մէջ ծաւալուելով:

Պէյը՝ ձեռները կրծքին ծալլած Պոնաբարդեան խրոխա դիրքով, թէ-

պէտ տժգոյն, բայց՝ լուրջ դէմքով, կարծես անտարբեր կերթելէ կէր այս

ու այն կողմը, ապա շեղակի մի ակնարկ նետելով կը կանգնէր կնոջն յան-

դիման:

Թ՛վ կարող է երեւակայել նորա հոգւոյն սեւ պատկերը:

Ինչպէ՛ս կարելի է երեւակայել թէ ի՞նչ կղզար նա, ի՞նչ աղէտալի-

մըրիկներ կը գուռային սրտին խորքը, թէ ի՞նչպէ՛ս գաղտնաբերու էրար հակառակ հողմեր կընդհարէին ի մի վայրկեան:

Ատելութիւն, սէր, բարկութիւն, քայցրութիւն, զրուանք, արգա-հատանք, վրէժխնդրութիւն, զղուժ երբ եռան միմեանց հետ՝ ի՞նչ է այն սիրտը, արեան դաշտ, որջացած դժոխք եթէ ոչ պատուախնդիր, սպաննածը սիրող, սէրը պատուոյն զոհող, կեանքը զաւակաց համար ող-ջակիզող, նոցա ապագայն խորհող ազնիւ մարդու, դժբաղդ ամուսնի, ա-պերջանիկ հօր սիրտ...:

Այո՛... սիրտ՝ ուր ցաւն ու սիրտանքը կալեկոծին միասին:

Յաւը կը հանէ սէրը դեռ վառ ածիւններու մէջէն կիսայրեաց, սիր-տանքը կը փարի քինախնդիր գրոշին: Ենթակայ էակի ոգին, — կամք, դատողութիւն, հասողութիւն, — կը նսեմանայ իւր տարերքով միահա-ղոյն, կը տարագրի իշխող գաղափարը, միայն ոճիրը կը մնայ կենդանի պատկեր աչքին, հոգւոյն առաջ: Ինք կը լինի մի չորացած խուլ ոճրի հողմին անագորոյն տարուբերին մատնուած, մի հիւլէ հսկայ արարչի ոտից տակ գետնատարած:

Տակաւին կերթար, կըզար Գասպարեան երբ Մարի լալով ներս ըն-կաւ, ուղղակի վազեց դէպի դին, փարեցաւ մօրը...:

— Աստուած ի՛մ, ի՞նչ է զաւակի համար մայրը, ի՞նչ է զաւակն մօրն համար, — քանի աչքին առաջ բերէր Ներսէս այս հանդ պատկերը կը հարցնէր ինքն իրան, — ի՞նչ բանի կարող եմ նմանեցնել զաւակը՝ եթէ ո՛տիրասէր շան, որ գլուխը ջախջախող տիրոջը ոտների տակն է մեռնում:

Մարի կը գրկէր, կարտասուէր, կողկողելով՝ այն մօր դիակը, որը մի ժամ առաջ կը փորձէր նորա ծաղիկ հասակը ծածկել ի հող... իւր ա-րիւնը թափել արդարութիւն քարոզելուն համար:

Նա ամէն ինչ մոռացած, մայրասէր աղջիկն էր դարձեալ:

Մոռացած աղէտի սգալի պատճառը, միայն իւր մայրիկը կողբայ:

Հէ՛ք Մարի:

Պէյը Մարին այսպէս տեսնելով կը յուզուի, կընդլայնի սիրտը, սէրը կը բարձրանայ իւր նախկին բարձրագիւր գահը, վրիժու ոգիներ մէկիկ մէկիկ կերթան ի բաց, կը խուսափին տարագիր: Չքացած են խօլական-ներ:

Երակները կուռին:

Սիրող ամուսինն է դարձեալ սիրուած կնոջ դիակի առաջ: Կրճեցու հայրն է սիրած զաւակի լացին լացակից, ողբին ողբակից... հէ՛ք ամու-սին, տարաբաղդ հայր...:

Ներսէս մի քանի բոլոր անխօս կը գիտէ, կուղէ խօսիլ, բառ չի գըտ-նէր: Թոյլ կուտայ ողբալու: Յանկարճ կը խորհի մի բան, փրկել իւր սի-

բաժ աղջիկայ պատիւը, փրկել պզնիւ պէյը անողոք դատաստանի տառա-
նէն, — Գրոր-Բեռն շնորհ . . .

Կողեւորի, յերերալով կը մտանայ օրիորդին, ծնրադիր սպանչին, կը
խնդրէ մեկուսանալ ըսելով.

— Սիրելի՛ պէյ, լացը մաքրեց խղճիդ խայթերը, տե՛ս, ահա առիկ
Մարին ունիս քեզ սիրական . . . Թոյլ տուր ինձ պատիւդ մաքրելու հո-
գը, իրաւունքը ստանձնել .

— Թոյլ կուտամ՝ քեզ, սիրելի՛ Ներսէս, արդարութեան վճիռը փու-
թացնելու նպատակ, ոչ թէ ծածկել այս ոճիրը որի անպարտակիր հեղի-
նակն եմ ես . . . ո՛չ . . . պէտք չեն ինձ այլ եւս պատիւ, հարստութիւն,
ազատութիւն՝ քանի որ երջանկութեանս արեգակը այս դիակի հետ պի-
տի իջնէ գերեզման . Այդ ամէնը քեզ կը թողում, սիրելի՛ Ներսէս, և մե-
տի դիակին առաջ հայրը քեզ կը յանձնէ իւր միակ դուտորը, իւր ան-
բա՛ղդ դուտորը . . . Թո՛ղ սպասուհի լինի քեզ՝ եթէ չպիտի արժանանայ
գրկիդ մէջ իւր ցան ու խնդութիւնը քեզ պատմել . . . Քեզ լինի Ստե-
փանիկն էլ, դու հայր եղիր . . . խնամէ, հոգա՛, հայթայթէ՛ նորա պէտ-
քը . . . ըրէ՛ այն, ինչ որ ես պիտի ընէի՝ որովհետեւ՝ պէտք է և իրա-
ւունք՝ որ ես իմ արժանի պատիժս կրեմ, արդարութեան վճիռն իրա-
գործուի գլխուս վրայ . . . պէտք է յանցանքս քաւեմ կամ գէթ բանտի
մէջ և կամ անարգ դահճի ոտից տակ . . . պէտք է թափուի և իմ արիւ-
նքս՝ որպէս ես թափեցի . . . չգիտեմ ինչպէս, բայց գիտեմ՝ թէ ին-
չո՛ւ . . . Օրէնքի առաջ ես էլ եղեռնագործ եմ . . .

— Պէ՛յ, դուք արդարութիւնն ի գործ դրիք, պէտք չէ ձեզ դատա-
պարտել տաք՝ քանի որ զաւակներ ունիք, Ծնողների մեղքը զաւակների
անցագիրն է . Ծնողի վատութիւնը զաւակի ճակտի փշեղէն պսակ է . . .
Ձեր կեանքը, պատիւը ազատելով՝ ազատում էք նաեւ այս օրիոր-
դի, Ստեփանիկի կեանքն ու պատիւը . Ուզո՛ւմ էք մինչեւ ի մահ սոցա
արհամարհուիլը, հալածուիլը անողոք ընկերութենից, ուզո՛ւմ էք որ սո-
քա ծաղու առարկայ դառնան անմիտ անբոխին . ո՛չ, չէք ուզում . Ուրե-
մն, միտ դրէք, խնդրեմ, իմ խորհրդին, թո՛ղէք գործը կարգադրելու
հոգը ինձ . . .

— Անկարելի է ճողոպրել արդարութեան ձեռքէն և մեղք է՝ ըստ իս,
ծածկել մի այսպիսի ոճիր . . .

— Ընդհակառակը, մեղք է ինքզինք դատապարտել տալը այսպիսի
գէպքերում . . . մտածեցէ՛ք ձեր զաւակները . . .

— Կը կրկնեմ հարցս, կարելի՞ է ճողոպրել արդարութեան ձեռքէն . . .

— Այո՛, ամենայն դիւրութեամբ .
— Ապա՞ . . .

— Ահա առիկ թէ ինչպէ՛ս, մեղանից ի դատ, ո՛վ գիտէ այս իրողու-
թիւնը . . . այսինքն տիկնոջ մահուան պատճառը .

— Ծառան, սպասուհին . . .
— Ուրի՛շ .

— Ուրի՛շ ոչ ոք, մենք և ծառաները .

— Լաւ ուրեմն՝ ես նորանից կարող եմ համոզել ոչ ոքի բան չասելու,
մենք էլ արդէն լռութիւն պիտի պահենք . Մէր յաջողելուն մեծ յոյս ու-
նիմ, որովհետեւ այս քաղաքի մէջ մեռեալը քննել, հիւանդութեան շար-
ժառիթը հասկնալ կամ բժշկական հետազոտութիւններ չկան . Այս կող-
մից երկիւղ չունինք, միայն գաղտնապահութիւն .

« Հարցնողներին կասենք՝ « կաթուածահար եղաւ . . . » .

« Առաւօտուն կանուխ թաղել կը տամ . Այս արիւննաթաթաւ գորգը,
հանդերձանքը, կարասիները այս քաղաքի պէտք է անյայտացնել . »

Պէ՛յը կէս ժամ խորհելէ յետոյ հաւանեցաւ Ներսէսի խորհրդին .

Ներսէս իւր յառաջադրած ծրագիրը ամենայն յաջողակութեամբ ի-
րագործեց . . . Ծառաները երգամաք խոստացան իգաղտնիքը պահել . Ա-
ռաւօտուն չքեղ յուղարկաւ որութեամբ կատարուեցաւ թաղումը . Ք . Է
քնակիչները հաւատացին տիկնոջ կաթուածահար լինելուն .
Թաղուաւ նա իւր հետ տանելով մահուան պատճառը .

ԳԼՈՒԽ Ժ .

Աղէտալի դէպքէն մի քանի օր յետոյ Մարի հիւանդացաւ .

Նա վերք ունէր կուրծքին վրայ .

Ընթերցողը ինքնին կարող է մակարերել՝ թէ ինչպէս ստացաւ այդ
վերքը . — Երբ ծիկին Գասպարեան դստեր վերայ նետուեցաւ՝ անմիջապէս
դաշոյնը վարսեց, բայց՝ բարեբաղդաբար զէնքը կրծոսկրին յարելով ծա-
րը կորացաւ, ներս չը մտաւ . Գաւալեան անմիջապէս խլեց մայրը զաւկի
քովէն, կը յորդորէր՝ երբ պէյը ներս մտաւ . Արդ, Մարի վերք ունենա-
լը չգիտեր, դառն կսկիծներ ֆիզիքական ցաւը մի՛օր մոռացուցին . Մօրը
թաղումէն յետոյ զգաց օրիորդը, դժուարաւ պուկեց շապիկը վերքի վը-
րայէն, որ չորացած էր արեան հետ . . .

Մեծ վշտերու առաջ կրկնակի տառելութիւնը, մեծ վշտերու առաջ կը
փշրի երկաթի կամաց անդրդուելի որոշումը . Ներսէս թէպէտ չունէր ա-
տելութիւն, առանց սրտի հաճութեան որոշել էր չերթալ պէյի ապա-
րանը Մարիէն հեռանալու համար . . . բայց՝ այս արկածէն յետոյ սիրտը

զինք նուաճեց: Ձգացողութիւնը շաղկապեց կամական զօրութեան արգելիչ հանգամանքը: Սիրտը ուզեց և ուղեղի դեր կատարել, և ևս իբր ևս յաղթանակեց:

Ուստի՛ ներսէս վերստին հաստատուեցաւ պէյի տան մէջ: Ինք լաւ առողջաբան էր, բժշկական մի քանի թերի ծանօթութիւններով ուզեց օգտակար լինել օրիորդին: Կը խնամէր նորա վէրքը, որ արտաքուստ աննշան կերեւէր... բայց՝ դժբաղդաբար երթալով կը խորանար, կը դէշանար, փոխանակ ապաքինութեան ուրախաւիթ նշաններուն, մահուան ծախիչ ձեռքը կերեւէին օր ըստ օրէ:

Գաղտնիքը անկարելի էր ո՛ր և է բժշկի փտահիլ: Մարիի վէրքը դաղտնեաց միակ և ընդարձակ դուռն էր: Ներսէս կը մտածէր, վերջապէս անհրաժեշտ էր օրիորդը մի զարդացած վիրաբուժի ձեռքը ուղղակի կամ անուղղակի բժշկել:

Անցան օրեր, շաբաթներ: Ռոյնեց իւր մի բժիշկ բարեկամէն օգտուիլ: Ձինուորական բժշկապետ Տօք. Գատրի էֆ. իւր լաւ ծանօթն էր: Նա ազգաւ Ձէրքէզ, բարձր, դաստիարակուած մարդ էր: Նա Բարիդի Համալսարանը իւր վիրաբուժական մասնադիտութիւնը աւարտած էր 1863 ի, և շուտ յառաջագիմել սկսած էր:

Տօքթէոռը ամէն օր կը գար վարժարան ներսէսը տեսնելու, ժամանակ անցնելու. երբեմն երեկոյները միասին քաղաքէն դուրս մի սրուակ օդի հետները, կը նստէին պրակներու մէջ, հարկի դաւաթները կը բաղթէին իրար...:

Դէպքէն մի ամիս անցած էր: Գատրի էֆէնտի նստած դաշնակի առաջ կը նուազէր Բարիդի ընտիր կտորներ՝ երբ ներսէս երեւեցաւ դրան մէջ:

—Օ՛ր... էֆէնտիմ, — կոչեց Տօքթէոռը ժպտելով, դէպի դուռը ընդ առաջ երթալով, — որչա՛մ ուրախացուցիք ծառաներնուդ բնակարանը դալով... հէ՛, ի՞նչ առթի շնորհակալ լինել կը պարտիմ:

—Կարծեմ, Տօքթէոռ, պատասխանեց ներսէս, — խոստացած էի ձեզ դալ մի օր այս տեղ... ուրեմն խոստումս կատարած նկատեցէք ի՞նչ դեմ:

Չուարթ երիտասարդները իրարու ձեռք բռնած նստան անտէր վերայ: Աղու և խորհրդաւոր ձայնով հարցուց ներսէս:

—Ինչո՞վ կըբաղէիք՝ սիրելի՛ Գատրի. հաւատացէք, բարեկամ, ես կը կարծեմ թէ բժիշկները, փրկիչ անուանուող կորուսիչները միշտ դեղեր չենելով կըբաղին, կամ նոր նոր փորձեր կը կատարեն:

—Ես այնպիսիներէն չեմ, բարեկամ, դաշնակիս հետ կը զուարթանայի... Գաղտնիքը և այլն շատ կը սիրեմ:

—Իրաւունք ունիք սիրելու, չար մարդիկ երգ չունին... բայց կերպի թէ ձեր արհեստը, նուիրական ու բարձր արհեստը պէտք եղածին պէս չէք սիրեր...:

—Ընդհակառակը՝ Լսեցէ՛ք, բարեկամ, ես ունիմ կանոնաւոր բարեկարգ: Առաւօտուն նախաճաշի և այլն յատկացուցել եմ կէս ժամ: Մի ժամ հիւանդներուս, մի ժամ յաճախորդներուս, մի ժամ տեղուոյս դեղաբանին, երկու ժամ ճաշելու, մի ժամ նուագելու, մի ժամ դրօսանքի, մի ժամ էլ վէպ կարդալու, այնուհետեւ կը կարդամ ո՛ր և է չիտ մի ժամու չափ, ապա՝ կըբաղիմ երբեմն մինչեւ կէս գիշեր բժշկական գործերով, հէ՛... լաւ չէ՞...:

—Ըսելիք չկայ, շա՛տ լաւ... արհեստի մարդը պէտք է այդպէս լինի:

—Անշուշտ չէի կարող այսքան ժամանակ ունենալ՝ եթէ բանակի մէջ գտնուէի...: Այս քաղաքը կայսրութեան կեդրոնական գաւառներէն մէկն է, վասնորոյ բաւական թուով զօրք չկայ... 200 զինուոր, ոստիկան և այլն կառավարական անձերէն, միջին թուով՝ օրը երեք հիւանդ, իսկ քաղաքացիներէն՝ 1 կամ 2 հազու կարող եմ ունենալ: Արդ՝ մի ժամը 6-7 հիւանդի համար բաւական չէ՞...:

—Գուցէ...:

—Բայց, պատերազմի, տարափոխիկ հիւանդութեանց ժամանակ միայն երկու ժամ ճաշի և դրօսանքի համար կը սահմանեմ:

—Անպատճառ...:

—Այո՛, անպատճառ: Որովհետեւ ես այն բժիշկներուն կամ առողջաբաններուն կը պատկանիմ, որք ճաշէն վերջ հանգիստը անհրաժեշտ կը համարին: Դուք քաջ դիտէք, ո՛ր մարդ կուշտ եղած ժամանակ չէ կարող ուղեղի բուռն զօրութեամբ գործել, վասն զի ոգիքը այդ ատեն զբաղուած են ստամոքսով:

Պ. Գատրի մի քիչ շատախօս էր: Երբ ո՛ր և է խնդրի վրա ճառեր կը խօսէր բազմակողմանի կերպով: Ներսէս բարեկամի այդ թերութիւնը գիտենալով՝ միջամտեց:

—Անշուշտ, Գատրի՛, պատերազմի ժամանակ կարելի չէ ճաշէն յետոյ անխռով ննջել:

—Է՛հ, այո՛, բայց ինձի համար չէ: Վերջին պատերազմին խիստ անխռով էի ես, կարծես երազի մէջ կայրէի, սառն, աներկիւղ, անտարբեր կը դիտէի մեռեալներուն, կարծես քարասիրտ էի: Հարիւրաւոր հիւանդներ կը դարմանէի, վիրաւորներուն դեղեր կը պատրաստէի. բայց և այնպէս՝ թնդանօթներուն բերնին տակ անուշ անուշ կը ննջէի:

—Բայց, այնչափ վիրաւոր դարմանելը...:

—Իրաւ է, դիւրին բան չէ, բայց դեղերը գրեթէ նոյնութեամբ կը պատրաստուէին:

—Ուրեմն սրի՛, դնտակի վէրքը՝ եւս
—Քիչ տարբերութեամբ, այնու ամենայնիւ՝ սկզբնական դարմանը մի
և նոյն է. Սառուց է որ կապառէինք :

Ներսէս իւր փափաքածին կը մօտենար, ուստի՝ վարանելով .
—Ուրեմն, —հարցուց առանց այլայլութեան, —ուրեմն երկրորդական
դեղերը կազմ և պատրաստ կունենաք :

—Այո՛, սառուցով վէրքը կը դովացնենք, կը լուանք, ապա՝ այս ըս-
պեղանին, —ցոյց տալով գրասեղանի վերայ դրուածը, —կը դնենք . . .
կանցնի կերթայ. վէրքը բժշկելը դիւրին է :

—Այս սպեղանին ո՞ւմ համար է, — Գրիգորի՛ :

—Երէկի դէպքը չը լսեցի՞ք :

—Ո՛չ. Ի՞նչ դէպք :

—Հապա՛, երէկ գինետան մէջ երկու Իւլի՛ կուռել են և դաշոյնով վի-
րաւորել զիրար :

Ներսէս, սպեղանին սեղանէն առնելով զննեց ու ըսաց .

—Եթէ խնդրէի ձեզմէ այս սպեղանին

—Ի՞նչ բանի համար, բարեկամդ իմ

—Ոչինչ, վէրք չունիմ Սակայն կարող է օգտակար լինիլ մի օր,
մօտ օրերս ճանապարհորդ եմ, ո՞վ գիտէ

—Ուրեմն, ձեզ լինի . . . ես մի ուրիշ կը պատրաստեմ :

Կէս ժամ յետոյ՝ Ներսէս մեկնեցաւ Քատրի Էֆէնտիի բնակարանէն լի
գոհութեամբ, բայց՝ սպեղանին դուցէ չպիտի բուժէր օրիորդի կուրծքը .
Հոգեկան զուարթ տրամադրութիւնը կազդէ Ֆիզիքական կազմուածքին
աղոթապէս :

Ուրախ էր Մարի, ո՛չ, սիրտը եւս վիրաւոր էր : Չքացած էր ուրա-
խութիւնը, ժպիտը և յոյսը, արդէն մօրն սպաննուած ատեն զարհուրած
էր գեղանին :

Երկիւղը եւս կապառէր, կը ջլատէր ոյժերը :

Արտասուաց, վշտերու, տրտմութեան սպառած դիակը մեղմադձօտ
գեղեցկութեան տիպար էր դարձած, օր առօր կը մաշուէր կայտառ գե-
ղանին :

Խնկաթոյր սպիտակութիւն, չըթանց բաց կարմրութիւն, այտերու
դալկութիւն, կիսասքօղ աչեր աւելի հրապուրիչ ըրած էին :

Կը փառաւորի մեծ բանաստեղծ Մ. Պէշիկթաշլեան յանձին կուսին
ըսածով, — լաց, ո՛ կուսին, զի արտասուք կուսին ի բիր են մարգարիտ :
Այո՛, նորա արցունքը մարգարիտ էին : Միշտ ձեռը ծնօտին, տխրաթոյր,
գոռուզ մազերու անյարդար ալիքը կարապի վիզն ու թիկունքը ծածկած,
նստած մեքենապէս շուրջը կը նայէր :

Վիշտը կարծես ապշութիւն էր թողած հոգւոյն մէջ, միայն մի էակ
մերթ ընդ մերթ բռնի կը կորզէր բռնագրօսիկ, անուշ ժպիտը : Ներսէս
յաւէտ կը պաշտուէր

Պէշի սիրտը վշտերու անտառ, երջանկութեան անապատ էր դար-
ձած : Վշտեր կանգուն, ուրախաւիթ ո և է սին յոյս անհետացած էր ի
նա : Մտատանջութիւն, անվերջ, եղկելի խորհրդածութիւններ կը կողոպ-
տէին հոգւոյն ճոխ գանձերը :

Որչա՛փ կը փափաքէր մեռնիլ :

Ահեղի պատկերը նորա հոգւոյն անբաժան ընկերն էր : Ամուսնի ուր-
ուականը նինչը խռովող ոգին էր : Խեղճ մարդը անքուն կերակրէր : Քնի
մէջ կ'ընկղմէր, անդունդները, կը ներկայանար տեսարանը . . . յանկարծ
խելքը կը կորսուէր, սոսկմամբ ընդօստ կը ցաթքէր : Ծատ անգամ սուտ
կը թուէր իրողութիւնը . խելագարուելու քիչ կը մնար : Սէրը կը թագա-
ւորէր սրտին սոսկալի պատկերը արտաքսելով : Ձեռները շուրջ կածէր
անկողնի մէջ որոնելու իւր անհունապէս սիրած անձը, — ո՞ւր ես, հոգ-
եա՛կ, — կը մրմռար լալով, — ե՛ս, այրի՞ եմ, զաւակներս ո՞րք . . . այո՛, ո՛հ,
այո՛, սոքա ո՞ւմ մայր կուղեն, անձկալիդ իմ . . . ո՛հ, ես դադար չու-
նիմ, սիրելիդ իմ, ո՞ւր դիմեմ, ո՞ւր որոնեմ քեզ, ա՛հ, աւա՛ղ, սոսկու-
մը ինձ չի թողներ զաւակներուդ երեսը նայելու . . . իրենց մայրը ես ըս-
պաննեցի, ե՛ս, իրենց հայրը, մահուան առաջ լուծուեր էր ատելութեան
հոյլը, գեղեղմանը մաքրել էր կեղան ու արատը : Առաջին սիրելին էր իւր
վատաբաղդ սիրողին :

Միտ կը դիմանա՞ր ապա փոքրիկ Ստեփանիկի վիճակը ի նկատի առ-
նելով : Երեք տարեկան էր մանկիկը, դողդողալով, երբեմն ընկնելով, եր-
բեմն աթոռները բռնելով, քանի մը բառեր կը թոթովէր : Ամէն օր կը
հարցնէր հօրը .

— Հայիկ, ո՞ւր է մաման :

— Կուգայ զաւակս, — կը պատասխանէր պէյը մանուկը գրկելով :

— Ե՛շ մամային կեյթամ :

Պէշի աչերէն ուղիւօրէն կը հոսէր լեղի վտակը :

— Կուլա՛շ, պապա՛

Այնուհետեւ կերթար Մարիին մօտ, ծիծ կուղէր ողորմելին :

Մի քանի ամիսներ նոյնութեամբ անցան, գաղտնիքը մնաց քօղի տակ :

Մի օր Ներսէս հօրէն նամակ ստացաւ, որով կը պահանջէր նա իւր վե-
րադարձն ի Բագու : Իբր բոլոր գաղտնեաց վերահասու կը յորդորէր թո-
ղու սիրած աղջիկը : Երիտասարդը հլու տղայի պէս ընդունեց հայրական
հրամանի առաջինը :

Իսկ վերջինը՝ մերժեց վէս կայտեր, նման : Կարեկցութեան, վշտակ-

ցութեան անլուծանելի չղթայով զինքը կապած էին օրիորդի հետ։
Ուստի մի երեկոյ հետեւեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ իւր և
պէյի մէջ։

— Հայրս խիստ հիւանդ է եղել, պէյ, — ասաց Ներսէս, — ինձ ուզում
է իւր օրհնէնքը տալու։ Ես էլ խնդրում եմ ձեր թողութեանը հօրս
կամքը յարգելու։

— Ազատ էք, բարեկամ, ինչո՞ւ հրաման կուզէք։ Ես ձեր վրայ ո՛ր է
իրաւունք չունիմ։

— Ընդհակառակը, ունիք այն իրաւունքը, ինչ որ և ունի հայրս։ Ձեզ
նամակով հաղորդած էի ամէն ինչ։

— Ուրեմն այսչափ աղէտներէ վերջ, — ասելով ընդմիջեց Գասպար-
եան, — Մարիի անպատիւ լինելէն վերջ... պիտի միացնէ՞ք ձեր գլուխը
նորա գլխուն։

— Այո՛։
— Վեհանձն էք, պարո՞ն։

— Վեհանձն չեմ, բայց պարտաճանաչ... իւր խօսքը յարգող՝ քիչ
գտնուելուն համար, ինձ էք տալիս այդ ածականը։

— Հայրդ գիտէ՞... Նա չէ կարող արգելք դառնալ։
— Կարծեմ գիտէ... Նա չէ կարող արգելք դառնալ։

— Բայց կամքը յարգելու էք։
— Երբ որ նա իմ սէրս յարգէ։

— Միտ՞ն պիտի երթաք...
— Այո, առ այժմ միայն պէտք է գնամ։ Մի ամիս յետոյ պէտք է վե-

րադառնամ։
— Ուրեմն... Մարի՞ն...։

— Թո՛ղ մնայ այս տեղ։ Հրապարակաւ յայտարարում եմ նշանուելու։
Նշանն օրհնել կը տամ, ինչքս Մարիի մօտ կը թողնեմ. ասպ կերթամ։

Արդարեւ՝ երկրորդ օրը, պաշտօնապէս ծանուցուեցաւ նշանուելը։ Ներ-
սէս գրեթէ 2000 ըուպլի արժէքով ոսկեղէն, գոհարեղէն յանձնեց նշա-

նածին իբր աւանդ։
— Մարի՛, — ըսաց մեկնելէն մի ժամ առաջ, — գողնէի իմ և քո մէջ վը-

հեր բացեց։ Որչափ էի խօսքիս դրժեւ։ Մօրդ ցաւալի մահը ջնջեց և գե-

րեզմանը այդ վիճը եղաւ։ Քու գժբազդութիւնը քարշեց իմ սիրտը մագ-
նիսի պէս գէպի քեզ... քեզ սիրում եմ հոգւոյս հաւասար, պիտի աշ-

խատիմ քեզ երջանկացնել։ Ուրեմն՝ մնաս բարեաւ եմ ասում, մի ամիս
ու կիսուայ համար, 45 օր յետոյ՝ ես մտաք պիտի լինիմ։

— Պաշտելի՛ նշանածս, — արտասուելով պատասխանեց Մարի, որ աւե-
լի հրապուրիչ էր այդ վայրկեանին, — ես անարժան էի քեզ, ես ո՞ճրի ծը-

նունդ եմ... դարմանալի ես դու... Ես յոյս չունէի, որչափ վեհանձն ե-
ղար դիս սիրելով։ Գիտեմ... պիտի մեռնիմ, բայց, անվիշտ պիտի մեռ-
նիմ, սիրուած լինելու գիտեանալով վստահ եմ։ Ներսէս, վայ թէ վերա-
դարձիդ միայն դամբարան գտնես, շիրիմ գտնես... և անյարդար մի հո-

ղակոյտի առաջ ծնրադրես։ Է՛հ, ի՛նչ ընեմ... կանխագրացուածը կը թե-
լադրէ այսպէս խօսիլ։ Ես պէյէն յոյս չունիմ... կարելի է խենդանայ...
եւ մեռնիմ... Ստեփանիկն անտէրունջ մնայ։ Ուստի այժմէն քեզ, քո
խնամոց կը յանձնեմ, պաշտելի՛ նշանածս, դու խնամէ զայն։ Ո՛հ, մինչեւ
ի մահ պիտի սիրեմ քեզ, պիտի պաշտեմ քեզ... եթէ ողջ մնացի՞... լա՛ւ,
եթէ մեռած, հոգիս քեզ հետ պիտի լինի...։

— Մարի՛, սիրակա՛ն Մարի, մոռացի՛ր մահը, կեանքի մէջ թեւակո-
խել յուսա՛։ Յուսահատ ես, խեղճ աղջիկ, ւուսահատութիւնը նոյն իսկ
միակ դուռն է գերեզմանի,

— Այլ եւս յուսահատ չեմ... բայց կարծես ականջէս կըսեն՝ թէ պի-
տի մեռնիս, Մարի՛... հարսնարան չը պիտի տեսնես, մահու տապանն
է քեզ քնարան... ուստի Ներսէս ջան, շնորհակալ եմ։ Եթէ մեռած լի-

նիմ, դիտցի՛ր, անունդ տալով եմ մեռած... չը գիտեմ, ինչո՞ւ տժգոսն
է արեդը, սգաւոր է աշխարհը, հովերը ինձի մահ կը դուժեն... մա-
հը՛, ահռելի բան, կը սարսուիմ, նա ինձ կերեւելի մինչեւ իսկ քնոյ մէջ։
Յանկարծ կարթնեամ, կը կարծեմ թէ որդեր սիրտս կը կըծեն... կը հո-

ղանամ ես... լա՛լ կուզեմ... հողակոյտը կը խեղդէ ձայնս...։

— Քեզ խորհուրդ չեմ տալ արդարեւ ջնորքներով քեզ ահարեկելու։
Պիտի մտնես հարսնարանդ, պիտի ունենաս սիրող ամուսին, հաւատարիմ
բարեկամ, առաքինի ընկեր... Այս բոպէիս ուզում եմ առաջին սիրոյ
ջերմ համբոյրս դրոշմել ճակտիդ, մնաս բարեալ ասել լի յուսով։

Մարի խոնարհեցուց քրոնաթոր ճակատը, սահեցաւ կարիճի բաղուկ-
ներուն մէջ խորին ամօթխածութեամբ։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Ներսէսի հայրը արդարեւ հիւանդ էր։
Նա շատ կը մտածէր իւր միակ որդու անհետանալու վրայ։ Չգիտեր
ուր լինելը։ Այսպէս անցան ութն ամիսներ։ Միշտ կողբար ծերունին,
ոչնչով չէր մխիթարուեր... Յաւերը նորա զօրութիւնը սպառեցին, յա-

ռչելով չէր մխիթարուեր... Յաւերը նորա զօրութիւնը սպառեցին, յա-
ւէտ անկողնի մէջ իւր մնացած օրերը սպառելու պարտաւորեցաւ, որով-
հետեւ վատոյժ էին ոտները, չէր կարող քալել կամ կանգնիլ։

Հաւատարիմ ծառաները արժանավայել մեծարանօք կը ծառայէին ծերունի իշխանին, որդւոյն մատուցանելի փափուկ դուրդուրանաց փոխարէն՝ կատարում էին ամէն մի ջնջին հրամանը խորին ակնածութեամբ:

Տակաւ առ տակաւ անզորութեան միացաւ ոսկերաց ցաւը, հիւժուժը: Յաճախող բժշկապետներ սկսեցին բոլորովին յուսահատել:

Ծերունին մահուան արագապէս մօտենալը կզգար անհուն օրաի ցաւով... բայց, մեռնել, ո՛չ, չէր ուզել, նա ուխտած էր վերստին տեսնել իւր սիրական Ներսէսը. ապա մեռնել...

Իւր վաղեմի սպասաւոր, Դիմիտրի, Ռուս զօրականը, կը ջանար յոյս տալով ապրեցնել զօրապետը:

— Դիմիտրի, — կըսէր իշխանը, — գիտե՛մ... պիտի մեռնիմ և պէտք է մեռնիմ, այսչա՛փ ապրելէ յետոյ... բայց, առանց որդիս տեսնելու, ո՛հ, ո՛չ, անտանելի է ինձ... պէտք է նա մօտս լինի, կլծոտ աչերս գոցէ, վերջին օրհնութիւնս ժառանգէ:

— Իրաւունք ունի տէրս, — կը պատասխանէր ծառայի, — անշուշտ պէտք է գայ ն. վսեմութիւնը և ձեզ դանէ... տէր ի՛մ, հաստատապէս կը հաւատամ թէ պիտի գայ, պիտի կատարուի ձեր բաղձանքը...

— Դիմիտրի, հաւաստելու համար անժխտելի ապացոյց, գրաւական պէտք են: Ո՛հ... մենք չը գիտենք նորա ուր լինելը, կենդանի կամ մեռած լինելը, միայն կը յուսանք... Յոյսը իրականութիւն չէ. նա այնչափ տարբեր է իրականութենէ, որչափ տարբեր է երազը կեանքէ:

— Ճշմարիտ է, վսեմաշուք Տէ՛ր, եթէ միայն յոյս ունենայինք Նորին վսեմութեան մասին... մեր ունեցածը յոյսէն աւելի է:

— Ուրեմն...

— Դիտենք ուր լինելը, տէր ի՛մ:

— Ումէ՞ն կը լսէք...

— Ձեր վսեմութեան ծանօթ մէկը կը գրէ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ ինձ չը տուիք այն նամակը...

— Պ. բժիշկը արգելեց, տէր ի՛մ:

— Ուրեմն յուզիչ յայտնութիւններ կը պարունակէ այդ նամակը:

— Այո՛, տէր իմ, խիստ յուզիչ...

— Ո՞վ է գրողը...

— Ձը գիտեմ... անստորագիր է...

— Անստորագիր... ուրեմն՝ կասկածելի է:

— Այո՛, տէր ի՛մ, կասկածելի է:

Տիրոջ և ծառայի խօսակցութիւնը ընդմիջեցաւ Պ. բժշկապետի դատեամբ:

— Ինչպէ՞ս... այսօր լա՛ւ էք, իշխան, — հարցուց Տօքսէօր վիլլի:

— Է՛հ, այո՛... Պ. բժշկապետ, — պատասխանեց ծերունին, — լաւ եմ: — Պէտք է շարունակէք վառեակի արդանակ, խաշուածը ուտել:

— Կը շարունակեմ... բայց, անօգուտ է. ես մի մարդու կսպասեմ, որդւոյս. եթէ գայ... կառողջանամ...

— Սպասել և յուսել, կըսէ Պ. Ս. Տիւմա:

— Այո՛, կսպասեմ... այսօրէն սկսեալ յուսալով պիտի սպասեմ, որովհետեւ կը լսեմ թէ մի կեղծ նամակ է եկել:

— Ա՛հ, լսեցի՞ք...

— Այո՛, կուզեմ կարդալ այդ նամակը, պարո՛ն...

— Վայ թէ յուզուիք, վսեմ Տէ՛ր:

— Քանի որ կեղծ լինելը գիտեմ, Պ. բժշկապետ, չը պիտի յուզուիմ, որչափ էլ ծանրակշիւ լինի նորա պարունակութիւնը:

— Ուրեմն՝ կուզէք անպատճառ կարդա՞լ...

— Այո՛, անպատճառ:

— Բայց... իշխան:

— Ձը պիտի անսամ ձեր խորհրդին, սիրելի՛ պարոն:

Հակառակ Պ. վիլլիի թախանձանաց՝ իշխանը բերել տուեց նամակը, առանց յուզման կարգաց:

Նամակի մէջ գրուած էր Ներսէսի Գ... լինելը, սիրահարելը, Տիկին Գասպարեանի եղբրական մահը և այլն, կեղտոտ գոյներով և ընկած ոճով:

Անմիջապէս հրամայեց ծերունին թուղթ և դրօշ բերել: Դողդոջուն մատներով գրեց հետեւեալը:

«Ներսէ՛ս, եթէ ամուսնանաս այդ պոռնիկորդու հետ, իմ զաւակս չես: Քեզ կսպասեմ: Պէտք է վերադառնաս...»

— Դիմիտրի, — ըսաց ծառային, — դ՛նա՛ հեռագրատունը, անմիջապէս հեռագրէ իմ անսասան որոշումս...

— Բայց... տէր ի՛մ, ես գրել եմ երկու շաբաթ աւաջ... գուցէ ն. վսեմութիւն այժմ ճանապարհին է:

— Ստո՞յգ...

— Այո՛, տէր իմ:

Տակաւին Դիմիտրի աւարտած չէր իւր խօսքը՝ երբ բերին մի հեռագիր: Սպասաւորը բացեց, Ներսէսէն էր:

— Ի՞նչ է այդ...

— Ն. վսեմութեան հեռագիրը, տէր ի՛մ:

— Ապա՛, կարդա՛ տեսնեմ...

«Այսօր Օտէսայի նաւահանգիստը ելայ, շուտով կը գամ ձեզ, աղօթեցէք ձեր որդի Ներսէսին համար...»

— Ուրեմն, հեռագրելու հարկ չկայ... — դոհունակ դէմքով ըսաց իշխանը:

խանը, որդիս՝ ինքն անձամբ պիտի լսէ որոշումներս, հրամաններս, պիտի ստուգեմ կեղծ նամակի պարունակութիւնները... դուցէ զբարատութիւն է.

Որդւոյն գալստեան աւետիքը կենդանացուց հիւանդ հայրը:

Նա օրերը կը թուէր, վերջապէս հասաւ իւր բաղձանքին:

Ներսէս մի երեկոյ եկաւ Բագու, սիրական հօր գիրկն ընկաւ լի կարօտով: Նոյն երեկոյեան խօսքը վարդուհիւ և մենամարտի մէջ սպաննուածի վերայ էր: Գերունին զգուշացաւ Մարիի անունը տալէն, երկրորդ օրը ծեր-հիւանդը զգալապէս տկարացաւ: Մահը կերեւէր նորան:

Յոյսը մի քանի օր միայն ողբերակ էր, ո՛չ թէ բժշկել նորա ցաւերը՝ իւր զաւակը տեսնելէ յետոյ՝ պատրաստուեցաւ մահուան:

Մի առաւօտ Ներսէսը իւր մօտ կանչելով՝ ըսաւ,

— Միակ և սիրասուն զաւակս, կը տեսնես՝ ո՛ր են օր աւուր դէպի գերեզման յառաջանալով՝ պիտի իջնեմ շուտով նորա մէջ... այո՛, սէտք է մեռնիմ... Ես իմ ընթացքը կատարեցի շատ լաւ, իմ տոհմը՝ գրեթէ մի դար է, ծառայում է վեհ: Կայսեր ամենայն հաւատարմութեամբ...

Ես էլ հաւատարիմ եղայ... Եւ դու պէտք է ինձ, հօրս և պապիս նմանիս: Միշտ ակնածութեամբ վերարերում է դէպի քեզ տիրող վեհապետը, հաւատարմութիւնը ունեցիր քո քաղաքական կեանքին սահման:

Միշտ յարգէ քո ազգը, համակուէ՛ նորա ճակատագրին, աշխատիր ընդհանրութեան օգտակար լինելու, պաշտէ այն կրօնը, որ դարերու մկանունքին փարած կանգուն է մնացել... Սիրէ՛ քո Մայր եկեղեցին, աւանդապահ որդի եղիր այն պիւր և մօրդ: Ընտանեկան կեանքը աշխատիր անդորր, պարզ և ոչ աղմկալի վարել... Թոռնիկներուն սովորեցուր ամէն բանէ առաջ Հայ լեզուն, թո՛ղ նախ՝ այնու խօսին, դրեն, ապա պետական լեզուն ուսումնասիրեն, աշխատիր զաւակներդ լաւ դաստիարակել, լաւ կրթել, ճերութեան և աղքատի լաւ մարդիկ տալ... Ծախքըդ չափաւորէ, խորչէ՛ շտայլութենէ, արհամարհէ կծծութիւնը, այն ժամանակ կը յաջողիս այս ահագին հարստութիւնը անկորուստ ժառանգներուդ թողուլ, ինչպէս որ ես քեզի համար թողուցի...:

— Եստ բարի, սիրելի հայր ի՛մ, — պատասխանեց Ներսէս յուզումով:

— արդէն այդ ամէնը ինձի սովորեցուցել ես գործնական դասերով:

— Այո՛, զաւակս, սովորեցուցի քեզ, բայց... մի բանի մէջ մեղանշեցի: Քեզ սրտի ազատութիւն տալով, դժբաղդարար սիրտդ վիրաւորելու անուզղակի պատճառ եղայ:

— Ներողութիւն, հայր իմ, ես մոռայած եմ այն վատը...:

— Բայց, մի օր ուրիշ վատի կը հանդիպիս, որդեակ ի՛մ:

— Ո՛չ, հայր ի՛մ, ընտրել եմ մի պարկեշտ, աշխուական օրիորդ:

— Անունը՞, — հարցուց անտարբեր ձայնով:

— Անունը՞... Իրաւունք ունիս: Մարի Գապարեան:

— Կարծեմ դ՛որա վատչուէր մայրը, մօտ օրերս իւր ամուսնին ձեռօք սպաննուեցաւ:

Ներսէս կարմրեցաւ:

— Կարծեմ, որդեակ ի՛մ, դու ինքզ, զաւակս, ծածկեցիր այդ օճիրը, ծածկեցիր իրողութիւնը:

— Բայց... հայր ի՛մ, ո՞վ իմացուց ձեզ այդ իրողութիւնը:

— Մի անստորագիր նամակ:

— Դիտեմ, գիտեմ թէ ո՞վ է գրողը:

— Ո՞վ որ գրել, գրել է... միթէ սուտ է:

— Ո՛չ, հայր ի՛մ, սուտ չէ... բայց մի քանի մարդիկ միայն գիտեն:

— Լաւ ուրեմն, Մարիի հետ պիտի պակուիս...:

— Չեր հաւանութիւնը պիտի խնդրէի:

— Եթէ լսածներս ստոյգ են, որդեակ ի՛մ, չը պիտի հաճիմ...:

— Վատագրին չափազանցելով գրած է ձեզ:

— Ենթադրենք թէ չափազանցել է, բայց իրողութիւնը անուրանալի է. «պոռնկորդին պոռնիկ է»:

— Այդ մասին վիճել քեզ հետ, հայր ի՛մ, անհունապէս հեռու է իմ նպատակէն: Եթէ հայրս չը լինէր ըսողը թէ պոռնկորդին պոռնիկ է, պիտի ապացուցանէի սխալ տրամաբանելը հաւաքաբանութեան դիմելով:

Արդհետեւ եղբւրաց անհամեմատ տարբերութիւնը ցոյց տալով: Որովհետեւ կրօնը եղբրաց անհամեմատ տարբերութիւնը ցոյց տալով: Որովհետեւ կրօնը կարելի չէ պոռնկութիւնը մի ամբողջ դասի վերայ ստորոգել, կատելի չէ նաեւ ժխտել: Կարող է վատ ծնողէ լաւ զաւակ ծնուիլ: Հետեւապէս՝ չէ կարելի ենթադրել թէ անշուշտ Մարի պիտի հետեւի մօրը օրինակին:

— Բայց, որդեակ ի՛մ, ինչ որ դարերու մէջ նուիրագործուած է կարելի՞ է արհամարհել...:

— Ուրեմն՝ ընդունելու է ամէն նախապաշարում, հայր ի՛մ, եթէ նուիրագործել են դարեր...:

— Ի հարկէ՛ ո՛չ, բայց ցեղը, արիւնը որոնելը նախապաշարում չէ, այլ օրէնք: Դա մի այնպիսի քնական օրէնք է եղած՝ որդեակ ի՛մ, որուն հիմունքը պատահարաց փորձերը կը կազմեն: Փորձերն են նուիրագործել և դարերը փորձերով մեզ աւանդել...: Նախապաշարում փորձը չընդունեն չէ, Ներսէ՛ս, ոչ թէ անով մարդն ուսումնասիրելը:

— Վերջապէս, հայր ի՛մ, թողնենք վիճաբանութիւնը: Ի՞նչ է քո վերջնական կամքը, պարտաւոր եմ հնազանդիլ...:

— Հայրական իրաւունքս, իշխանութիւնս, բռնութեան, բռնապետութեան սահմաններէն անհունապէս հեռի են, զաւա'կս, իմ իրաւունքս, հրամանս քաղցր են և յորդոր, իմ իշխանութիւնս հայրական է և սիրելի... իմ պարտքս է քեզ փորձառական խրատներով զգուշացնել անարժան գործերէ, ո'չ թէ բռնաբարել սիրտդ... Մարին շատ լաւ է կրտսես, բայց կը մոռնան նորա ֆիզիքապէս, հոգեպէս, մի խօսքով, ամէն հայեցակէտով անպատիւ մօրը նմանելը:

Ներսէս շառաղունեցաւ:

— Ինչ որ է, սիրելի զաւա'կս, հայրդ գերեզմանի մէջ անհանդիստ ընել, նորա կամաց, բարի խորհուրդներուն Յնակառակ գործել, եթէ քաղցր են քեզ, եթէ հաճոյ են քեզ, իրագործէ՛, ինչ որ անխոհեմաբար յառաջադրել ես:

Ծերունին խիստ յուզուած էր: Յուզման յաջորդեց ուժասպառութիւն...: Լռեց նա, աչերը անթարթ օրդւոյն սեւեռած, կսպասէր պատասխանի: Կէս ժամ տեւեց լռութիւնը:

Նա զգալապէս կը տկարանար, աչերը յետ կը շրջէին, բարորովին անփայլ ու շիջած:

— Ներսէս... — մրմնջեց հայրը թեւերը կարկառել փորձելով, — Ներսէս... սիրելի՛ Ներսէս, մեռնում եմ... ա'հ... զգում եմ մահուան թրմբիբը, — ազդակեց մայրենի լեզուաւ, ինձ, ինձ մօտեցի՛ր, որդեակ իմ, թող... օրհնէ՛ քեզ Աստուած, թող նա կատարէ իմ հայրենի պաշտօնքս... իրագործէ՛ իմ յառաջադրութիւններս... փոխարինէ՛ ծնողասիրութիւնդ՝ քեզ արժանի լծակից ամուսին տալով...:

Ներսէս ծնրադրած էր մահճին առաջ. գլուխը ծերունուն դողահար, սառն թեւերուն տակ կքած, նա սրտի զեղումով օրհնեց որդին, որուն արժանի էր Ներսէս հայրը թէպէտ աւարտեց խօսքը, բայց՝ Ներսէս կսպասէր տակաւին:

Յանկարծ բնազդմամբ վեր ցաթկեց: Իշխանի կիսախոսի աչերը կարծես իրեն կը նայէին...:

— Հայր իմ, հայր իմ: ..

Ոչ եւս է իւր հայրը: Մեռած է նա:

Իիմիտրի առաջ կը դայ անկիւնէն, կը ծնրադրէ մահուան առաջ: Թաղումը փառաւոր շքով կատարուեցաւ:

Մի քանի օր յետոյ, սպասաւորը Ներսէսին կը յանձնէ հայրական կեռիչ, որով ծերունին կը թողուր իւր մեծաքանակ հարստութիւնը միակ ժառանգին 10,000 ռուպ. Իիմիտրի ծառային 40,000 ռուպ. Ս... գաւառին մէջ վարժարան կառուցանելու:

Ներսէս սգոյ օրերուն մէջ կը սգար և իւր սիրոյ երազը, Մարին, իրենց մէջ կանգնած էր հանգուցեալ իշխանին ուրուականը:

Բայց, վատաբար չբանել չէր կարող: Առանց հաստատ որոշման՝ ճանապարհ ընկաւ դէպի Գ. քաղաք:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Ներսէսի հեռանալէն յետոյ, պէյի ապարանը կարծես աւերակ դարձաւ:

Լքուած էր մանկիկն Ստեփանիկ:

— Մայի՛, ո՛ւր է մաման, — տարաբաղդիկ մանկան ամենօրեայ հագներդըն էր այս: Սպասուհին թէպէտ կը ջանար իւր կարողացածին չափ՝ խրնամելով փոքրին մօրն յիշատակը նսեմացնել, բայց՝ ի զուր:

— Մայի՛, ո՛ւր է մաման, եչ մամային կէյթամ, — կը թօթովէր լալով: Մարի արդէն հիւանդ էր:

Ներսէսի ներկայութիւնը կափովէր նորա սիրտը: Երբ հեռացաւ՝ սեւամպ ծածկեց օրիորդի հոգւոյն խաւար հորիզօնը... վհեր բացուան ոտներուն տակ: Ռիկ-Վիտայի հմայիչ արարչագործական նկարին պէս, առուն ծով դարձաւ, երանաւէտ դրախտը աչքէն ի բաց խուսափեցաւ: Սակայն, կապրէր տակաւին Ադամային յուսով, կապրէր՝ սիրահարի յուսով, — անշուշտ պիտի գար Ներսէս զինքը գտնելու: Պիտի գար կարգուելու...:

Այն պէյը, որ աղնուութեան մշտազուարթ տիպար էր, խիստ կասկածոտ, մեղամօղճոտ մի մենամոլ դարձաւ:

Նա այլ եւս չէր հեռանալ ապարանէն, շարունակ իւր ննջարանի մէջ, դէմքը խոփոռ, ձեռը ծնօտին յենած, կը նստէր մահճակալի վերայ:

Տեղեկութիւն չունէր անցած դարձածէն: Շատ քիչ անգամ կը մըսէր օրիորդի ննջարանը, մի քանի անորոշ խօսք թոթովելով կը հեռանար: Թողած էր՝ պարտականները ազատ. մուրհակ փոխել, դրամ պահանջել մտքէն անգամ չէր անցնել:

Այս ու այն բարեկամներէն եկած նամակները՝ կը մնային սեղանի վերայ չը խզուած կնիքներով:

Աղէտների, վշտերի մէջ ի՞նչ է մարդը, սիրոյ, մահուան, ամօթահարութեան սարսուռներու, պժգալի անպատուութեան առաջ ի՞նչ է մահկանացուն, եթէ չէ նա թշուառներու գերագոյնը: Մահը, զոր կարհամարհէ ոչ միայն տկար արսրածը, այլ և՛ ամենափոքր միջոցն իսկ, անձնասիրաբար կզգուշանայ մահաուիթ էակներէ, կան ժամեր, ըոպէներ որ նորան կորոնէ մահկանացուն:

Պէյի սրտին խորը սառն յուսահատութիւն, ցաւեր որչացած լինելով՝ գերեզմանի խոնաւութիւնը ցանկալի ցոյց կը տային:

Այսպէս, անցան օրեր, շաբաթներ, Ներսէս չերեւաց: Նամակ անգամ չը գրեց: Յոյսը երազի պէս սկսեց չբանալ: Սրտին մէջ կը տեսնէր դատարկութիւն: Դատարկութեան լայնածաւալ անապատը կը պարզուի

հոգւոյն առաջ, որի սահմանաքարն էր դժխեմ մահը:

Մի օր Մարի նստած էր մահճի մէջ. Հիւժուած էր գեղանին, փայլակնացայտ աչերը կարծես կորել էին սեւ թերթերունքի մէջ, նախկին կայառ, կարմիր ու ճերմակ կլորիկ թշերը թառամել, փակել էին իսպառ այտուկներու վերայ:

Մարի ակնապիշ կը դիտէր ինքզինք վէճեակեան չափ հայելու մէջ: Որչափ տգեղ, նիհար էր ինք, որչափ այլակերպած էր ինք, ինքիրմէ կը ստկար: Մի դիակ էր նա... աւելի ոչինչ...

Ստեփանիկ այս միջոցին՝ իւր սովորական հարցը կրկնելով, մերթ կուլար յատակի վերայ տարածուած, մերթ՝ ամէն բան մոռանալով, կը խաղար իւր կապարեայ զինուորներուն հետ:

Սպասուհին օրիորդին մօտ կանգնած՝ կօզնէր թէյ խմելուն՝ երբ պէջը ներս մտաւ:

— Հայր ի՛մ, — ըսաց օրիորդը ակնապիշ յուսահատ հօրը նայելով, — հայր ի՛մ, հիւանդութիւնս ոչինչ է ինձ համար... կեանքս չերեւիր աչքիս, բայց քո այդ անտանելի արտութիւնդ՝ կահարեկէ ինձ... Ո՛հ, մոռանալ, մոռանալ պէտք է, հայր ի՛մ: Այս հէգ մանուկը պէտք ունի քեզ: Պէտք է ինքզինքը ինամես, պէտք է սորան համար ապրիս: Ինչո՞ւ քո անձը թողել ես անխնամ, ինչո՞ւ հոգ չես տանի՛ր քո առողջութեան մասին:

— Է՛հ, Մարի՛... Ի՞նչ ունիմ ես, ինչո՞ւ ինձի կը նախատես, թո՛ղ նախախնամութիւնը իւր նախապէս սահմանած աղէտիցը ինք վերջ տա...:

— Աւա՛ղ, հայր ի՛մ, դու քեզի համար չը պիտի ապրիս, այլ քո հոգո՞ւրդ զանախէն...:

— Գուցէ... անհարազատ զաւակին...:

— Անիբաւ ես, հայր ի՛մ... զաւակդ չես կարող լքանելու, ուրանալ նա՛, այո՛, նա՛ քո արիւնդ է... տակաւին երեք տարեկան է նա:

— Պապա՛, — մէջ մտաւ մանուկը անմեղ ժպիտով, հօրը հանդերձի դէրօշակէն կախուելով, — պապա՛, ինձի պիտի պաքնէ՞չ...:

Պէյը յուզմամբ վեր առաւ մանուկը, սրտին սեղմելով համբուրեց:

— Ինձի շատ կը սիրե՞ս, Ստեփանի՛կ, — հարցուց պէյը:

— Հպա՛, — մատը լուսամուտի կողմը տնկելով, — այն մեծ ամպին ցափ կը սիյեմ քեզի, պապա՛ ցան...:

Մարի ակնայեռ կը դիտէր այս սրտաշարժ պատկերը:

— Պապա՛, — ճռուողեց մանուկը, — ինձի չայռուն տալ...:

— Երթա՛նք, — պատասխանց հայրը, — երթանք, սիրականս, — մանուկը սրտին սեղմած մեքենայէս դուրս ելնելով:

Մարի մտամբ դո՛հ եղաւ: Հօրը մի սեւ կասկածը փաթառած էր: Ստեփանիկ չը պիտի լքուէր:

Նա գոհ դէմքով տարածուեցաւ անկողնի մէջ...:

Կանխադրացումը մարդուս հոգւոյն օգտաւն է: Երբ մենք կուզենք մէկը տեսնել, կամ կը փափագինք նորա վրայ լուր առնել, նոյն անձը յանկարծ մեր մօտը կը գայ և կամ տեղեկութիւններ կատանանք անմիջապէս: Ներսէսի հեռանալը 35 օր էր: Մարի տակաւին լուր չէր առած: Թէպէտ ամէն ըրպէ սիրտը ներսէսի հետ էր, բայց՝ պէյի հեռանալէն յետոյ՝ սրտատրոփ ներսէսի մասին կը խորհէր: Նամակի կապակէր:

Քիչ յետոյ՝ ներս մտաւ Սամնցի սպասաւորը մի նամակ ձեռքն:

— Կզգայի՛, — բացագանչեց օրիորդը:

Բուռն յուզմամբ բացեց նամակը, սկսեց կարդալ:

Աւտօ դիմագէտ կամ խորագիմայ չէր որ հասկնար օրիորդի դիմաց փոփոխութեան շարժառիթը: Մարի ուրախ էր՝ երբ սկսեց կարդալ: Քիչ քիչ ուրախութիւնը տեղի տուեց ապշութեան՝ զարմացման, սոսկման, և ապա, ուժաթափութեան...: Ընթերցումը հազիւ թէ աւարտած էր, երբ խելակորոյս, ցաւալի հառաչումով ընկաւ անկողնի մէջ:

— Շուշօ՛, Շուշօ՛, — գոչեց սպասաւորը, — վաղի՛, իչէ ը զինչ կեղնի Մարին:

— Վախ... — հառաչեց Մարի սրտին խորերէն:

Շուշան պահապան հրեշտակի պէս հասաւ: Սղի շիշը հոտտաւ տուեց:

Մարի նուազած աչերը բանալով,

— Նորա գիրն է՛... — մըմաց:

Անիծած նամակը խորապէս ներգործեց ջղային, զգայուն օրիորդին սրտին: Նա ներսէսի ձեռնովը էր գրուած:

Ահաւասիկ պատճէնը:

«Օրիորդ:

«Ողջ առողջ հասայ Բագու:

«Հօրս կամքը յարգել իմ սրբազան պարտքն է: Նա գլխովին հակառակում է մեր ամուսնութեան: Առաջ է բերում այն ցաւալի դէպքը՝ որ արդէն խախտած էր և իմ սիրտը:

«Օրիորդ, պէտք է հրաժեշտ տալ սիրոյ երազներին, պէտք է մոռանալ մէկ մէկի, քանի որ՝ անկարելիութիւնը ցցուած է մեր մէջ: Քանի որ՝ խորախոր վէճեր անջրպետում են մեզ:

«Միշտ սիրելի էիք ինձ, քանի որ կարծում էի՝ թէ զրկուած եմ իմ պաշտելի Վարդուհից: Ատելի եղաք ձեր հոգոտանք մօր խայտառակութեամբ, ատելի եղաք և սիրոյս վերագարձովը: Վարդուհին ինձ մօտ է այժմ... հօրս հրամանով կամուսնանամ այս օրերը:

«Արդ, դուք բոլորովին ազատ էք, օրիորդ, կարող էք ձեր սիրած անձին հետ պսակուել, կարող էք իմ թողած մանր մունր իրերը, զար-

դերը ձեր ուզածին պէս վառնել, որովհետեւ խիղճս հրամայում է ինձ՝
այնքան սիրաբանութիւնների, համարոյնների, դժուանքի փոխարէն ձեզ
չնորհել այդ ամէնը: Այլ եւս ի Գ... չը պիտի գամ: չը պիտի վրդովեմ
ձեր փափուկ սիրտը, որ վազում է ջրի պէս իւր ուզած կողմը:

«Մնամ յարգանք բարեկամ ձեր ներքե՝ Սահաւանի»:

Մարի նամակի ընթերցումէն յետոյ՝ տառապեցաւ մի ժամ մերթ ընդ
մերթ ուշակորոյս լինելով: Ապա յանկարծ ոգեւորեցաւ: մտապահ բո-
ւոր ցաւերը, վէրքը, առողջ մարդու նման անկողնէն վար ցատկեց:

Աչերը վրէժխնդրութեան բոցով կը փողփողէին, այտերը կապտախա-
ռըն կարմրութեամբ կը վառէին: Արձակ մազերը ազատ ձգուած թիկուն-
քը գիշերազգեստի հետ վայելչապէս կը յարմարէին:

Նա մի զայրացած հրեշտակ էր:
—Շուշան, — ըսաց խորիտ ձայնով, — ինձ բեր Պ. Ներսէսի թողածնե-
րը:

—Օրիորդ, կաղաչեմ, հանդարտեցէ՛ք, մի յուզուի՛ք... ինչո՞ւ յան-
կարծ վար ցատկեցիք, — թոթովեց սպասուհին...:

—Ինչ որ քեզ կը հրամայուի, օրիորդ, — պատասխանեց Մարի զայ-
րացած, — միայն այն կատարէ՛, լսեցի՞ր...:

—Լա՛ւ, կը բերեմ ձեր ուզածը, տիրուհի՛ս, միայն՝ կաղաչեմ, հան-
դարտեցէ՛ք: Նստեցէ՛ք ձեր անկողնի մէջ: Կը բերեմ...:

—Այս բոպէսիս պիտի բերես նորա արկղը... հանգստութիւն... է՛հ,
ի՞նչ հանգստութիւն... մահն է իմ հանգիստը...:

—Լա՛ւ, տիրուհի՛, բերեմ... հանգիստ եղի՛ք...:

—Է՛հ, վերստին հանգստութիւն... այլ եւս պէտք չէ նա...:
Սպասուհին կատարեց նորա հրամանը: Մարի դողդոջուն ձեռք բա-
ցեց արկղի խուփը: Մի փոքրիկ տուփ առնելով զգոցեց, դարձեալ սպա-
սուհուն յանձնեց ասելով,

—Այս արկղը և թէ միւս իրերը, Շուշան, քեզ կը պատկանին: Ա-
մուսնացիր Աւետոյին հետ և վայելէ՛ այս ամէնը: Գօ օփիսն է այս:

Շուշան չը պատասխանեց: Մարի տուփը ձեռքը, ընկաւ անկողնի մէջ՝
վերմակը գլխուն քաշեց իբր թէ ննջելու:

Անցան տասն օրեր: Մարի եւս քան զեւս տկարացաւ: Ախորժակ չու-
նէր ո՛ր և է բան ուտելու:

Աչերն արտասուալից էին անբաղդ մանկուհուն:

Վերջին գիշերը հաւաքուած էին տանը անդամները և ծառաները նո-
րա մահճին շուրջ:

Օրիորդի լեզուն ծանրացած, ինքը բոլորովին ֆիզիքական և բարոյա-
կան ցաւերու ծանր բեռին տակ ընկճուած, ծանր ծանր շուշան կռնէր:

Պէյը կզգար՝ թէ ինչ պիտի լինէր: Ուստի թեւը օրիորդի գլխին տակ
դրած, արտասուալից աչերը անթարթ նորա ճակտին սեւեռած կը փո-
ռէր խօսիլ:

—Մարի ջան... կամենա՞ն մի քիչ նստիլ...:

—Ո՛չ... կարողութիւն... չունիմ... հայրի՛կ ջան...:

—Նոր բերուած դեղէն դժալ մը եւս կը խմե՞ս, աղջի՛կս:

—Ո՛հ... չէ՛... չէ՛... կարողութիւն... չունիմ...:

Ստեփանիկ հօրը ծնկին կռթնած, տրամապէս կը դիտէր սիրելի քրոջ
հոգեվարքը առանց հասկնալու: Ուստի պէյը՝ նորա նայիլը տեսնելով,
առիթ գտաւ խօսելու:

—Մարի՛... տես, Ստեփանիկը քեզ կը նայէ, աչքը չե՞ս բանալ:

Օրիորդը՝ կիսովին շիջած աչերը բացեց, մրմնջելով:

—Ինձ... մօտեցուր... նորա թշերը... հայր ի՛մ...:

Պէյը մանկան թշերը նորա շրթներուն մօտեցուց, հիւանդը փորձեց
համբուրել: Սակայն՝ սառած շրթունքը միայն սարսուռ աղբեցին, ահա-
բեկ մանուկը առանց ճիչ հանելու յետ ընկրկեցաւ:

—Մնաս բարեա՛ւ... Ստեփանի՛կ... — թոթովեց հեծկլտալով, — ես...
կերթամ... քեզ ա՛լ կը տանիմ...:

—Ո՛ւյ, ո՞ւյ, Մայի...:

—Մամային... սիրելի՛ս... մա... մային կերթամ...:

Պէյի սիրտը փղձկեցաւ, չկարողացաւ լացը զսպել: Լացեց նա, լացին
ծառաները և լացեց Ստեփանիկ:

—Է՛հ... նոր կեանք, գերեզմանի՛ կեանք... քաղցր է... հայր ի՛մ:

Ես այն տեղ, սեւ հողերու մէջ, վիշտ պիտի չունենամ... այն տեղ պիտի
մարի սրտիս կրակն ու բոցը... այն տե՛ղ... պիտի չքանան սեւ ցաւե-
րը... ո՛հ... այն տե՛ղ պիտի դադարի բարախելէ ցաւալի... վիրաւոր...
սիրտս: Պիտի թառամին սիրոյս վարդերը...: Ո՛վ գիտէ... գուցէ այ-
սօր... եմ մեռած... կը սոսկամ... Աստուած ի՛մ... իմ մեռած... պա-
հուս, նա կը փարի վարդուհուն... ե՛ս... պիտի թաղուիմ... սե՛ւ գե-
րեզմանի մէջ... նա՛ պիտի ապրի հարսնարանի մէջ...:

Այս միջոցին լուեցաւ դրան ձայնը, պէյը՝ կարծես ուշաբերելով, հը-
րամայեց Աւետոյին:

—Գնա՛, Աւետո՛, գնա՛, դուռը բաց, — ապա Մարիի ճակատը համբու-
րելով ըսաց, — սիրելի՛ դաւակս, արդէն վիրաւոր է հեգ հօրդ սիրտը: Ա-
ւելի մի՛ վիրաւորէր ինձ... ո՛հ... խելքս գլխէս կերթայ, կը կարծեմ
թէ երազի մէջ եմ...:

—Ա՛խ, հայրի՛կ ջան, ես... աւելի... քեզ կը խորհիմ... ի՞նչ...
ի՞նչ... պիտի լինիս... գու... ի՞նչ պիտի լինի... այո՛... որբիկը...
Ստեփանիկը...:

— Եթէ առողջանաս դու՝ Մարի՛, մենք երջանիկ կը լինինք՝
 Մի տխուր ժպիտ՝ խառն մահուան հետ՝ սահեցաւ հիւանդի այտերէն՝
 — Այսպիսի ժամանակ, Մարի՛, աղջիկս, դու պէտք է ինծի յոյս տաս,
 ընդհակառակը սառն յուսահատութեամբ կը լեցնես հոգիս՝
 Աւտո ժպտելով ներս մտաւ՝
 — Ո՞վ էր, Աւտո՛, — հարցուց պէյը՝
 — Մըր օրիորդի բարեկամներաց մէկն էի, հըյրան իմ քի...
 — Ո՞վ է, — հարցուց և Մարի՛,
 — Աֆարիմ կէսիմ թըհ գանիս...
 Պէյը հարցական ակնարկով ծառային նայեց, նա ժպտելով խնդրեց լը-
 ուել, Պէյը չը համբերելով դուրս ելաւ՝
 — Ընկերուհիներէ՞ս է եկողը, — հարցուց Մարի՛,
 — Չէ... չը գտար...
 — Ապա՛ ո՞վ է ուրեմն...
 — Ծովերուց ընցուկ, քի համայ ի էկուկ...
 — Հայրիկիս բարեկամ է...
 — Խը՛խ:
 — Ինծի ծանօթ է,
 — Խը՛խ:
 — Ո՞վ է... ուրեմն... Նա՞ է, Ներսէսն է...
 Աւտո ժպտեցաւ՝
 — Նա՞ է, Աւտո՛, — կոչեց Մարի անմիջապէս անկողնի մէջ նստելով՝
 Ծառան վերստին ժպտեցաւ՝
 — Ծօ՛, կատակի ատեն չէ, վայրենի՛, Ներսէ՞սն է եկողը՝
 — Էն ուր էղնի, ծի մուժտայ ը զի՞նչ տի՛ տաս՝
 — Ինչ որ ուզե՛ս, խե՛նթ, բան կը խնայե՛մ...
 — Լաւ, ընծիք խօսք տո՛ւ...
 — Խօսքս խօսք է, մի ձեռք լաւ հանդերձ քեզ ու Շուշանին՝
 — Հա՛, հըյրան, գէնի Ներսօնի...
 — Ուրեմն... ներս բե՛ր, ինչո՞ւ չի գար...
 — Հրամանիդ էի սպասոււմ, սիրելի՛ Մարի, — ըսաց Ներսէս դռնէն ներս
 մտնելով, — հիւանդ լինելդ գիտէի, քեզ յուզում չը պատճառելու համար
 Աւտոյին պատուիրեցի մի ձեւով քեզ իմացնել՝
 Ե՛հ, ինչպէ՞ս, լա՞ւ ես՝
 — Այո՛... շատ լաւ եմ, ինչո՞ւ լաւ չը լինիմ... երբ քս սիրականիդ
 կը գրես իսպառ ճշմարտութեամբ՝
 Աւտո, ուշիմ լեռնականը, բնագդ մամը զգաց իւր այն տեղ մնալու ա-
 ւելորդութիւնը, մի պատրուակաւ դուրս ելաւ՝ Միայն Շուշան մնաց սի-
 րահարներու մօտ՝

— Ներսէ՛ս, — լռութիւնը խղից Մարի, — եթէ մի ժամ եւս յապաղէիր,
 զիս մեռած պիտի գտնէիր...
 — Է՛հ, սիրելի՛ս, գու սովոր ես միշտ մահը մտածելու, ինչո՞ւ պիտի
 մեռնիս, քեզ ի՞նչ եղաւ...
 — Նամակդ ինձ մահուան դատապարտեց, պաշտելի՛ Ներսէս՝
 — Ի՞նչ ես ասոււմ, ո՞ւմ նամակը, ի՞նչ նամակ...
 — Քո նամակը, Ներսէ՛ս, քո նամակը...
 — Տէ՛ր Աստուած... օրիորդ, ես նամակ չեմ գրել՝
 — Է՛հ, պարո՛ն, կարելի է ուրանալ...
 — Պնդոււմ եմ՝ թէ ես նամակ չեմ գրած՝
 — Ուրեմն... առէ՛ք, բարձիս տակն է՝
 Ներսէս գտաւ մեզ ծանօթ նամակը՝ Կարգաց ծայրէ ի ծայր լի զար-
 մանքով և բարկութեամբ՝
 — Այս նամակը, Մարի՛, կե՛ղծ է, — ըսաց մեղմիւ, — նորա պարունա-
 կութիւնը սուտ է, գլխովին։ Ես վարդուհու, այն վատին, երեսը տե-
 սած չեմ, ես քեզ լքանելու միտք չուներիմ...
 — Ի՞նչ օգուտ, ժամանակն անցաւ... ո՞ւմ որ կամիս՝ ազատ ես սի-
 րել, ամուսնանալ... այլ եւս... չկամ ես... չկա՛յ անբարդ Մարին...
 անպատիւ Մարին...
 — Բայց... Մարի՛, ես չեմ գրած...
 — Կը հաւատամ... կը ներեմ...
 — Դա Գաւալեանի վատութիւնն է՝
 — Ա՛հ, այն վատը... եթէ ողջ մնայի՛... ուխտել էի սպաննել...
 — Ես պիտի սպաննեմ, անհոգ եղի՛ր, Մարի ջան՝
 Ներսէս հիւանդի գլուխը բազկին առաւ, Մարիի նախկին կորովը տա-
 կաւ տակաւ շիջաւ։ Լեզուն վերստին սկսեց ծանրանալ՝
 — Ներսէ՛ս... — մըմնջեց նա խուլ ձայնով, — Ներսէ՛ս... ես... պիտի
 մեռնիմ... Այո՛... բայց, գո՛հ... պիտի մեռնիմ... որովհետեւ...
 իմն ես տակաւին... սիրտդ է իմ... մահարձանը... մնաս բարեաւ...
 պաշտելի նշանա՛ծս... մնաս բարեա՛ւ յաւէտ... վերստին... զի-
 րար... պիտի գտնենք... աւա՛ղ... մահուան ծոցին մէջ... Սիրէ՛ հօ-
 րըս... հէք հօրս... սիրէ՛ եղբօրս... խնամէ՛ զանոնք... ես միշտ...
 Աստուծոյ դահին առաջ ձեռնամա՛ծ... պիտի օրհնեմ... անդադար
 օրհնե՛մ... քեզ, Ներսէս ջան...
 Պէյը հիւանդի մօտ վերադարձաւ՝
 — Հայր... ի՛մ... ահա՛... ահա՛... Ներսէսը, թո՛ղ... քեզ
 որդի լինի...
 Մի քանի րոպէ լռութիւն տիրեց՝

—Ներսէ՛ս . . . — յանկարծ աչքը բանալով մրմնջեց հողեվարը, —Ներ-
սէ՛ս, քեզ . . . կը . . . կտակեմ . . . իմ նման . . . իս . . . հետ ամուսնա-
նալ . . . իմ նման պիտի . . . սիրէ՛ զքեզ . . . բայց . . . Ներսէ՛ս,
սիրակա՛ն Ներ . . . սէս . . . միշտ, յիշէ . . . Մարին . . .

—Աղջիկս, — ըսաց պէյը, — սորէ՛ն ինքզինքդ կորուցիր :

—Ո՛չ . . . հայր : . . . կը տեսնես . . .

Նրջապատողները ակնապիչ հիւանդէին կը նայէին : Նա ծանր ծանր կը
չնչէր : Յանկարծ գլուխը ջղային ցնցմամբ վեր վերուց, աչքերը Ներսէսին
սեւեռեց ու նորա ծնկին վրայ ընկաւ . . .

Մեռած էր նա :

ԳԼՈՒԽ ԺԳ .

Աշուն էր :

Արեգական վերջին ճառագայթները կը բեկրեկուէին Կ. Պոլսոյ մինա-
բէներու, բարձր տանեաց, աշտարակներու, նաւերու և շողենաւերու
կայմերու անտառին մէջ :

Գերմանական մի մեծ շողենաւ կանգնած էր այդ օր Գալաթայի ա-
ռաջ :

Վասիօրը հիանալի էր :

Խաղաղ էր նա : Հրէշային հայելու պէս կը ծաւալէր նեղուցի խորքն
ու դէպի Միջերկրական . . .

Նորա մէջ կանգրդառնար Բիւզանդիոն իւր հինաւուրց արուարձան-
ներով : Մի կողմէն Սկիւտար, մի կողմէն Գալաթա, մի կողմէն Պէշիկթաշ
հոյակերտ ապարաններով, պալատներով : մի կողմէն հին Պ օլիսը իւր ըն-
դարձակ թաղերով կը ներկայանային շողենաւէն դիտողներուն :

Անցորդները պիտի թողնէին նորան և նաւարկէին դէպի Օտէսսա :

Շողենաւը լցուած էր խառնիճաղանճ բազմութեամբ : Մարդկային ա-
մէն մի խաւ իւր ներկայացուցիչն ունէր այն տեղ :

Որոշեալ ժամը հնչեց : Վեր առան ահագին խաբխիսները ծովի յար-
դանդէն, կապեցին ելարանները նորա կողերուն :

Նաւաստին իւր որոշեալ տեղը կանգնած կսպասէր հրամանի :

Եւ ահա՛ կը լսուի ջրի հոսանաց խուլ ձայնը, կը թաւալին գու-
նատ, փրփրակոծ ալիք, մեղմիւ կը դառնայ շողենաւը բաց-կանաչագոյն
չրերու վրայ, կը սուրայ ընդ առաջ :

Կարծես կը խուսափի Վասիօրը, կը հեռանայ Կ. Պոլիսը : Հետզհետէ
ձուլի, ծխիամպեր կը ծածկեն նորան . . . շողենաւը ծովի բացն է :

Առաջնակարգ օթեակներէն միոյն մէջն է Ներսէս :

Տխուր է նորա սիրուն դէմքը և դունատ :

Ներսէսի օթեակին կից է և մի եւրոպացու բնակարան : Այս պարոն
միջահասակ, գեղադէմ երիտասարդ մէ՛, Ներսէս մտերմօրէն կը խօսի
նորա հետ : Անշուշտ վրիպած չէին Ներսէսի սրտես աչքէն կոնտ-ար-Պիւ-
զանի կեղծ մօրուքը, կարմիր ներկուած այտերն ու ճակատը, կապոյտ,
դողաւոր ակնոցներու տակ ժածկուած աչերը . . . որք իրեն ծանօթ կե-
բեւէին, բայց կղզուշանար ո՛ր և է ակնարկութենէ և սիրտէն տեսակ-
ցութիւնն լրտեսութիւն էր կարծեմ :

Այն գիշեր՝ որու առաւօտուն պիտի ժամանէին Օտէսսա, օդը փոխ-
ուեցաւ յանկարծ : Երկինք ողորուեցաւ սեւ ամպերու հեղեղներով : Մո-
վը հեծեց իւր խորքի մէջ : սկսեցին լեռնանալ անդնդահոծ ալիք, և շո-
ղենաւը խուլի պէս օրօրիկ կշտէ ի կուշտ . . .

Նաւորդներու մեծամասնութիւնը հիւանդացած էր :

Միայն Ներսէս և Պ. Տը Պիւզանի կանգնած էին տակաւին :

Ներսէս վստահ կերպով մտաւ իւր օթեակը ննջելու :

Կէս գիշերին զարթեցաւ նա :

Կը լսուէր ալեաց մռնչիւնը : Շողենաւը կօրօրուէր ուժգին ցնցմամբ :
Ներսէս ընդօստ վեր ցաթքեց, դուրս թռաւ :

Սեւ խաւար էր շորս կողմը : Երկինք և ծով խառնուած էին իրար :
Միայն նաւաստիի հրամայող ձայնը կը հնչէր ալեաց ձայնին հետ : Նա-
ւորդներ լալազին կաղօթէին :

Ներսէս ուրախ, գուարթ և անտարբեր անցաւ շողենաւի մի ծայրէն
միւսը, քաջ նաւաստիի անվախ սրտով :

— Պ. Սահառունի, — ըսաց Թրանսացի կոնդին կերկեր ձայնը : — Ինչո՞ւ
չես աղօթեր քո Աստուծուն . . .

— Ես սովորութիւն ունիմ, Պ. տը Պիւզանի՛, վտանգ չեղած ժամանակ
աղօթելու : Մաղրելի բան է, ապահով ատեն չաղօթել, իսկ այսպէս ժա-
մերու մէջ Աստուծոյ քղանցքէն կախուիլ . . .

— Հարկա՛ւ, միշտ . . . չաղօթողներու աղօթքը Աստուած այժմ չի լսեր .
կըսէ քթիս կը խնդան այս ապուշները . . .

— Ես այդպէս չեմ ենթադրեր :

— Անտարակոյս . . . իբր քրիստոնեայ՝ ազատ չէք . . .

— Իսկ դո՞ւք, Պ. կոնդ, դուք ինչու չէք աղօթեր . . .

— Ո՛ւժ աղօթեմ . . .

— Աստուծոյ . . .

— Ե՛ս, քահ քահ ինդալով, — ես Աստուած չունիմ...
Ներսէս չը պատասխանեց. Երկու ծանօթները միասին սպասեցին ա-
ռաւօտուն :

Տակաւ տակաւ թանձր թաւարն սկսեց անօտրանալ և տեղի տալ վը-
տիտ լուսին :

Տեաներու արժանի էր դայրացած ծովը :

Ծայրատուած սեւ ալիք փրփրալով՝ բորենիներու երամներու պէս,
կարգ կարգ կը սուրային առաջ՝ մռնչելով : Զրեղէն ահագին բլուրներ
կընդհարէին շոգենաւին ու կանցնէին նորա տակէն :

Կը բարձրանար փթիխարին նոցա գագաթը, յանկարծ շառաչմամբ
կընկնէր իւր առաջը բացուած ձորին մէջ...
Կերեւէր Օտէսայի նաւահանգիստը ամպերու սեւ ծալքերէն :

Նաւորդներ յուսահատ էին, կը շարունակէին աղօթք, աղօթք՝ որ կե-
րակուրն է մահուան դիմաւորողին :

Միայն Ներսէս և Պ. կոնդը մտնելով իրենց օթեակները՝ կը պատրաս-
տէին գոյքերը՝ որպէս զի նաւահանգիստ ժամանելուն պէս դուրս ելնեն :

Նոցա ձեռնարկութիւնը թերի մնաց :

Մի ահագին որոտուած սարսափեցուց նորանց :

Դուրս վազեցին... շոգենաւը դնտակահար թռչունի պէս ճախը
կառնէր :

— Ի՞նչ եղաւ, — սարսափով դռչեց Ֆրանսացին :

— Ընկղմեցա՛նք... կընկղմի՛նք, — աղաղակները մարան վտանգի թըն-
դանօթի գոռոցին տակ՝ իբր պատասխան ահաբեկ Պ. տը Պիւզանիի հար-
ցին :

Երբ՝ Ներսէս և Պ. կոնդը իրենց օթեակները դնացել էին, մի քանի
խոշոր ալիք սողացին վիշապներու պէս դէպի շոգենաւը : Նոյնպէս սողա-
ցին հակառակ կողմէն : Իրար զարնուած ժամանակ, շոգենաւը բարձրա-
ցաւ նոցա գագաթը, Բարձր բլուրը խուսափեցաւ յանկարծ, ծովի յար-
գանդը բերանաբաց վճի նման երեւեցաւ, ուր՝ խօլականի պէս, ցցուած
էր մի ահագին խուլի : Նա թռաւ ձորին մէջ, զարնուեցաւ աղէտաբեր
ժայռին ահագին որոտմամբ :

Ահա՛ այս էր պատահածը :

— Արի՛ք, արի՛ք, Պ. կոնդ, — ըսաց Ներսէս նաւաստիներու մօտ վա-
զելով, — արի՛ք, կընկղմի՛նք... :

Արագ երագ կիջեցնէին նաւակներն ի ծով :

Այս միջոցին մի մատաղատի օրիորդ փարեցաւ Ներսէսի ոտքին,

— Ո՛հ, պարօ՛ն, — կոչելով, — ինձ օգնի՛ր, ինձ փրկի՛ր, ես էլ քեզ պէս
հայ իմ... ո՛հ, փրկի՛ր... պաղատուած եմ քեզ... :

— Շօ՛ւա... արի՛... ձեռք ինձ տո՛ւր, — պատասխանեց Ներսէս ա-
ռանց իւր պաշտպանեալի երեսը նայելու :

Նաւակը արդէն իջած էր վար, շոգենաւը կիտովին ջրով լցուած կամաց
կամաց կընկղմէր : Ներսէս՝ մանկուհին գրկած, թռաւ նաւակին մէջ,
այնպէս՝ որ քիչ մնաց ընկղմէր :

Շոգենաւը վերստին ճախրեց : Ուռած ծովը պայթեցաւ, նա իջաւ ձը-
կանց աշխարհը՝ իւր հետ տանելով մի քանի գոթաղդներ :

Յուսահատ նաւաստիք սկսեցին ուժգին թիավարութեամբ նաւակնե-
րը ընդ առաջ թռցնել, ալեաց փրփրակոծ կատարներէն սուրալով :

Մի ժամ յետոյ, Ներսէսի նաւակը նաւահանգստի առաջն էր, կը տես-
նէին ցանկալի ցամաքը : մօտ էր նա : բայց՝ կատաղած ալիք չէին թողնել
մօտենալու :

Նոքա կարծես ծովու հարագատ ալիքը կրծել կուզէին և արշաւել
դէպի ցամաք... :

Անվեհեր նաւաստին սկսեց մօտենալ... բայց ծովը յաղթեց նորանց :
Մի խոշոր ալիք յափշտակեց նաւակը : Զայրադին ապառաժուտ ափին
զարնելով՝ նորա բեկորներն ու մարդիկ վերստին իւր հետ տարաւ դէպի
ծով :

Ներսէս երբ աչքը բացեց, ինքզինք փափուկ անկողնի մէջ պառկած
գտաւ : Զորս կողմը նայեց : մի աղքատիկ, անչուք բնակարան էր այն :
Կանթեղի վտիտ լուսով նշմարեց մի անկիւն ղետեղուած Տիրամօր Ելօ՛ր՝
(պատկեր) մանուկ Յիսուսը գիրկն առած :

— Ռուսի տուն է, — ըսաց իւրովի... :

Մտածեց : Յիչեց աղէտալի նաւաբեկութիւնը, զգաց իւր հրաշքով ա-
զատուելը : Շարժեցաւ անկողնի մէջ, նստիլ ուզեց, անկարող էր :

Այս միջոցին ներս մտաւ մի ալեւոր, պատկառելի ծերունի :

— Շերունի հայր, — ըսաց Ներսէս տկար ձայնով, — մօտս արի՛ :

Ռուսը ժպտելով մօտեցաւ նորան :

— Շնորհիւն Աստուծոյ, երիտասա՛րդ, ազատեցար, — պատասխանեց
Ռուսը ժպտելով, — իմ սիրական Ֆէօտորս ազատեց ձեզի... :

— Շնորհակալ ե՛մ, ծերունի՛... :

— Ահաւասիկ, — մտով երկու մահիճներ ցոյց տալով, — ահաւասիկ են
քո սիրած աղջիկը և մի ուրիշ մարդ... :

— Իմ Իբօ՛ւ Էլէկէ՛, — բացադանչեց Ներսէս այլալլած :

— Այո՛, այն՝ որ գրկած էիր մի ձեռով և միւսով կը լողայիր :

— Չեմ յիշեր... :

— Ես ծովափն էի, երիտասարդ. երբ ձեր նաւակը խորտակուեցաւ, դու քո պատուական բեռը թելիդ տակ սեղմեցիր և սկսեցիր խիզախաբար լողալ... Առանց Թէօտորիս օգնութեան անշուշտ կազատուէիր, եթէ մօտը նստող կեղծաւոր մարդը ոտներէդ չը բռներ: Թէօտորս անմիջապէս հասաւ ձեզ, հեռուէն լողալով մի քանի ոտքի հարուածներ տրուեց, միւս կողմէն եւս մի գթած ալիք եկաւ, յափշտակեց ձեզ ծովէն ուրս մղելով: Մի քանի կտրիճներ վրայ հասան, մի ակնթարթի մէջ խլեցին ծովափէն: Դուք անզգայ էիք, Թէօտոր անմիջապէս ձեզ տուն բերեց, որ շատ հեռու չէ ծովափէն: Բժիշկներ բերինք... ազատեցաք մահուանէ...

— Ո՛հ... բարի մարդի՛կ, անհունապէս շնորհակալ եմ մեզ ազատելնուդ համար և... պիտի վարձատրեմ...

— Ո՛ւր եմ ես, — մրմնջեց մի կանացի ձայն՝ որ սարսուռ տուեց Ներսէսին:

Ծերունին փութաց մերձաւոր անկողնին մօտ:
Անձանօթ օրիորդն էր: Նա էլ զարթած էր. Ներսէս աչքը սեւեռեց միւս մահճին, Քաւալեան պառկած կը ննջէր:

— Ուրա՛խ եմ, — մրմնաց նա իւր որոնածը տեսնելով, — ուրա՛խ եմ...
Պ. Քաւալեան, Պ. կոնդ տը Պիւզանի:

— Այս պարոնը, — Քաւալեանը ցոյց տալով ըսաց ծերունին, — կերելի կեղծաւոր է... Ծովէն ելած ատեն կեղծ մօրուք ունէր, երիտասարդները պրկեցին, եթէ ինքն էլ կիսամեռ չը լինէր...

— Այո՛, — միջամտեց Ներսէս, — կեղծաւոր կերելի...
— Ինչ որ լինի, Աստուած իւր բանն յաջողէ...

— Թող յաջողէ, բարեկամ:

Ծերունին սկսեց օրիորդի հետ խօսիլ, պատմել արկածը, իւր ազատութիւնը: Իսկ Ներսէս՝ խելքն ու միտքը Քաւալեանի վերայ կեդրոնացուցած, կը խորհէր արժանի պատիժը տալ... Քաւալեան տակաւին կը նիրհէր:

— Պարո՛ն, ըսաց օրիորդը անկողնի մէջ նստելով, իւր սիրուն աչերը Ներսէսին յառած, — կեանքս դուք ազատեցիք... թոյլ տուէք շնորհակալութիւն յայտնելու...

Այս ձայնը, շեշտը սրի պէս մտաւ Ներսէսի սիրտը, ետ նայեց... զարհուրա՛նք... Մարին էր. իւր պաշտած Մարին:

Երիտասարդը քիչ մնաց ուշաթափէր, բուռն յուզմամբ, զարմացմամբ կը նայէր կուսին. անբանի պէս:

— Ո՛հ... օրիորդ, — մրմնաց նա, — ներեցէ՛ք... ո՞վ էք դուք...
— Ձեզ յաւէտ անձնուէր մի բարեկամուհի, փրկելիչ է՛մ...

— Նա՛... նա՛... է, Աստուած ի՛մ... Մարի՛ն է...
— Այո՛, պարո՛ն, այո՛, ես Մարին եմ... անունս Մարի է:

— Հրա՛ջք է այս... օրիորդ... Մարի՛... Ես իմ Մարիս... աւա՛ղ... տասն օր առաջ թաղեցի ի Գ... Զլինի՞ թէ դուք...
— Ի՞նչ էք նմանում...
— Բոլորովին, օրիորդ, բոլորովին ձեզ էր նմանում... ո՛հ, նոյն հասակը, նոյն հրեշտակային հեշտօրօք դէմքը, նոյն անուշակ ձայնիկը... բոլորովին դուք էք:

Մարի ժպտեցաւ ըսելով,
— Երեւի ձեր սիրուհի՛ն, կամ կինն էք...
— Ափսո՛ս... այո՛...
Մարի շառագունեցաւ և հազիւ կարողացաւ

— Լաւ ուրեմն, — մրմնալ:
— Լաւ ուրեմն... օրիորդ, դուք նոյնն էք...
— Նոյն սիրտը... ի հարկէ, իմ սրտին պէս պիտի լինէր... անձնուէր և գորովազու՞թ... լաւ ուրեմն, յետոյ պիտի խօսինք այդ մասին:

— Լաւ, մրմնաց Ներսէս անթարթ նորան նայելով:
Քաւալեան զարթեցաւ: Սոսկումով տեսաւ Ներսէսի զուարթ, խոհուն դէմքը:

— Ի՛նչպէս էք, Պ. կոնդ, Կ-Կ-Քաւալեան, — հարցուց Ներսէս:
— Լա՛ւ, պատասխանեց չոր ձայնով:
— Ուրեմն կարո՞ղ ենք այսօր երեւ...
— Ես կարո՞ղ եմ...
— Ե- Ե...
— Շատ լաւ...
Քաւալեանի աչքը օրիորդին յառեցաւ: Ապշած, զարհուրած սկսեց ակնապիշ նայելով աղաղակել:

— Հրա՛ջք... նա չէ՞... ո՛ւր եմ...
— Այո՛, հրա՛ջք, — պատասխանեց Ներսէս ժմտելով օրիորդին նայելով, — ձեր ներկայութիւնը, Մարի՛, պարոնին սարսափ է ազդում, որովհետեւ՝ նա կարծում էր մեռած էք դուք...
Մինչդեռ Մարի ապուշ յարած կը նայէր Ներսէսին, նա հեզնոտ, երգիծաբանական սճով պատմեց Քասպարեանց տան աղէտալի պատմութիւնը, Քաւալեանի վատութիւնները խկապէս կենդանի գոյներով նըկարելով:

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

— Մարին թաղեցի, — աւելցուց Ներսէս հառաչելով, — խելագար պէլը և որբիկն Ստեփանիկ յանձնեցի Ս. Փրկչի՛ Ազգային Հիւանդանոցի Պատ. Հոգաբարձութեան: Ծոխ հարստութիւնը պիտի մնայ փոքրին, որի տա-

կոսից մի մաս՝ ամէն տարի, պիտի ուղարկուի Հիւանդանոցի Հոգաբարձ ձութեան: Կ. Պօլսից, օրիորդ, այս վատին հետ շոգենաւ նստայ, չը ճանաչել կեղծեցի, որպէս զի իմ ձեռք լուծեմ Մարիի վրէժը: Սորա հետ միասին մահու ծոցն իջայ... Մարին այն տեղից կորցեցի... այսինքն՝ ձեզ ազատեցի՝ որի մասին ուզում ես ինձ երախտադէտ լինել:

— Այո՛, պատասխանեց Մարի կարմրելով, — ես էլ փափաքուիմ վրէժ լուծել, — յօնքը պուտելով, — նորա դատը իմ դատն է... վատերը պէտք է պատժուին...:

— Պատրաստ եմ, — մրմուռաց Քաւալեան, — պատրաստ եմ՝ պարոն սուսերամարտիկ, քաջ մենամարտիկ...:

— Եւ ե՛ս, Պ. Քաւալեան, թո՛ղ օրիորդը վկայ լինի...:

— Ամենայն ուրախութեամբ, — ըսաց Մարի:

— Բայց, սրով չը պիտի զարնեմ քեզ, — աւելցուց Ներսէս, — այլ շան պէս սատակեցնեմ, լսո՛ւմ ես:

Քաւալեան միւս կշտին դարձաւ:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Կէս օրին՝ հիւրընկալը առատ քուրջ (չօրպա) հիւրասիրեց նաւարեկեալները: Կէս ժամ հանգիստ առնելէ յետոյ՝ երեքն էլ դուրս ելան ձեմելու:

Մարի Պէկեան՝ Ներսէսի թեւը մտաւ, Քաւալեան տրտում, մտախոհ քիչ հեռուէն կը քայլէր:

Նոցա առաջին զբօսավայր եղաւ ծովեզրը՝ ուր ընկղմած էր նոցա նաւը: Տակաւին ծոփն ալեկոծ էր: Փշրուած թիակներ, նաւի բեկորներ կը լողային ալեաց մէջ:

Տեսարանը վեր արտադրեց իրենց մէջ այն իրողութիւնը՝ որին պիտի զոհուէին նոքա:

— Ա՛հ... ի՛նչ սոսկալի ժամ էրայն, — ըսած Մարի ժմտադին Ներսէսին նայելով, — ես անծանօթ էի ձեզ... հեռուից նայելով համակրում էի ձեզ... չէի կարծում թէ երբէք ծանօթանալու բաղդը պիտի ունենայի:

— Այն ժամանակ... օրիորդ, — պատասխանեց Ներսէս հառաչելով, — ոչ մի բան չէր երեւում իմ աչքին: Ես ուխտել էի, խօսք էի տուել Մարիին... ձեզ... սպաննել այս վատիկն, այս Պ. Քաւալեանը: Սա Պ.

կոնդ տը Պիւզանի անունով, ծպտեալ ընկերանում էր ինձ: Ես բոլոր ուշադրութեամբ հսկում էի սորան... Սուտի՛ շատ դժուար էր ինձ և չորս կողմերս ուշադիր նայելու: Եթէ ձեզ տեսած լինէի՛...:

— Պարո՛ն, — միջամտեց Քաւալեան, — կան վայրկեաններ, յորում մարդըս փոխանակ բորբոքելու, սառն արեան իսլանտացի կը դառնայ, փոխանակ սոսիսի ձեռքէն, արդարութիւն ըսուած բանէն ճողոպրելու, անվեհեր կիտորսի պէս մահուան դիմադրաւ կանգնիլ կուխտէ: Չեր ըրած անիրաւ անարդանաց կը լռեմ՝ սպասելով յարմար վայրկեանին:

— Ասացէ՛ք խնդրեմ... ձեզ արհամարհելու իրաւունք չունի՞մ:

— Ամենեւի՛ն:

— Որնվհետեւ՝ դառնացուցիք հօրս մահը, ինձ նորա միջոցով հեռացրիք սիրոյ էրէւնը, կործանեցիք Գասպարեան ընտանիքը... Սպաննեցիք նոցա պատիւը և նշանածս...:

— Եթէ հեռացուցած լինէի ձեզ, ձեր սիրոյ էրէւնը... այժմ այս տեղ չը պիտի լինէիք:

— Սխալում էք, պարոն... իմ հօրս կամքը, մահուան առաջ արտասանած խօսքը՝ ինձ համար նուիրական էին: Այո՛, ես Մարիի հետ չը պիտի ամուսնանայի... բայց պիտի փրկէի նորա կեանքը... պիտի ջանայի յեղաշրջել սիրտը, մի ք իրողութիւնը իմացնելով պսակել ուրիշի հետ:

— Երբ այդպէս է, աւելի ծառայած եմ ձեզ...:

— Այո՛, սրտիս լարերը կտրեցիք, Մարի՛ն սպաննեցիք:

— Սպաննեցի անպատիւը՝ պատուաւորը ձեզ տալով...:

Մարի զգաց ինչ ասել կամելը, կարմրեցաւ:

— Շնորհակալ չէ՞ք այսպիսի սիրական ստանալէ:

— Չափաւորի՛ր խօսքդ, վատի՛կ:

— Պարզ բան է, պարոն, դուք նորա կեանքը ազատեցիք... պիտի զլանա՞յ ուրեմն ձեզ հետ ամուսնանալը:

— Այդ ձեզ չէ վերաբերվում, — դուք Մարի:

Ներսէս շուրջ նայեց հեռացած էին քաղաքէն, ո՛չ մի մարդ չէր երեւեր, ժամանակը հասած կարծելով՝ ըսաց:

— Պարոն, մեր վէճը պիտի վերջանայ...:

— Ունի՛ք զէնք...:

— Ո՛չ... չեմ ուզում ձեզ զէնքով սպաննել: Պատրաստուի՛ր:

— Պատրաստ եմ...:

Ներսէս արծուի արագութեամբ սլացաւ դէպի վատը: Ոտքով երկու ուժդին հարուած տուեց սրունդներուն և կռուիով զարկեց կրծքին: Քաւալեան դողդոջաց, բայց դիմադրեց ցաւին՝ պատրաստուելով հարուածելու, մինչդեռ Ներսէս եկրորդ կռուին կիջեցընէր աչքին:

Այս հարուածը տապալեց նորան, Քաւալեան ընկաւ ունալով, ոտխը մի քար խլեց և ուժգնապէս զարկեց գանկին, փոքր ուղեղին: Քաւալեան յերերաց՝ մրմուռով:

— Վա՛տ... վա՛տ...:

մարտի փառքին արժանացնել .
 — Մեռա՛ւ , — սոսկումով աղաղակեց Մարի :
 — Պէտք է մեռնիր , — պատասխանեց Ներսէս :
 Արդարեւ մեռած էր Քաւալեան . Գլուխը ջախջախուած , ուղեղը ծըթրած իւզի պէս ժայթքել էր քարերուն վրայ : Ներսէս նորա ծոցերը դըր պանները խուզարկեց . ընտիր պահարաններով պատուարուած և ծրարներ դուրս ելան , որոց մէջ չէր կարող ջուր , մանկ և արդէն թըջուած չէին իւր ծովը ընկած ժամանակ :
 Ներսէս սպաննելոյն դին քաշելով տուեց ծովին . Զայրացած ալիք լափշտակելով տարան . . .
 Նոքա վերադարձան դէպի քաղաք : Մարի կը դողար տարբեր զգացումներով յուզուած :
 Բացին ծրարները . Մին՝ կեղծ նամակներու դէպ էր : Մին՝ իւր և Տ . Գասպարեանի նամակն էր : Երրորդը՝ 2,125,000 բուպ . հարստութիւն էր : Իսկ վերջինը իւր յիշատակարանն էր :
 Ներսէս սոսկումով կարդաց նորա յիշատակարանի էջերը , մթին կէտերը Լուսարանուեցան : Գտաւ միլիոնաւոր հարստութեան աղբիւրը : Բազուի հրդեհին բուն հեղինակը , որ նոյն ինքն Քաւալեանն էր :
 — Հրե՛շ էր սա . . . — մրմուռաց Ներսէս :
 — Այո՛ , հրե՛շ էր , — պատասխանեց Մարի , — ես ցաւում էի դորա ըսպաննուելուն , բայց . . . այժմ գովում եմ քեզ :
 — Ա՛հ . . . այս ի՞նչ է , օրի՛որդ :
 — Ի՞նչ կայ . . .
 — Իւր յիշատակարանի մէջ ձեր մասին եւս գրած է :
 — Ի՞նչ էք ասում . . . իմ մասին :
 — Ահաւասիկ , տեսէ՛ք . . . — Ներսէս հետեւեալը կարդաց :
 « Այսօր օրերս մեռաւ ի կ . Գոլիս Նոր-Նախիջեւանցի հարուստ վաճառական և Ասպետ Պ . Գալուստ Պէկեան , իւր միակ դստեր թողեց վաճառոր գումար մը :
 « Ետ ջանացի տեսնել զՄարի , այս է նորա անունը , բայց չը յաջողեցայ . . . : Որոշեցի բուն զօրութեամբ հետամուտ ըլլալ և ամուսնանալ նորա հետ . . . »
 — Ահաւասիկ այս վատի ճանապարհորդութեան բուն շարժառիթը , — ըսաց Ներսէս ընթերցումը աւարտելով , — ինչպէս երեւում է , Մարի՛ , ձեզ համար էր գալիս . . . :
 — Երեւի թէ . . . բայց ես նորան չէի ճանաչում :
 — Ձեր բարեկամներից լսած կը լինի :
 — Կարելի է :
 Մի քանի բոպէ լաին երթալէ յետոյ ,
 — Օրի՛որդ , — ըսաց Ներսէս , — այս դէպքը պէտք է միայն դուք դիտնաք , մինչեւ ի մահ ուրիշի չը պատմէք :
 — Երդնում եմ լուսթիւն պահել . . . :
 — Նոյն իսկ ամուսինիդ մօտ . . . երբ որ ամուսնանաս . . . :
 — Այո՛ , այդ մասին խօսք կըտամ . . . :

— Վստահ եմ ձեր խօքին . . . :
 Վերստին լուսթիւն տիրեց և մինչեւ հիւրընկալի տունը լաին գնացին :
 Ներսէս բոլոր սրտով յարեցաւ Մարիին : Որովհետեւ նոր մէկը չէր իրեն համար : Ոչ մի բանով չէր տարբերեր դժբաղդ Մարի Գասպարեանէն : Եթէ նոյն իսկ պէլը տեսնէր , պիտի կարծէր թէ իւր Մարին էր . . . : Երբ լուսթիւն առած : Ուստի ոչինչ ասարբերութիւն չունենալով օրիորդ Պէկեան , փարատել էր Ներսէսի ցաւը , և տիրել նորա սրտին . բայց Ներսէս չգիտէր՝ թէ Մարի եւս կը սիրէ՞ր իրեն :
 Երեկոյեան ընթրիքէն յետոյ , Ներսէս խորհրդաւոր ժպիտով .
 — Ուրեմն , — հարցուց , — վաղը Նախիջեւա՞ն պիտի երթաք . . . :
 — Այո՛ . . . հարստութիւնս լանձնեցի սեղանաւորին , կերթամ Նախիջեւան այն տեղի գործերը եւս վերջացնելու :
 — Ո՞վ է ձեր խնամակալը . . . :
 — Ե՛ս ինքս : Խնամակալ չունիմ . . . :
 — Ուրեմն . . . բոլորովին ազատ էք :
 — Այո՛ . . . ես եմ իմ տէր . . . իսկ դո՞ւք . . . :
 — Ես էլ ձեզ պէս ազատ եմ , հայր չունիմ . . . ազգական չունիմ , հարուստ եմ . . . թշուառ եմ :
 — Մարի՛՞ պատճառաւ :
 — Այո՛ . . . Մինչեւ հիմայ շատ տխուր էի , բայց այժմ՝ ո՛չ այնքան : Դուք մի վայրկեան փարատեցիք իմ վիշտերը . . . նորան էք նմանում : ոչ մի բանով կարելի չէ ձեզ և նոր ան միմիանցից տարբերել :
 Մարի կարմրեցաւ :
 — Այո՛ , միեւնոյն պատկերը , բնաւորութիւնը ունիք :
 — Դուցէ՛ . . . — մրմնջեց Մարի , — նա երջանիկ պիտի լինէր :
 — Դժբաղդաբար մահը շուտ հասաւ . . . : Մեռած բոպէին ասաց ինձ : « Ներսէ՛ս . . . ինձ նմանողը սիրէ՛ » : Ես չէի յուսալ նորա նմանը տեսնել և գտնել . . . ձեզ գտայ այժմ , օրի՛որդ . . . :
 — Ըմբռնում եմ միտքդ՝ սիրելի՛ . բարեկամ , դուք իմ կեանքը փրկեցիք մահուանից . . . մահի աւարը ուզում էք իւրացնել :
 — Գիտէ՛ք , օրի՛որդ , չեմ կարող այժմ ես ինձ հաւատացնել՝ թէ իմ սիրած Մարին մեռած է . . . թէ դուք մի ուրիշ Մարի էք . . . :
 — Ուրե՛մն . . . պարո՛ն . . . :
 — Ուրեմն ի՞նչ , օրի՛որդ , դուցէ՛ միտքս ձեզ պարզեցի կիսովին :
 — Խնդրե՛մ , պարզ խօսեցէ՛ք , ես յարդում եմ ձեզ և . . . դուք իմ կեանքը փրկեցիք երկու անգամ . . . նախ՝ ծովից , ապա՝ այն վատից . . . : Ես երախտապարտ եմ ձեզ՝ պարո՛ն և աւելի . . . :
 — Ո՛հ . . . Մարի՛ , դու նոյն Մարին ես :
 — Այո՛ , սիրելի Ներսէ՛ս , ես նոյն Մարին եմ . . . : Սիրտս ազատ էր , ոչ ոքի չէր պատկանում . . . : Շողենաւի մէջ հեռուից նայում էի քեզ . . . : Խոստովանիմ ուզիլը . . . նայում էի . . . չէի տեսած քեզ պէս վայելուչ , ազնիւ տղամարդ : Երբ մահը մօտեցաւ , իւր բերանը բացեց ոտներուս տակ , քո ծնկերին պլլուեցայ , դու աղատեցիր ինձ : Այս օրերը քեզ հետ

ի մտայ տեսնուելով եւս աւելի բազմապատկեցաւ համակրութիւնս... երախտագիտութիւնը իմ մէջ ծնում է ուրիշ, աւելի բարձր զգացումներ...

Ներսէս անհուն ուրախութեամբ ապշած կը լսէր:

Մարի վերին աստիճանի հրապարակ կը խօսէր: Երիտասարդը յափշտակուած կոչեց.

— Գոնէ՛ ասա, պատմէ՛, թէ ինչպէ՛ս ելար գերեզմանից...

— Շատ պարզ միջոցով, մահուան ծոցը իջար, ինձ կորզեցիր...

— Ուրեմն՝ ինչ որ Մարին էր ինձի համար՝ պիտի լինի՞ս և դու:

— Բոլորովի՛ն... ո՛ւմ կարող եմ վստահիլ ու տալ ցաւած սիրտս:

— Պաշտելի՛ աղջիկ... լրացաւ ճակատագրիս շարաքառտ էջը. լրացաւ քաղղիս խաղը...

Երկու ամիս յետոյ Պ. և Տ. Սահառունի, այսինքն Մարի Պէկեան և Ներսէս, կը մտնէին Ս. Փրկչի Հիւանդանոցի որբանոցի բաժինը:

Ստեփանիկ կը խաղար մանուկներէ հետ: Երբ զոյգ ամուսնեքը ներս մտան մանուկը թողեց իւր խաղը:

— Մայի՛, մայի՛, — աղաղակելով տիկնոջ վիզը պլլուեցաւ:

— Սիրելի՛ Ստեփանիկս, — մըմջեց տիկինը յուղումէն փղձկնլով:

Այր ու կին իրար ձեռքէ խլելով որբիկը գգուեցին և իրենց հետ ուսած դուրս ելան:

Յիմարանոցի բակը կը ճեմէին մի քանի խենթեր, որը ամպերուն հետ խօսելով, որր երեւակայական անձանց հետ կռուելով:

Մի անկիւն շարուած էին ատոնի չափ ապուշներ, թիապարտի պէ միատեսակ սպիտակ համազգեստով, գլուխները, բերիները, մօրուքները ածիլուած կապկի կը նմանէին խեղճերը: Նոցա մէջն էր և պէյը:

Նա ոչնչով չէր տարբերուիլ չքաւոր ապուշէն:

Երբ հեռուէն նշմարեց Ներսէսը, Մարին և Ստեփանիկը, ցնցուեցաւ... շուրջ նայեց ու վաղեց:

— Հայր ի՛մ, — կոչեց տիկինը դէպի նա յառաջանալով:

— Պա պա՛, — աղաղակեց Ստեփանիկ:

Ներսէս ժպտելով մի կողմ կանգնեցաւ: Պէյը իւր կարծած աղջիկայ գիրկն ընկաւ, ի զարմանս շրջապատողաց...

— Մարի՛... ո՛հ... օրհնեալ ե՛ս, Աստուած, — այս եղաւ յիմարի առաջին խօսքը, առաջին հեծեծագին աղաղակը:

— Այո՛, հայր ի՛մ, օրհնեալ է Աստուած, կենդանի եմ ես...

Մի քանի վարկեան Մարին, Ստեփանիկը գգուելէ յետոյ, պէյը լըբ-չօրէն չորս կողմը նայեց և զարմանալով հարցուց Ներսէսին:

— Հոս ի՞նչ կընենք... ի՞նչ գործ ունինք... ո՛ւր ենք...

— Երթանք, — ըսաց Ներսէս թէն առնելով պէյը:

— Երթանք...

Միասին դուրս ելան:

17372

2013

